

ศึกษาวิเคราะห์การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยตามพระราชปณิธาน
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : กรณีศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนก
สามัญศึกษาและโรงเรียนการกุศลวัดในเขตเทศบาลนครขอนแก่น

**AN ANALYTICAL STUDY OF THAI SANGHA EDUCATION MANAGEMENT IN
ACCORDANCE WITH THE RESOLUTION OF KING CHULALONGKORN
: A CASE STUDY OF THE ECCLESIASTICAL GENERAL EDUCATION
SCHOOL AND THE CHARITY OF BUDDHIST TEMPLE SCHOOL IN THE AREA
OF KHONKAEN MUNICIPALITY**

นายประดิษฐ์ ดีเลิศ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๑

ศึกษาวิเคราะห์การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยตามพระราชปณิธาน
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : กรณีศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนก
สามัญศึกษาและโรงเรียนการกุศลวัดในเขตเทศบาลนครขอนแก่น

นายประดิษฐ์ ดีเลิศ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**AN ANALYTICAL STUDY OF THAI SANGHA EDUCATION MANAGEMENT IN
ACCORDANCE WITH THE RESOLUTION OF KING CHULALONGKORN
: A CASE STUDY OF THE ECCLESIASTICAL GENERAL EDUCATION
SCHOOL AND THE CHARITY OF BUDDHIST TEMPLE SCHOOL IN THE AREA
OF KHONKAEN MUNICIPALITY**

MR. PRADIT DEELERD

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระศรีสิทธิมนี)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ
(พระมหาสุทิตย์ อากาศโร)

..... กรรมการ

(พระครูศรีปริยัติสุนทร)

..... กรรมการ

(รศ. อุดม บัวศรี)

..... กรรมการ

(ดร. ประยูร แสงใส)

..... กรรมการ

(ดร. หอมหวล บัวระภา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระครูศรีปริยัติสุนทร	ประธานกรรมการ
	รศ. อุดม บัวศรี	กรรมการ
	ดร. ประยูร แสงใส	กรรมการ

ฉบับนี้เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาวิเคราะห์การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยตามพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

: กรณีศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาและโรงเรียนการกุศลวัดในเขตเทศบาลนครขอนแก่น

ผู้วิจัย : นายประดิษฐ์ ดีเลิศ

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระครูศรีปริยัติสุนทร, ดร., ป.ธ.๕., ศน.บ., M.A., Ph.D.

: รศ. อุดม บัวศรี ป.ธ.๗, พธ.บ., M.A.

: ดร.ประยูร แสงใส ป.ธ.๔., พธ.บ., M.A., P.G.DIP.
In Journalism, Ph.D.

วันสำเร็จการศึกษา :/...../.....

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ถึงพระราชปณิธานในการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเปี่ยงเบนและผลกระทบที่เกิดจากความเปี่ยงเบนไปจากพระราชปณิธานต่อสังคมไทย ประวัติความเป็นมาในการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ของคณะสงฆ์ไทย และเพื่อประเมินคุณภาพในการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน เปรียบเทียบกับแนวพระราชปณิธาน ในการจัดการศึกษาของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า มีความสอดคล้องมากน้อยเพียงใด

เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว การดำเนินการวิจัยได้ใช้วิธีวิจัยจากข้อมูลในเอกสาร คือ พระไตรปิฎก รวมทั้งวรรณกรรมของนักวิชาการทางสังคม ศาสนา และอื่นๆ กับข้อมูลจากภาคสนามโดยการสัมภาษณ์บุคคลกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องในการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ของคณะสงฆ์ไทยจากโรงเรียนที่เป็นกรณีศึกษา ๒ ประเภท คือ โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา และโรงเรียนการกุศลวัดซึ่งตั้งอยู่ในเขตเทศบาลนครขอนแก่น

ผลของการวิจัยพบว่า ตลอดเวลาดั้งแต่สมัยสุโขทัย จนถึง สมัยต้นแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ การจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ได้ดำเนินการโดยวัดหรือคณะสงฆ์ในลักษณะบวชเรียน โดยมีพระอุปัชฌาย์ อาจารย์เป็นผู้ให้การศึกษาแก่พระสงฆ์สามเณร ที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนา

ครั้นถึงสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งจักรีวงศ์ ซึ่งพระองค์ทรงปฏิรูปการบริหารบ้านเมืองให้ทันสมัย พระองค์ได้ทรงมีพระราชปณิธานในการจัดการศึกษาเพื่อบุตรหลานของราษฎร โดยโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนขึ้นในวัดทั่วพระราชอาณาจักร ให้พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นครูอาจารย์และโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกระทรวงธรรมการ ขึ้นเป็นองค์กรดูแลควบคุมให้การดำเนินการสำเร็จตามพระราชปณิธาน พร้อมทั้งทรงพระราชทาน ตราเสมอธรรมจักร ให้เป็นเครื่องหมายของกระทรวงธรรมการ และตราประจำตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ อันบ่งบอกชัดว่า พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ให้จัดการศึกษา ตามแนวทางพุทธธรรม หรือ ไตรสิกขา ภายหลังต่อมาเมื่อประเทศมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย ได้มีการเบี่ยงเบนแนวทางการจัดการศึกษาไปจากพระราชปณิธาน โดยเปลี่ยนชื่อกระทรวง และนำโรงเรียนออกไปจากวัด พระสงฆ์จึงหมดหน้าที่ให้การศึกษาแก่บุตรหลานของราษฎร และการศึกษาที่รัฐจัดตามแนวใหม่ เน้นหนักด้านความเป็นเลิศทางวิชาการมากกว่าด้าน คุณธรรม จริยธรรม เป็นผลให้คุณธรรม จริยธรรมในสังคมไทยอ่อนด้อยถดถอยลง

ปัจจุบัน มีคณะสงฆ์บางส่วนได้จัดตั้งสถานศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ขึ้นในวัดและบริหารจัดการโดยพระสงฆ์ ถึง ๗ รูปแบบ จากการศึกษาวิเคราะห์ได้พบว่า รูปแบบของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา และ โรงเรียนการกุศลวัด มีความสอดคล้องและใกล้เคียงกับแนวพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมากที่สุด และเมื่อประเมินคุณภาพของการศึกษาแล้วพบว่า โรงเรียนทั้งสองประเภทดังกล่าวสามารถผลิต คนดี มีคุณธรรม จริยธรรม ให้กับสังคมไทยได้มาก โดยเห็นได้จากผลสัมฤทธิ์ของผู้สำเร็จการศึกษาจากสถานศึกษากรณีตัวอย่างทั้งสองแห่งว่ามี ความก้าวหน้าในการดำรงชีวิตและมีพฤติกรรมที่ไม่ก่อปัญหาให้กับสังคมประเทศชาติแต่ประการใด

Thesis Title : An Analytical Study of Thai Sangha Education Management
in Accordance with the Resolution of King Chulalongkorn
: A Case Study of the Ecclesiastical General Education
School and the Charity of Buddhist Temple School in the
Area of Khon kaen Municipality.

Researcher : Mr. Pradit Deelerd

Degree : Master Of Arts (Buddhist Studies).

Thesis Supervisory Committee

: Phrakruseepariyattisuntorn, Pali V, B.A., M.A., Ph.D.
: Assoc. Prof. Udom Buasri, Pali VII, B.A., M.A. (Phil)
: Dr. Prayoon Saengsai, Pali IV, B.A., M.A., (Ed) P.G.DIP.
In Journalism, Ph.D.

Date of Graduation :/...../.....

ABSTRACT

The main purposes of this thesis were to hold an analytical study of King Chulalongkorn's wish, a diversion, an effect of such a diversion on Thai societies, the history of Thai Sangha's educational management for Thai people, and a qualitative assessment of Thai Sangha's educational management in the present time by comparing it with King Chulalongkorn's wish whether it was good consistent with his wish or not.

In order to accomplish those purposes, this research was methodically done from documentary data: Tipitaka, the social- and- religious scholars' literary works, and other data from the research field by interviewing the selected persons relating to the educational management for Thai people in two selected schools – the ecclesiastical general education school and the charity of Buddhist temple school in the area of Khonkaen Municipality.

It was found that from the time of Sukhothaya age to the Ratanakosin age,

The educational management for Thai people was done by the Buddhist temple or Thai Sangha in a way of the Buddhist ordination for a study. A preceptor (Upachaya) himself taught both Sangha and novices who were brought into Buddhism.

In the time of the King Chulalongkorn, the nation was reformed for a new fashion. He wished to establish the educational institution for Thai people's children. He allowed the officers to establish the educational institution over all areas of Thailand and asked Thai Sangha to become a teacher. This point was clear when he issued law to establish the Ministry of Public Instruction namely Dhammakarn as an organization to support and control the educational management of the nation according to his wish. Then, he considerably gave a leaf-like boundary stone marking the limits of a Buddhist temple as a brand of this ministry and its minister. This point showed that he wished all the educational management depending on the Buddha's teachings or threefold training (Trisikkha). Later, when Thailand was changed into the democracy, the educational management was distorted from King Chulalongkorn's wish by changing the ministry's name and taking all school out of the temple. As a result, Sangha was not given an important role to teach people's children. Moreover, the educational management according to a new idea that stressed only on more perfect of a science than morality caused frightfully the moral degeneration in Thai societies.

In the present time, there were some groups of Thai Sangha who established and managed seven kinds of the educational institutions at their monasteries for the Thai youths. From this study, it was found that a form of the ecclesiastical general education school and the charity of Buddhist temple school were very consistent with the King Chulalongkorn's wish. About an educational assessment, it was found that both of these schools could instruct greatly the youths to behave morally for the nation. This point was shown with an educational accomplishment of all learners in these selected schools how they made good progress in life and behaved morally without creating any problem in the nation.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้ เสร็จสมบูรณ์ได้ด้วยความอนุเคราะห์จากบุคคลต่างๆ ซึ่งผู้ศึกษาวิจัยใคร่ขออนุญาตรับนาม เพื่อแสดงความขอบคุณ

ก่อนอื่นขอขอบพระคุณ คณะกรรมการควบคุมและให้คำปรึกษาในการจัดทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ คือ ท่านพระครูศรีปริยัติสุนทร รองศาสตราจารย์อุดม บัวศรี และ ดร.ประยูร แสงใส ทั้งสามท่านได้ให้ความกรุณาแนะนำเพิ่มเติมและชี้แนะให้แก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ เพื่อให้เนื้อหาสาระและรูปแบบของวิทยานิพนธ์มีความถูกต้องสมบูรณ์จนสำเร็จเรียบร้อยด้วยดี

ขอขอบพระคุณ ท่านพระครูสิทธิธรรมนิเทศก์ เจ้าอาวาสวัดศรีนวล รวมทั้งผู้บริหาร คณาจารย์ และบิดามารดา ผู้ปกครอง ศิษย์เก่า ที่ได้เมตตาอำนวยความสะดวกในการเก็บรวบรวมข้อมูลและให้คำสัมภาษณ์ที่เป็นประโยชน์เกี่ยวกับการกิจและผลงานต่างๆ ของ โรงเรียนประภัสสรวิทยา เป็นอย่างดียิ่ง และขอขอบพระคุณ พระเดชพระคุณ พระเทพวงศาจารย์ (คุณ ขนฺติโก) เจ้าอาวาสวัดหนองแขวง พระครูธรรมสารสุนนท์ ผู้อำนวยการโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขวง นายบุญเกิด พิมพ์วรมหากุล ตลอดจนผู้บริหาร คณาจารย์ และบิดามารดา ผู้ปกครองศิษย์เก่า ที่อำนวยความสะดวกในการเก็บข้อมูล และให้คำสัมภาษณ์เกี่ยวกับการกิจและผลงานของโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขวงเป็นอย่างดียิ่งเช่นเดียวกัน

อนึ่ง ขอขอบพระคุณ พระณรงค์ศักดิ์ วรโท ที่ได้ให้ความกรุณาจัดพิมพ์สาระความของวิทยานิพนธ์นี้ทั้งหมด จนสำเร็จเป็นรูปเล่มขึ้นมาได้อย่างเรียบร้อยด้วยดี

หากปรากฏความดั่งาม หรือประโยชน์ใดๆ ที่พึงเกิดมีอยู่ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้ศึกษาวิจัยขอยกขึ้นบูชาสักการะแด่พระคุณของบิดามารดา และครูอาจารย์ทุกท่าน ด้วยความเคารพเป็นอย่างสูง

นายประดิษฐ์ ดีเลิศ

๕ กรกฎาคม ๒๕๕๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ณ
คำอธิบายสัญลักษณ์และอักษรย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๖
๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๖
๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗
๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย	๑๒
๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย	๑๓
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย	๑๔
บทที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการจัดการศึกษา	
หลังเสด็จประพาสต่างประเทศ	๑๕
๒.๑ พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจ	๑๕
๒.๒ พระราชปณิธานในการจัดการศึกษาตามแนวทางแห่งพุทธธรรม	๓๒
๒.๓ แนวคิดและการกระทำที่เปี่ยมเบนจากพระราชปณิธานของ การศึกษายุคปัจจุบัน	๔๓
๒.๔ ผลกระทบที่เกิดจากความเปี่ยมเบน	๕๔
บทที่ ๓ แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสำหรับทวยราษฎร์	
๓.๑ นิยามของการศึกษา	๖๒
๓.๒ การศึกษาตามแนวทางแห่งพุทธธรรม	๖๖

๓.๒.๑ บทบาทของครู	๖๓
๓.๒.๒ บทบาทของนักเรียน	๖๓
๓.๒.๓ พุทธธรรมที่นำมาใช้ในการเรียนการสอน	๘๓
๓.๒.๓.๑ อริยสัจ ๔	๘๔
๓.๒.๓.๒ ไตรสิกขา	๘๘
๓.๒.๓.๓ พุทธธรรมเพื่อการดำรงชีวิตที่ดีงาม	๘๖
๓.๓ ความสัมพันธ์ของการศึกษากับการพัฒนาประเทศ	๑๑๐
บทที่ ๔ วิเคราะห์การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย	๑๑๓
๔.๑ โรงเรียนประภัสสรวินยา วัดศรีนวล	๑๑๔
๔.๑.๑ ประวัติความเป็นมาของโรงเรียน	๑๑๔
๔.๑.๒ ระเบียบการรับนักเรียนเข้าเรียน	๑๑๓
๔.๑.๓ กระบวนการจัดการเรียนการสอน	๑๑๘
๔.๑.๓.๑ หลักสูตร	๑๑๘
๔.๑.๓.๒ กิจกรรมทางวิชาการ	๑๒๐
๔.๑.๓.๓ กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา	๑๒๑
๔.๑.๔ ผลประเมินคุณธรรมและคุณภาพของนักเรียน	๑๒๓
๔.๑.๔.๑ พฤติกรรมทางกายและวาจา	๑๒๔
๔.๑.๔.๒ สติปัญญา ทักษะคิด และมโนธรรม	๑๒๕
๔.๑.๕ ติดตามประเมินผลศิษย์เก่าผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียน	๑๓๐
๔.๒ โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว พระอารามหลวง	๑๓๒
๔.๒.๑ ประวัติความเป็นมาของโรงเรียน	๑๓๓
๔.๒.๒ ระเบียบการรับนักเรียนเข้าเรียน	๑๓๓
๔.๒.๓ กระบวนการจัดการเรียนการสอน	๑๓๔
๔.๒.๓.๑ หลักสูตร	๑๓๔
๔.๒.๓.๒ กิจกรรมทางวิชาการ	๑๓๘
๔.๒.๓.๓ กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา	๑๓๘
๔.๒.๔ ผลประเมินคุณธรรมและคุณภาพของนักเรียน	๑๔๐

๔.๒.๔.๑ พฤติกรรมทางกายและวาจา	๑๔๑
๔.๒.๔.๒ สติปัญญา ทักษะ ทักษะ และมโนธรรม	๑๔๓
๔.๒.๕ ติดตามประเมินผลศิษย์เก่าผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียน	๑๔๖
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายและข้อเสนอแนะ	๑๕๑
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๕๑
๕.๒ อภิปรายผล	๑๕๕
๕.๓ ข้อเสนอแนะ	๑๕๕
บรรณานุกรม	๑๖๐
ภาคผนวก ก	๑๖๗
ภาคผนวก ข	๑๗๓
ภาคผนวก ค	๑๕๕
ประวัติผู้วิจัย	๒๑๔

สารบัญญัตินี้

ตารางที่	หน้า
๑. แสดงการจัดสัดส่วนสาระการเรียนรู้และเวลาเรียนทุกชั้นต่อปี ของโรงเรียนประภัสสรวินิตา ช่วงชั้นที่ ๓	๑๑๘
๒. แสดงการจัดสัดส่วนสาระการเรียนรู้และเวลาเรียนทุกชั้นต่อปี ของโรงเรียนประภัสสรวินิตา ช่วงชั้นที่ ๔	๑๑๘
๓. แสดงการจัดชั้นเรียน จำนวนนักเรียน ห้องเรียน และครูที่สอน ของโรงเรียนประภัสสรวินิตา ช่วงชั้นที่ ๓	๑๑๙
๔. แสดงการจัดชั้นเรียน จำนวนนักเรียน ห้องเรียน และครูที่สอน ของโรงเรียนประภัสสรวินิตา ช่วงชั้นที่ ๔	๑๑๙
๕. แสดงการเปรียบเทียบผลประเมินคุณภาพการศึกษาของ สำนักงานมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (สมศ.) กับที่ โรงเรียนประภัสสรวินิตาประเมินตนเอง	๑๒๖
๖. แสดงการจัดสัดส่วนสาระการเรียนรู้และเวลาเรียนทุกชั้นต่อปี ของโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว ช่วงชั้นที่ ๑	๑๓๕
๗. แสดงการจัดสัดส่วนสาระการเรียนรู้และเวลาเรียนทุกชั้นต่อปี ของโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว ช่วงชั้นที่ ๒	๑๓๕
๘. แสดงการจัดสัดส่วนสาระการเรียนรู้และเวลาเรียนทุกชั้นต่อปี ของโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว ช่วงชั้นที่ ๓	๑๓๖
๙. แสดงการจัดชั้นเรียน จำนวนนักเรียน ห้องเรียน และครูที่สอน ของโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว ระดับอนุบาล	๑๓๖
๑๐. แสดงการจัดชั้นเรียน จำนวนนักเรียน ห้องเรียน และครูที่สอน ของโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว ช่วงชั้นที่ ๑	๑๓๗
๑๑. แสดงการจัดชั้นเรียน จำนวนนักเรียน ห้องเรียน และครูที่สอน ของโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว ช่วงชั้นที่ ๒	๑๓๗
๑๒. แสดงการจัดชั้นเรียน จำนวนนักเรียน ห้องเรียน และครูที่สอน ของโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว ช่วงชั้นที่ ๓	๑๓๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์นี้เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย ฉบับของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๕ โดยได้กล่าวถึงแหล่งที่มา/เล่ม/ข้อ/หน้าตามลำดับ เช่น ม.อ. (ไทย). ๑๔/๒๘๘/๓๔๖ หมายถึง มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสกั พระไตรปิฎกภาษาไทยเล่มที่ ๒๔ ข้อที่ ๒๘๘ หน้า ๓๔๖ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก (ภาษาไทย)

วิ.มหา (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก (ภาษาไทย)

ที.ม. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
อ.อ. (ไทย)	=	อังกุตรนิกาย เอกนิบาต (ภาษาไทย)
อ.อ. (ไทย)	=	อังกุตรนิกาย ดิกนิบาต (ภาษาไทย)
อ.อ. (ไทย)	=	อังกุตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อ.อ. (ไทย)	=	อังกุตรนิกาย ปัญจกนิบาต (ภาษาไทย)
อ.อ. (ไทย)	=	อังกุตรนิกาย ฉกนิบาต (ภาษาไทย)
อ.อ. (ไทย)	=	อังกุตรนิกาย สัตตนิบาต (ภาษาไทย)
อ.อ. (ไทย)	=	อังกุตรนิกาย อฏฐกนิบาต (ภาษาไทย)
อ.อ. (ไทย)	=	อังกุตรนิกาย ทสกนิบาต (ภาษาไทย)
อ.อ. (ไทย)	=	อังกุตรนิกาย ขุททกปาฐะ (ภาษาไทย)
อ.อ. (ไทย)	=	อังกุตรนิกาย ขุททกปาฐะ (ภาษาไทย)

จุ.ชา. (ไทย) = ขุททกนิกาย ชาดก (ภาษาไทย)
จุ.ม. (ไทย) = ขุททกนิกาย มหานิทเทศ (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติ และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๑๓ พระองค์ได้เสด็จประพาสยังประเทศสิงคโปร์ ซึ่งขณะนั้นประเทศนี้ เป็นอาณานิคมของอังกฤษ ในโอกาสอันเดียวกันนี้ พระองค์ได้เสด็จประพาสเมืองปัตตาเวียหรือชวา ซึ่งเป็นอาณานิคมของฮอลันดา เมื่อทอดพระเนตรการบริหารกิจการบ้านเมืองของเขา ซึ่งมีความเจริญก้าวหน้ากว่าประเทศไทยเรามาก เมื่อพระองค์ได้พบเห็นสิ่งใดดี ก็จะทรงนำมาปรับปรุงบ้านเมืองของเราให้เจริญก้าวหน้าต่อไปนอกจากนี้ ในปี พ.ศ. ๒๔๑๔ พระองค์ก็ได้เสด็จประพาสประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรปถึง ๒ ครั้ง จากการที่พระองค์เสด็จประพาส ประเทศดังกล่าวมานี้ พระองค์ ได้ทรงประสบพบเห็นความเจริญก้าวหน้าในด้านต่างๆ ของประเทศเหล่านั้นมากมายหลายอย่าง โดยเฉพาะในด้านการจัดการศึกษา พระองค์ ได้ทรงนำแนวความคิดและวิธีการที่ทรงพบเห็น มาเริ่มปรับปรุงดำเนินการให้เป็นรูปธรรม เพื่อจัดการศึกษาของประเทศไทยเรา ให้เหมาะสมและขยายให้กว้างขวางขึ้น ซึ่งเรื่องนี้ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ (ในขณะนั้น) ถึงกับได้ทรงนิพนธ์ ชมถึงการศึกษาที่จัดขึ้นในขณะนั้นว่า “...การจัดการศึกษาซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้ขยายกว้างขวางกว่าที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มในสมัยรัชกาลที่ ๔ เหตุเพราะ ได้เสด็จไปทอดพระเนตรวิธีการต่าง ๆ ของต่างประเทศ...”

ผลการจัดการศึกษา ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่ได้ทรงจัดขึ้น เพื่อประชาชนนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมารกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ (ซึ่งต่อมาเป็นสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ) จัดตั้งโรงเรียนขึ้นในวัดและใช้ศาลาวัดเป็นสถานที่เรียน และให้พระสงฆ์เป็นครูสอน โดยเริ่มที่

“โรงเรียนวัดมหรณพาราม” เป็นแห่งแรก^๑ เปิดสอนบุตรหลานของประชาชน

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนขึ้นในวัดและให้พระสงฆ์เป็นครูสอนนั้น เนื่องจากพระองค์ ได้ทอดพระเนตรเห็นในต่างประเทศว่า เขาจัดการศึกษาในลักษณะที่เป็นบริการของทางศาสนา โดยพวกหมอสอนศาสนาเป็นผู้ดำเนินการบริหารจัดการ และใช้ศาสนาเป็นรากฐานของการศึกษา เพื่ออบรมบ่มนิสัยเยาวชน ให้มีพื้นฐานทางจิตใจใฝ่ประพฤติชอบตั้งแต่เยาว์วัย เมื่อเติบโตขึ้นก็จะได้เป็นพลเมืองดีมีคุณธรรมประจำใจ ด้วยเหตุนี้ ทำให้เราตระหนักว่า พระองค์ทรงมีสายพระเนตรอันยาวไกล ที่จะสร้างเยาวชนของชาติให้เป็นพลเมืองดี มีคุณภาพในอนาคตด้วยแนวทางแห่ง “พุทธธรรม” โดยแท้ แต่ถึงกระนั้นก็ดี หลังจากที่สิ้นสุดพระบุญญาธิการของพระองค์ไปแล้ว ทั้งๆที่พระองค์ทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้เช่นนั้น ในปัจจุบันนี้ เรากลับได้ยินเสียงวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับสภาพสังคมไทยเราไม่ค่อยจะดีนัก แม้แต่สื่อมวลชนต่างๆ ไม่ว่าจะหนังสือพิมพ์ วิทยุ หรือโทรทัศน์ ก็มักเสนอข่าวไปในทางลบแทบจะเรียกว่าทุกวันก็ได้ ซึ่งเป็นสัญญาณที่กำลังบอกว่า สังคมไทยมีปัญหาหนัก และควรจะได้มีการแก้ไข ทุกคนที่รักชาติรักประเทศต่างก็เป็นห่วง และวิตกกังวลมากในเรื่องนี้ โดยเฉพาะก็คือ เป็นห่วงชะตากรรมของลูกหลานไทยในอนาคตว่าจะเป็นเช่นไร ความวิตกกังวลนี้ยังคงค้างคาอยู่ในจิตใจของเราผู้ใฝ่หาสันติสุขต่อไปอีกนาน ตราบเท่าที่ยังมิได้มีการขจัดปัดเป่า หรือแก้ไขปัญหาดังกล่าวทั้งหลายให้หมดสิ้น หรือบรรเทาเบาบางลงได้ หากเราจะประมวลผลปัญหาเลวร้ายต่างๆ ที่รุมเร้าอยู่ในสังคมไทยในเวลานี้ ก็มีอยู่อย่างมากมายหลายปัญหาทีเดียว เช่น ปัญหาโสเภณี ปัญหาการทำแท้ง ปัญหาวันรุ่มกวนเมือง ปัญหาเด็กวัยรุ่นมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร ปัญหาโรคเอดส์ ปัญหาเด็กถูกทอดทิ้ง ปัญหาการฆ่าตัวตาย ปัญหาการว่างงาน ปัญหาความไม่เป็นธรรมในสังคม ปัญหามลภาวะ ปัญหาความยากจน ปัญหาคนไม่มีที่ทำกิน ปัญหาหนี้สินรุงรัง ปัญหาทุจริตในวงราชการ^๒ ปัญหาอาชญากรรมต่างๆ เป็นต้น

^๑ พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ, รัชกาลที่๕ กับการปฏิรูปเมืองสยาม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ภูมิธรรม ๒๕๔๕), หน้า ๒๔๓-๒๔๔.

^๒ ปกรณ์ คุณารักษ์, ปัญหาสังคม, (ขอนแก่น : คลังนาโนวิทยา, ๒๕๔๖), หน้า ๖๘-๕๗.

อย่างไรก็ดี ในเวลาที่ผ่านมาผู้บริหารบ้านเมืองเฝ้าจะละเลยโดยมิได้คิดแก้ไข ปัญหาสังคมดังกล่าวก็หาไม่ได้ หากแต่เป็นการแก้ที่ปลายเหตุ เข้าทำนองที่ว่า “วัวหายแล้วจึง ล้อมคอก” เช่น การใช้มาตรการทางกฎหมาย การรณรงค์เพื่อต่อต้านปัญหาในรูปแบบ ต่างๆเป็นครั้งคราว เป็นต้น แต่มิได้มีการแก้ไขที่ต้นตอของเหตุอย่างแท้จริง เพราะต้นตอ ของความเลวร้ายทั้งหลายนั้น แท้จริงแล้วเกิดจากความคิดชั่ว คิดผิด ของบุคคล เมื่อคิดชั่ว คิดผิดก็เป็นเหตุให้พูดชั่วพูดผิด และทำชั่วทำผิดตามมา ความคิดชั่วคิดผิดมาจาก “ใจ” ของ คนนั่นเอง ดังที่พระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่า “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่วก็จะพูดชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เหมือนล่อหมุนตาม รอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น” และ “ถ้าคนมีใจดี ก็จะพูดดีหรือทำดีตามไปด้วย เพราะ ความดีนั้น สุขย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงาติดตามเขาไป ฉะนั้น”^๓

ด้วยเหตุนี้ คนที่มีใจดีนั้น เกิดจากความคิดที่ดี ดังที่พระพุทธศาสนาเรียกว่ามี “สัมมาทิฐิ” ส่วนคนมีใจชั่วก็เกิดจากความคิดชั่วที่เรียกว่า “มิจฉาทิฐิ” ดังนั้น การแก้ไข ปัญหาของความชั่วทั้งหลาย จึงต้องสร้างคนให้เป็นผู้มี “สัมมาทิฐิ” หรือให้เป็นผู้มี ความคิดดี คิดถูกเป็นเบื้องต้น เมื่อบุคคลคิดดีคิดถูกก็จะพูดและทำในสิ่งที่ดีที่ถูก หรือเรียก ง่ายๆว่าเป็นบุคคลที่มีความดีนั่นเอง และความดีก็จะเป็นสิ่งที่เอาชนะความร้ายได้ ดังคติ ธรรมของสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ที่ว่า

ความร้ายในโลกล้วน	เหลือหลาย
รุมรอบรบใจกาย	เกลื่อนแท้
สิ่งอื่นจักหักหาย	หาห่อน มีฤา
เว้นแต่ความดีแท้	กลับร้ายกลายเป็นดี ^๔

คำว่า “ความดี” ที่ปรากฏในคติธรรมข้างบนนี้ ถือว่าเป็น คุณธรรม หรือ จริยธรรมของคนในฐานะที่เราเป็นพุทธศาสนิกชนจึงหมายถึง “คุณธรรม” ตามหลักการแห่ง พระพุทธศาสนานั้นเอง และเมื่อประกอบเข้ากับ “ความรู้” ด้วยแล้ว ก็จะทำให้คนเป็นผู้มี

^๓ พ.ช. (ไทย) ๒๕/๑-๒/๒๓-๒๔

^๔ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, รัลึก ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธาจารย์ อาจ อาสภ มหาเถร, (ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, ๒๕๔๖), หน้า ๑.

“คุณภาพ” อันเป็นรากฐาน หรือเครื่องมือที่จะพัฒนาประเทศชาติบ้านเมือง ให้เจริญมั่นคง และยั่งยืน ทั้งจะแก้ปัญหาละเอียดทั้งหลายในสังคมให้บรรเทาเบาบางลงได้ นอกจากนี้ คุณภาพที่ดีของคนหากมีอยู่ในตัวบุคคลใดแล้ว ย่อมเป็นภูมิคุ้มกันมิให้สิ่งเลวร้ายผ่านเข้ามา ในชีวิตของตนได้ง่ายอีกด้วย

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า “...เมื่อมองคนในมุมแคบจะเห็นว่าปัญหา ต่างๆจะมาจากตัวคนแต่ละคนนี่เอง และที่ตัวคนแต่ละคนนั้น ปัจจัยสำคัญที่สุด คือ คุณภาพ ของคนคุณภาพของคนมีเท่าไร ก็สร้างสังคมได้เท่านั้น คุณภาพของคนจะเกิดขึ้นได้อย่างไร ก็ต้องพัฒนาคน อะไรเป็นตัวพัฒนาคน ก็คือ การศึกษา ปัจจุบันนี้ก็ยอมรับกันทั่วไป และ เน้นกันมากในเรื่องการพัฒนาคน...”^๕

ธรรมโฆษ กล่าวว่า “...เพราะคุณภาพเป็นของสำคัญนี้เอง คนจึงเอาใจใส่ในการ สร้างคุณภาพเป็นพิเศษ และการสร้างคุณภาพนั้นทำได้ยากกว่าการผลิตปริมาณ สิ่งทั้งหลาย อยู่รอบตัวเรา จุดประสงค์ก็เพื่อปรับปรุงคุณภาพของคน โรงเรียนตั้งขึ้นก็เพื่อปรับปรุง คุณภาพของคน สรุปแล้ว การจะสร้างคนให้มีคุณภาพที่ดีนั้นก็ขึ้นอยู่กับเครื่องมือสำคัญ คือ การศึกษา...”^๖

วุฒิชัย มูลศิลป์ กล่าวว่า “...อันที่จริง ประเทศไทยของเราได้มีการจัดการศึกษา มาแล้วตั้งแต่ครั้งโบราณ คือ มีการจัดการศึกษาในวังและวัด วัดจัดการศึกษาสำหรับบุคคล ทั่วไป ในขณะที่วังจัดการศึกษาเพื่อบุตรหลานข้าราชการและเจ้านาย วัดสมัยก่อนก็คือ ศูนย์กลางการศึกษาที่ชาวบ้านจะฝากลูกหลานเป็นศิษย์วัดหรือบวชเณร คอยปรนนิบัติรับใช้ และศึกษาหาความรู้จากพระภิกษุไปด้วย และเมื่ออายุ ๒๐ ปี ก็มักจะบวชเรียนเป็นการ ทดแทนบุญคุณผู้ให้กำเนิด และถือว่าผ่านการอบรมจิตใจมาดีแล้ว พร้อมทั้งจะเป็นหัวหน้า ครอบครัวยุคใหม่ โดยมิวัดเป็นมาตรฐานจรรยา ความประพฤติที่ดีงาม”^๗

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **ธรรมกับไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ พุทธธรรม, ๒๕๔๒) หน้า ๑๑.

^๖ ธรรมโฆษ, **รังษีธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร ๒๕๒๓), หน้า ๘๔.

^๗ วุฒิชัย มูลศิลป์, **เมื่อเริ่มปฏิรูปการศึกษาสมัยรัชการที่ ๕- รัชกาลที่ ๗**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เวิลด์มีเดีย จำกัด, ๒๕๔๒) หน้า ๔๕.

การศึกษาของไทย ที่จัดขึ้นเป็นระบบหรือรูปแบบจริงๆ ได้เริ่มมีขึ้นในสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่าพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนสำหรับทวยราษฎร์ขึ้นในวัด และให้พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นครูอาจารย์สอน นอกจากนี้ ยังได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งองค์กรสำหรับบริหารจัดการศึกษาของชาติ คือ กระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๑ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๓๕ โดยมีที่ทำการของกระทรวงตั้งอยู่ที่ตึกกรมประคูปิมาณไชยศรี และต่อมาได้ย้ายที่ทำการถึง ๔ ครั้ง ครั้งสุดท้าย ได้ย้ายมาอยู่ที่วังจันทน์เกษม เมื่อพ.ศ. ๒๔๘๓ จนถึงปัจจุบัน ทรงพระราชทานตราประจำกระทรวงเป็นรูป “เสมาธรรมจักร” และได้คิดตราดังกล่าว ที่หน้ามุขของอาคารเป็นรูปปั้น มีลายเถาประดับข้างล่างอย่างสวยงาม ทั้งยังมีตราประจำตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการเป็นรูปเสมาธรรมจักร มีอักษร พุ.ศ.นิ.ม. ที่ด้านบนของเสมาอีกด้วย^๕

จากข้อมูลดังกล่าว ย่อมเป็นการยืนยันถึงพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างดี ในการจัดการศึกษา เพื่อทวยราษฎร์ตามแนวแห่งพุทธธรรม ซึ่งแสดงให้เห็นชัดว่า พระองค์ทรงมุ่งหวังตั้งพระทัย ที่จะสร้างเยาวชนให้เป็นผู้มีคุณภาพที่ดีด้วยพุทธธรรมอย่างแท้จริง ได้แก่

๑. การที่โปรดเกล้าฯตั้งให้องค์กรมีนามว่า “กระทรวงธรรมการ” ให้มีหน้าที่รับผิดชอบบริหารจัดการการศึกษาของชาติตามแนวพุทธธรรม เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๓๕

๒. การที่กระทรวงธรรมการได้รับพระราชทานตราประจำกระทรวงเป็นรูป “เสมาธรรมจักร” ซึ่งเป็นเครื่องหมายที่หมายถึง ขอบเขตหรือบริเวณที่จะต้องหมุนกงล้อแห่งธรรมให้ทั่วถึง

๓. การที่โปรดเกล้าฯให้ตั้งโรงเรียนสำหรับทวยราษฎร์ขึ้นในวัดและให้พระสงฆ์เป็นครูอาจารย์ตามประกาศพระบรมราชโองการลงวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๑

ผู้วิจัย มีความสนใจที่จะศึกษา โดยมุ่งหนักในประเด็นของการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนสำหรับทวยราษฎร์ขึ้นในวัด และให้พระสงฆ์เป็นครูอาจารย์ ซึ่งน่าจะเป็นหัวใจหลักแห่งการจัดการศึกษาตามแนวทางแห่ง

^๕ นิภา แยมวจิ, “กระทรวงศึกษาธิการ”, กรุงเทพมหานคร : ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศ, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๕ (อัดสำเนา).

พุทธธรรม ตามพระราชปณิธานของพระองค์ ส่วนประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ก็จะได้
นำมาพิจารณาวิเคราะห์ประกอบควบคู่ไปด้วยเช่นเดียวกัน

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาถึงพระราชปณิธานในการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเบี่ยงเบน และผลกระทบที่เกิดจากความ
เบี่ยงเบนไปจากพระราชปณิธานต่อสังคมไทย

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาถึงประวัติความเป็นมาในการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ของ
คณะสงฆ์ไทย

๑.๒.๓ เพื่อประเมินคุณภาพในการจัดการศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ของคณะสงฆ์
ไทยในปัจจุบันและเปรียบเทียบกับการจัดการศึกษาตามแนวพระราชปณิธานของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๓.๑ การจัดการศึกษา หมายถึง การจัดกระบวนการเรียนการสอนอย่างมี
ระเบียบแบบแผนเพื่อทวยราษฎร์

๑.๓.๒ แนวพุทธธรรม หมายถึง วิธีการที่ใช้ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
ปฏิบัติ

๑.๓.๓ ปณิธาน หมายถึง ความมุ่งหวังตั้งใจที่อยู่ในส่วนลึกทางจิตใจที่จะกระทำ
และปรารถนาต่อผลที่กระทำด้วย

๑.๓.๔ ความรู้ หมายถึง วิชาการศึกษาที่ได้รับจากการเรียนรู้และปฏิบัติ

๑.๓.๕ ความสามารถ หมายถึง สภาพความชำนาญที่เกิดจากการนำเอาความรู้ไป
ปฏิบัติจนบังเกิดผล

๑.๓.๖ คุณธรรม หมายถึง ภาวะความพร้อมแห่งจิตใจ ที่ตั้งอยู่บนรากฐานแห่ง
สัมมาทิฐิ ในการประกอบความดี

๑.๓.๓ จริยธรรม หมายถึง แนวทางปฏิบัติตนให้เป็นคนดี เพื่อประโยชน์สุข
ของตนและส่วนรวม

๑.๓.๔ มโนธรรม หมายถึง จิตสำนึกอันถูกต้องชอบธรรม

๑.๓.๕ วินัย หมายถึง อำนาจควบคุมจิตใจ ให้ละเว้นจากการกระทำชั่ว

๑.๓.๑๐ ความเบี่ยงเบน หมายถึง ความคิดหรือการกระทำที่ผิดแผกแปลกไปจาก
ความมุ่งหมายเดิม

๑.๓.๑๑ ผลกระทบ หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นและส่งผลต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือหลาย
สิ่ง

๑.๓.๑๒ โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา หมายถึง โรงเรียนที่คณะ
สงฆ์ดำเนินการ ซึ่งถือกำเนิดเมื่อกระทรวงศึกษาธิการประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ
เรื่องโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา พ.ศ. ๒๕๑๔ จัดการศึกษาระดับ
มัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลายสำหรับพระภิกษุและสามเณร

๑.๓.๑๓ โรงเรียนการกุศลวัดในพระพุทธศาสนา หมายถึง โรงเรียนราษฎร์ของ
วัด ซึ่งถือกำเนิดเมื่อกระทรวงศึกษาธิการประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง
โรงเรียนราษฎร์ของวัด เมื่อ ๒๑ มีนาคม ๒๕๔๘ ทำให้วัดมีโอกาสดำเนินโรงเรียนตาม
พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ประเภทสามัญศึกษา ตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงมัธยมศึกษา
ตอนปลาย ปัจจุบันมีมากกว่า ๗๐ แห่งทั่วประเทศ สำหรับภิกษุ สามเณร เด็กและเยาวชน

๑.๓.๑๔ Resolution หมายถึง ปณิธาน, ความตั้งใจ

๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้อาศัยเอกสารต่างๆ ทั้งด้านเอกสารและงานวิจัยที่
เกี่ยวข้อง เพื่อมาประกอบการวิจัย ซึ่งขอหยิบยกในส่วนที่เห็นว่าสำคัญมาเสนอ ดังต่อไปนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในเรื่อง ธรรมกับไทยในสถานการณ์
ปัจจุบันว่า เหตุปัจจัยตัวแท้ที่ทำให้คนเข้มแข็งสามารถแก้ปัญหาของสังคมได้ ก็คือ
การศึกษา เพราะการศึกษาเป็นสาระสำคัญของการพัฒนาคน แต่ก็ต้องให้เป็นการศึกษาที่แท้
ที่ถูกต้องจึงจะพัฒนาคนได้ ปัจจุบันนี้มีปัญหาซ้อนขึ้นมา ก็คือ ยุคนี้กิจการแทบทุกอย่างของ

มนุษย์กำลังกลายเป็นธุรกิจไปหมด สังคมนี้กำลังเป็นสังคมยุคธุรกิจ แม้แต่การแพทย์ก็เป็นธุรกิจไปมากแล้ว เวลานี้การศึกษาก็เริ่มเป็นธุรกิจขึ้นมาด้วย คนไทยต้องคิดให้ดีๆ จะเอาการศึกษาเป็นธุรกิจหรือไม่ ต่อไปอาจเป็นไปได้ว่าจะเป็นยุคแห่งการต่อสู้ระหว่าง การศึกษาเพื่อธุรกิจกับการศึกษาเพื่อชีวิต คนไทยจะเลือกอย่างไร

การศึกษาเพื่อธุรกิจ หมายความว่า การศึกษาที่เป็นธุรกิจและดำเนินการเพื่อสนองรับใช้ผลประโยชน์ของธุรกิจ ซึ่งสนใจแต่เงินตรา ไม่ได้มุ่งพัฒนาคน ส่วนการศึกษาเพื่อชีวิต หมายถึง การศึกษาเพื่อพัฒนาคน เพื่อให้คนมีชีวิตแห่งความดีงามและสร้างสรรค์ สังคมไทยปัจจุบันนี้ จะจัดการศึกษาเพื่อชีวิตหรือจัดการศึกษาเพื่อธุรกิจก็ต้องพิจารณาให้ดี^๙

พระมหาจรรยา สุทธิญาณ ได้ให้ความเห็นไว้ใน ธรรมทรรศน์ปฏิวัติการศึกษาว่า เมื่อมีการปฏิรูปการศึกษา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยจัดให้มีการศึกษาแบบสมัยใหม่ วัด หรือสถาบันการศาสนา รับหน้าที่จัดการศึกษาสนองพระราชดำริทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง องค์การที่ทำหน้าที่ให้การศึกษาแก่พลเมืองจึงได้แก่ วัดและวัง วัดจัดการศึกษาสำหรับประชาชนทั่วไป ในขณะที่วัง จัดการศึกษาเพื่อบุตรหลานข้าราชการและเจ้านาย การศึกษาที่จัดมาแต่เดิม วัดยังดำเนินการต่อไป แต่เมื่อทางบ้านเมืองได้จัดหลักสูตรใหม่ เพื่อให้พลเมืองไทยอ่านออกเขียนได้ กิจเลขเป็น ทางวัดก็ได้รับจัดการให้ โดยภิกษุที่มีความรู้แต่เดิมเป็นจำนวนมากเข้ามาทำหน้าที่เป็นครูสอน วัดจัดสถานที่ส่วนมากก็เป็นศาลาวัด บางวัดที่มีรายได้ดี ทายกทายิกามีสภาพเศรษฐกิจดีก็พากันจัดสร้างโรงเรียนขึ้น

ดังนั้น ลักษณะเด่นของการศึกษาที่สถาบันพระพุทธศาสนาได้จัดขึ้น ก็คือ แรงสนับสนุนด้านทุนในการดำเนินการ ส่วนมากเป็นทุนที่ได้มาจากพุทธศาสนิกชนผู้ใจบุญบริจาคมา แม้ว่าในระยะหลังจะได้รับการสนับสนุนจากรัฐบ้าง แต่ก็ไม่เพียงพอกับสภาพการดำเนินการที่เป็นจริง จึงเป็นอันสรุปได้ว่า การศึกษาที่สถาบันพระพุทธศาสนา จะจัดดำเนินการไปในทิศทางใด ชุมชนหรือประชาชนทั่วไปมีบทบาทเคียงคู่กัน การศึกษาที่ทางสถาบันพระศาสนา จึงจัดเป็นการศึกษาที่มีความใกล้ชิดกับชุมชน จัดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาทางการศึกษาให้แก่ประชาชน ในส่วนที่รัฐไม่สามารถจัดการให้ได้ จึงนับเป็นการศึกษา ที่จัดสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง และเป็นพิเศษแก่ประชาชนผู้ยากไร้

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมกับไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๓๘-๔๐.

ขาดแคลน

แม้ว่ารัฐ จะสามารถจัดการศึกษาโดยไม่ต้องพึ่งสถาบันพระพุทธศาสนาอีกแล้ว แต่ก็ยังมีครูอาจารย์จำนวนมากเห็นว่า เมื่อการศึกษาถูกดึงออกมาจากสถาบันศาสนาอย่างสิ้นเชิงเด็ดขาดแล้ว การสอนวิชาการสมัยใหม่ ที่เต็มไปด้วยความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ก็พบว่าพลเมืองส่วนใหญ่ ที่มีความรู้ด้านต่างๆดีเยี่ยม แต่ยังขาดความรู้จักตัวเอง และชีวิต จึงปรากฏว่า คนมีความรู้ในระดับปริญญา แต่ดำรงชีวิตอย่างเร่ร่อน ซึ่งค่อนข้างจะแตกต่างจากสมัยก่อน ที่พลเมืองมีความรู้ส่วนใหญ่ระดับประถมศึกษา แต่ดำรงชีวิตอย่างสงบเย็น^{๑๑}

ชัยพร วิชชาวุธ และธีรพร สุวรรณโณ ได้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับ ระบบการสอนจริยธรรมในหนังสือ รวมบทความเกี่ยวกับคุณธรรมและจริยธรรมในการศึกษา ว่ามีอยู่ ๒ ระบบ คือ ระบบการสอนในวัดและระบบการสอนในโรงเรียน ได้แก่

๑. การสอนในวัด แต่เดิมมีกุลบุตรในไทย มักได้รับการปลูกฝังจริยธรรม อย่างเป็นระบบจากการไปอยู่ปรนนิบัติ และศึกษาเล่าเรียนจากพระภิกษุในวัด เมื่อถึงวันที่จะบรรพชาเป็นสามเณร บิดามารดาก็จัดให้กุลบุตรได้บรรพชาเป็นสามเณร และเมื่อถึงวันที่จะอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ก็จัดให้มีการอุปสมบทเป็นพระภิกษุอีกเช่นกัน การอบรมสั่งสอนจริยธรรมในวัดเช่นนี้ จึงเน้นหนักศีลธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา และอาจจัดได้ว่าเป็นการอบรมสั่งสอนที่ได้ผลมาก เพราะบิดามารดาของกุลบุตร มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ด้วย

๒. การสอนในโรงเรียน มีข้อสังเกตจากหลายแห่ง ที่มีแนวโน้มไปในทิศทางเดียวกัน เช่น แสง จันทร์งาม ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับการจริยศึกษาไว้ในปี ๒๕๑๓ ว่า ถ้าเราสังเกตดูการสอนการเรียนในแขนงจริยศึกษาในปัจจุบัน เราจะเห็นทันทีว่า เรากระทำกันในระดับสัญญาหรือความจำเท่านั้น ครูผู้สอนเพียงทำหน้าที่ให้ข่าวสารและข้อเท็จจริงเกี่ยวกับพุทธประวัติ ศาสนพิธี ศีล ขี้อธรรมและวัฒนธรรมแขนงต่างๆแก่นักเรียน นักเรียนก็ทำหน้าที่เพียงจำข่าวสารและข้อเท็จจริงไว้ เมื่อถึงคราวสอบไล่ ครูก็ออกข้อสอบเพื่อทดสอบความจำของนักเรียน ถ้านักเรียนจำข้อเท็จจริงได้มากเป็นที่พอใจ ก็สอบได้

^{๑๑} พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, ธรรมทรรศน์ปฏิวัติการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประชากรธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๓๕.

เมื่อไม่นานมานี้ ก็มีข้อสังเกตทำนองเดียวกันนี้ จากหน่วยนิเทศสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติว่า การสอนจริยศึกษาที่ไม่มีใครบรรลุวัตถุประสงค์ ตามข้อเท็จจริงแล้ว ผู้สอนมิได้สอนจริยศึกษาแต่กลับไปสอนอ่านไทย โดยใช้เนื้อหาของจริยศึกษาเป็นส่วนใหญ่ เช่น สอนเรื่องมารยาท ผู้สอนก็ให้ผู้เรียนอ่านและท่องเนื้อหาว่า ผู้มีมารยาทดีต้องมีสัมมาคารวะรู้จักที่ต่ำที่สูง... แทนที่จะจัดกิจกรรมให้เด็กเห็นเด็กเข้าใจ เลื่อมใสและปฏิบัติจริง โดยติดตามผลการปฏิบัติด้วย^{๑๑}

นางลักษณ์ เทพสวัสดิ์ ได้กล่าวในหนังสือ วิเคราะห์ปัญหาในสังคมไทย ว่า การศึกษาในบทบาทของพระมหากษัตริย์ไทย สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงสนพระราชหฤทัยในด้านการศึกษามาก สมัยนั้นคนไทยที่รู้หนังสือ อ่านออก เขียนได้ ยังมีไม่มาก พระองค์จึงเป็นต้นกำเนิด ให้มีการตั้งโรงเรียนแบบตะวันตกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในกาลต่อมา ยิ่งกว่านั้น พระองค์ยังทรงได้ส่งพระเจ้าลูกเธอ และเยาวชนไทยเดินทางไปศึกษาต่อยังยุโรปอีกเป็นจำนวนมาก ยังผลให้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระเจ้าแผ่นดินไทยพระองค์แรก ที่ทรงสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด ประเทศอังกฤษ^{๑๒}

พลาดิษฐ์ สิทธิชัยกิจ กล่าวในหนังสือ ตามรอยพระพุทธเจ้าหลวงรัชการที่ ๕ กับการปฏิรูปการเมืองสยาม ว่า เรื่องการจัดการศึกษาในสยามตามแผนการของพระยาวิสุทธีสุริยศักดิ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปรึกษากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๑ ถึงความห่วงใยในการสอนพระพุทธศาสนาในโรงเรียนว่า “...เรื่องการศึกษานี้ขอให้คิดให้มากมายถึงรากเหง้าของการศึกษาในเมืองไทยอย่าตัดช่องไปแต่ข้างวัด อีกประการหนึ่ง การสอนศาสนาในโรงเรียนทั้งในกรุงและหัวเมืองจะให้มีผลวิเศษไปว่า เด็กชั้นหลังจะเหินห่างจากศาสนาจนกลายเป็นคนไม่มีธรรมะในใจมากขึ้น...” ดังนั้น พระสงฆ์ที่มีความรู้ในพุทธธรรม จึงได้มีบทบาทในการปลูกฝังจริยธรรมและคุณธรรมให้นักเรียนในระบบการศึกษาของรัชกาลที่ ๕ ตั้งแต่นั้น

^{๑๑} ไพฑูรย์ สินดารัตน์, รวมบทความเกี่ยวกับคุณธรรมและจริยธรรมในการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๕.

^{๑๒} นางลักษณ์ เทพสวัสดิ์, วิเคราะห์ปัญหาสำคัญในสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๕.

มา วัดจึงต้องรับผิดชอบในการจัดการศึกษาและคณะสงฆ์ไปพร้อมๆกัน ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ที่ประกาศใช้วันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้กำหนดหน้าที่ให้พระสงฆ์ตั้งแต่เจ้าอาวาสขึ้นมาจนถึงระดับสูงกว่า ต้องมีหน้าที่บำรุงการศึกษาเพื่อจะได้ส่งเสริมการสอนพระพุทธศาสนาไปด้วย ซึ่งมีการแต่งตั้งข้าราชการสอนในโรงเรียน เช่น ธรรมจริยาหน้าที่พลเมือง สมบัติผู้ดี เป็นต้น^{๑๓}

ธรรมโฆษ กล่าวไว้ในหนังสือรังษีธรรมว่า คนเราประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๒ ส่วน คือ ร่างกาย และจิตใจ ในสองส่วนนี้ทางศาสนาถือว่า จิตใจสำคัญที่สุด เพราะจิตใจเป็นผู้รู้ เป็นผู้คิดนึกตรึกตรอง เป็นผู้วางแผน ออกคำสั่ง ส่วนร่างกายเป็นแค่เพียงเครื่องมือของจิตใจ เป็นคนใช้ของจิตใจ คอยทำตามคำสั่งของจิตใจ ถ้าคนมีจิตใจดีมีศีลธรรม ใจที่ดีนั้นแหละจะสั่งให้ปากพูดคำพูดที่ดี สั่งกายให้ทำงานที่ดี เมื่อพูดดีแล้ว ทำดีแล้ว เราก็เป็นคนมีความสุข ตรงกันข้ามถ้าเป็นคนที่มีจิตใจเสีย ไม่มีศีลธรรม ใจตกเป็นทาสของความรู้สึกฝ่ายต่ำ เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความอิจฉาริษยา ความพยาบาท ความเห็นแก่ตัวจัด เป็นต้น ใจเสียนี้แหละจะสั่งให้ปากพูดเสีย สั่งกายให้ทำเสียแล้วเราก็เป็นคนเสียทุกข์โทษต่างๆก็ตามมา ฉะนั้น จิตใจจึงเป็นต้นเหตุของทุกข์และสุขทั้งปวง

แต่ทั้งๆที่จิตใจมีความสำคัญอย่างนี้ คนส่วนมากก็ลืมความสำคัญของจิตใจไปเสียสนิท ไปเอาใจใส่กับร่างกาย ถือว่าร่างกายสำคัญกว่า มีการประดับประดาตกแต่งร่างกายด้วยการลงทุนลงแรงอย่างมากมาย วันหนึ่งๆเราอาบน้ำชำระร่างกายหลายครั้ง มีการยืหน้ากระจก ตรวจตราดูร่างกายหลายคราว ถ้าเห็นมีจุดไม่พอใจเพียงนิดหน่อยบนใบหน้าจะจัดการแก้ไขให้ดีขึ้นที่ อุปกรณ์สำหรับตกแต่งร่างกายมีมาก แม้จะมีราคาแพงก็ยอมซื้อมาประดับตกแต่งให้สมส่วนกับร่างกาย เราอาบน้ำชำระร่างกายวันละ ๒-๓ ครั้ง แต่เราไม่นิยมฟังเทศน์ชำระจิตใจ บางทีเดือนหนึ่งจึงจะมีโอกาสได้ฟังเทศน์ฟังธรรมทีหนึ่ง ร่างกายถ้าเราไม่อาบน้ำเพียง ๒-๓ วันเท่านั้น ก็เหนียวเหนอะหนะเต็มที สกปรกเหม็นไม่สบาย แต่จิตใจเราไม่ได้อาบน้ำเป็นเดือนๆอย่างนี้ ลองคิดดูซิว่าจิตใจจะสกปรกเพียงไร แน่นอนทีเดียวจิตใจย่อมจะเต็มไปด้วยสิ่งสกปรกโสภณต่างๆสกปรกฟุ้งพลบไปทีเดียว^{๑๔}

^{๑๓} พลาติชัย สัทธัญญิกิจ, ตามรอยพระพุทธเจ้าหลวงรัชกาลที่ ๕ กับการปฏิรูปการเมืองสยาม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผู้ธรรมอรรณง, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓๕.

^{๑๔} ธรรมโฆษ, รังษีธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาการ, ๒๕๒๓), หน้า ๑๐๔-๑๐๖.

สุภาส เครือเนตร ให้ความเห็นในหนังสือ ปฏิรูปการศึกษาศานหลักศาสนาว่า ในเมื่อกระบวนการศึกษา ได้กำหนดหน้าที่ถ่ายทอดมรดกทางความคิดให้แก่บุคคลในสังคม ติดต่อกันมายาวนาน จนสามารถผลักดันชีวิตและสังคมให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เจริญก้าวหน้าเคลื่อนตัวไปไม่หยุดยั้ง ร่องรอยแห่งการเคลื่อนตัว หรือหลักฐานแห่งการเปลี่ยนแปลงย่อมเกิดมีมากมาย เพียงแต่ว่า เราจะนำร่องรอยใด หรือปรากฏการณ์ใดมาเป็น หลักฐานในการบ่งชี้ถึงผลผลิตของการศึกษาที่ผ่านมาว่า มีสภาพเป็นอย่างไร ประสบผลสำเร็จหรือล้มเหลวเพียงใด จึงจะทำให้เราส่องเห็นภาพที่เป็นผลผลิตของการศึกษาได้ ชัดเจนมากกว่ากันเนื่องจาก บุคคลทุกคนล้วนเคยได้รับการถ่ายทอดความรู้ ฝึกฝนอบรม บ่มนิสัย จากการศึกษาในสังคมมาแล้ว ดังนั้นจึงถือว่า บุคคลในสังคมเป็นผลผลิตของการศึกษา ฉะนั้น สภาพบุคคลที่กำลังประสบปัญหาชีวิตและปัญหาสังคมรอบด้าน เช่น ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ ปัญหาคอร์รัปชัน ปัญหาคนว่างงาน ปัญหาคนยากจน ปัญหายาเสพติด และปัญหาอื่นๆในทิศทางที่รุนแรงขณะนี้ คือ เงาภาพปรากฏการณ์ของสังคมที่สะท้อนออกมาเป็นภาพหลักฐาน บ่งบอกถึงความล้มเหลวของการศึกษา ที่ไม่สามารถพัฒนาบุคคลให้มีคุณภาพได้ตามเป้าหมาย^{๑๕}

๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๕.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหาวิชาการ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้ศึกษาจะอาศัยค้นคว้าข้อมูลในเอกสารต่างๆ อันได้แก่ พระไตรปิฎก ตำรา หนังสือเกี่ยวกับหัวข้อวิจัย ปกรณวิเศษ ข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต บทความและผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นของการวิจัย โดยเฉพาะในเรื่องของพระราชปณิธานในการจัดการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แนวคิดและการกระทำที่เบี่ยงเบนออกไปจากพระราชปณิธาน อันก่อให้เกิดปัญหาสังคมที่กล่าวมาแล้วข้างต้น รวมทั้งแนวคิดใหม่ที่รื้อฟื้นแนวคิดในการจัดการการศึกษาปัจจุบันตามรอยแห่งพระราชปณิธานของพระองค์นั้นด้วย

^{๑๕} สุภาส เครือเนตร, ปฏิรูปการศึกษาศานหลักศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๒), หน้า ๗-๘.

๑.๕.๒ ขอบเขตด้านพื้นที่ที่วิจัย

โดยผู้วิจัยมีความมุ่งหมาย ที่จะทำการวิจัยในพื้นที่ของโรงเรียน ที่ตั้งอยู่ภายใน วัดซึ่งจัดการศึกษาโดยคณะสงฆ์ ในเขตเทศบาลนครขอนแก่น ๒ แห่ง ได้แก่

๑. โรงเรียนประภัสสรวริทยา แผนกสามัญศึกษา วัดศรีนวล
๒. โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว พระอารามหลวง

๑.๕.๓ ขอบเขตกลุ่มเป้าหมาย

๑. เจ้าอาวาสในวัดซึ่งเป็นที่ตั้งของโรงเรียน จำนวน ๒ รูป
๒. ผู้บริหารโรงเรียน ครูในโรงเรียนทั้ง ๒ แห่ง จำนวน ๖ รูป/คน
๓. นักเรียนในโรงเรียนทั้ง ๒ แห่งๆ ละ ๑๐ รูป/คน รวม ๒๐ รูป/คน
๔. ผู้ปกครองนักเรียนที่กำลังศึกษาอยู่และที่สำเร็จการศึกษาจากสถาบันศึกษา จำนวนแห่งละ ๕ คน รวม ๑๐ คน

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้วิธีการศึกษาจากเอกสารและการศึกษาภาคสนาม โดยมีขั้นตอนในการดำเนินการ ตามลำดับ ได้แก่

๑.๖.๑ ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร

เป็นการศึกษาแนวความคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานี้ มีดังนี้

๑. แหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และอนุฎีกา
๒. แหล่งข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ ตำราทางวิชาการ งานวิจัยเอกสาร หนังสือต่างๆ ที่นักวิชาการรวบรวม เรียบเรียง และประพันธ์ขึ้นมา

๑.๖.๒ ขั้นศึกษาภาคสนาม

ข้อมูลภาคสนาม เป็นข้อมูลหลักที่มีความสำคัญต่อการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-dept interview) ใช้วิธีการสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล (Personal interview) เป็นเครื่องมือเพื่อสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย เพื่อให้ทราบวิธีการศึกษาของโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในวัดซึ่งบริหารจัดการโดยคณะสงฆ์และเพื่อประเมินคุณภาพผู้ที่กำลังศึกษาอยู่ และที่สำเร็จการศึกษาแล้ว จากโรงเรียนดังกล่าว ตลอดจนถึงทัศนคติและความเชื่อของผู้ปกครองของนักเรียนต่อวิธีการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ในการให้ความรู้และปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม แก่เด็กและเยาวชน

ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในงานวิจัยประกอบด้วย กล้องถ่ายรูป, เทปบันทึกเสียง, สมุดบันทึก และผู้ช่วยผู้สัมภาษณ์

๑.๖.๓ ขั้นนำมาแสดงผล

โดยนำมาวิเคราะห์ และนำเสนอสรุปผลการวิจัย ด้วยวิธีนำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนา (Descriptive Method) ภายหลังจากการวิเคราะห์ข้อมูลและประเมินผลการวิเคราะห์แล้ว ก็นำมาทำการสรุปผล อภิปรายผล นำเสนอผล และให้ข้อเสนอแนะในกรณีที่เหมาะสมจะได้มีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมในโอกาสต่อไป

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

๑.๗.๑ ทำให้ทราบถึงพระราชปณิธานในการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเบี่ยงเบน และผลกระทบที่เกิดจากการเบี่ยงเบนไปจากพระราชปณิธานต่อสังคมไทย

๑.๗.๒ ทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาในการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ของคณะสงฆ์ไทย

๑.๗.๓ ทำให้ทราบถึงคุณภาพในการจัดการศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันและเปรียบเทียบความสอดคล้องใกล้เคียงกับการจัดการศึกษาตามแนวพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทที่ ๒

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการจัดการศึกษา

หลังเสด็จประพาสต่างประเทศ

๒.๑ พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๔ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชชนนี ทรงพระราชสมภพเมื่อ วันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๖ มีพระเชษฐาร่วมสมเด็จพระบรมราชชนนี ๓ พระองค์ คือ

๑. สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก (สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์)

๒. สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก (สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระจักรพรรดิพงษ์)

๓. สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ (สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช)

ขณะที่พระองค์ทรงพระชนมายุได้ ๕ พรรษานั้น สมเด็จพระราชชนนีทรงพระประชวรและสวรรคต จึงเป็นภาระของพระองค์เจ้าละม่อมเป็นผู้ทรงทำนุอุปการะพระองค์แทนสมเด็จพระบรมราชชนนี ต่อมาพระองค์ทรงได้รับพระราชทานพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนามตามโบราณราชประเพณีเป็น “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ และได้เข้าพระราชพิธีโสกันต์ตามตำราโสกันต์เจ้าฟ้า รุ่งขึ้นปีพ.ศ. ๒๔๐๙ ทรงบรรพชาเป็นสามเณร ในระหว่างที่ทรงบรรพชาเป็นสามเณรนั้น พระองค์ได้ทรงศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย และทรงหัดเทศน์มหาชา ซึ่งสมเด็จพระบรมราชชนกนาถทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ โดยเฉพาะก่อนที่จะทรงบรรพชาเป็นสามเณรนั้น ก็ได้ทรงศึกษาเล่าเรียน

ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ตลอดจนวิชาการอื่นๆ สำหรับภาษาไทยได้ทรงเล่าเรียนจาก พระเจ้าราชวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุตรี ภาษามคธ ทรงเล่าเรียนจาก พระยาปริยัติธรรมธาดา การยังปิ่นไฟ จากพระอภัยसरเพลิง วิชามวยปล้ำ กระบี่กระบอง จากหลวงมลอโชนาโยค วิชาอศวกกรรม จากพระองค์เจ้าสิงหนาทวิชาชนกรรม จากสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบ ประปักษ์ ส่วนวิชารัฐาภิบาลราชประเพณีและโบราณคดีทั้งปวง ทรงศึกษาจากสมเด็จพระ บรมราชชนกนาถ และมีสขิสเอนนาเลียวโนเวนส์กับหม่อจันตะเลเป็นผู้ถวายการสอนด้วย ครั้นได้ทรงศึกษาพระธรรมวินัย ก็ยังทรงแตกฉานในด้านพระพุทธศาสนายิ่งขึ้นอีก ใน ระหว่างทรงผนวช พระองค์ได้ทรงติดตามสมเด็จพระบรมชนกนาถ ประพาฬหัวเมืองฝ่าย เหนือถึงเมืองพิษณุโลก ด้วยทรงโปรดปรานใกล้ชิดมาแต่ก่อนที่ทรงผนวชแล้ว ทั้งยังทรง ฝึกหัดราชการตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ การฝึกหัดราชการของพระองค์นั้น นอกจากจะเสด็จไป เฝ้าและตามเสด็จ โดยปกติแล้ว เวลากลางคืน ถ้าสมเด็จพระบรมชนกนาถทรงวินิจฉัยข้อ ราชการหรือทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจตามลำพังก็จะทรงมีรับสั่งให้หาสมเด็จพระเจ้าลูกยา เเธอพระองค์นี้เข้าเฝ้าใกล้ชิด เพื่อให้ทรงฟังพระบรมราชโองาพ และพระบรมราชาธิบายใน ราชการและราชประเพณีต่างๆเสมอ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงได้รับพระอิสริยยศเป็น เจ้าฟ้า ต่างกรม คือทรงมีพระนามกรมว่า “เจ้าฟ้ากรมหมื่นพิฆเณศวรสังกาศ” ครั้นต่อ มาพ.ศ. ๒๔๑๐ เมื่อพระราชทานเพลิงพระศพ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในคราวโปรด เกล้าฯให้เลื่อนกรม พระองค์ทรงได้รับเลื่อนเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้ากรมขุนพิณิจ ประชาณาถ เมื่อได้เลื่อนกรมแล้วก็ทรงมีตำแหน่งบัญชาการกรมมหาดเล็ก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้า แผ่นดิน รัชกาลที่ ๕ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ ในขณะที่ทรงขึ้น ครองราชสมบัตินั้นพระองค์ยังทรงพระเยาว์อยู่ แต่เพื่อเป็นการทดแทนพระมหากรุณาธิคุณ ในสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงทำนุบำรุงพระบรมราชวงศ์และทรงชุบเลี้ยงมุข มนตรีน้อยใหญ่มาด้วยทศพิธราชธรรม พระบรมราชวงศ์ และมุขมนตรีทั้งหลายจึงพร้อม พระทัยและพร้อมใจกันถวายพระราชสมบัติให้แก่พระองค์ และพร้อมที่จะทรงช่วยและ ช่วยกันทำนุบำรุงจนกว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงบรรลุนิติภาวะ และทรงปกครองเด็ดขาดด้วยพระองค์เอง โดยแต่งตั้งกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ โอรสพระองค์ ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นตำแหน่งที่มหาอุปราช สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรม

ขุนบำราบปรปักษ์ เป็นผู้สำเร็จราชการในพระคลังมหาสมบัติ ตลอดจนทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ สมเด็จพระยาบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไป พลังก่อน^๑

๒.๑.๑ พระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๑

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสืบราชสมบัติต่อจากพระราช บิดานั้น ได้ทรงตั้งพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๑ เสด็จพระราชสมภพและเสด็จขึ้นครองราชย์ เพื่อให้ประชาชนมีโอกาสได้เข้าเฝ้าใกล้ชิด ชมพระบารมีทิวหน้า ในการบรมราชาภิเษกครั้งนี้ ได้ทรงตั้งพระราชคณะเป็นฤกษ์ ๓ องค์และเฉลิมพระองค์เจ้านาย ๕ พระองค์ กับขุนนางอีกรวม ๒๘ นาย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้พระองค์จะทรงพระเยาว์ แต่พระราชอุปนิสัยชอบฝึกฝนหาความรู้และความเจริญให้แก่ประเทศชาติ โดยได้ทรงเสด็จประพาส สิงคโปร์ ปีนัง ซา และอินเดีย เนเธอร์แลนด์ ซึ่งเป็นชาวยุโรปกำลังนำแนวความคิดของ เขามาปรับปรุงวิธีการบริหารบ้านเมืองในประเทศตะวันออก ทำให้พระองค์ได้ทรงนำเอา แนวความคิดมาปรับปรุงใช้ในการปกครองประเทศอย่างประเสริฐ หากจะหาพระมหากษัตริย์ พระองค์ใดในบูรพาประเทศเสมอเหมือนด้วยพระองค์ ทั้งในรัชกาลนี้ ประเพณีเข้าเฝ้าที่ต้อง หมอบคลานก็มีให้ใช้พราหมณ์ เมื่ออยู่ในพระราชพิธี ก็ให้ใช้วิธีถวายคำนับตามแบบอย่าง ของชาวยุโรปและยืนเฝ้าแทนการหมอบ

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระชนมายุ บรรลุถึงราชนิติภาวะ สมควรจะได้ทรงบริหารราชการแผ่นดินโดยสิทธิขาดด้วยพระองค์เอง จึงได้ทรงเสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และประทับอยู่ใน พระรัตนสถาน ๑๕ วัน การที่ทรงผนวชแล้วครั้งนี้ แสดงว่าพระองค์ทรงมีพระชันษาพ้นวัย เยาว์แล้ว

^๑ ประยูร พิศุนาละ, ประวัติศาสตร์กษัตริย์ไทย ๕ รัชกาล, (ธนบุรี : โรงพิมพ์กรุงธน, ๒๕๑๕), หน้า ๓๒๒-๓๒๕.

๒.๑.๒ พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ครั้งที่ ๒

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงลาผนวชแล้วก็โปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอีกครั้งหนึ่ง เพราะเหตุที่ทรงสละราชสมบัติตอนที่ทรงออกผนวช เมื่อกลับมาครองราชย์อีกครั้งหนึ่ง จึงต้องจัดพิธีบรมราชาภิเษกใหม่อีกตามราชประเพณี เมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ และทรงดำเนินการบริหารราชการแผ่นดิน โดยไม่ต้องมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อีกต่อไป^๒

๒.๑.๓ ทรงปฏิรูปการปกครอง

เนื่องจากทรงมีพระราชปรารภว่า การปกครองบ้านเมืองไทยในขณะนั้น ยังไม่เป็นวิธีการปกครองที่ทันสมัย จึงมีพระราชประสงค์ที่จะพัฒนาแก้ไขระบบธรรมเนียมการปกครองประเทศให้เหมาะสมกับกาลเวลาเพื่อความเจริญของบ้านเมือง ดังนั้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งคณะที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) โดยได้รับคำแนะนำจาก มิสเตอร์ น็อกซ์ (Knox) ซึ่งเป็นกงสุลอังกฤษประจำกรุงเทพฯ ว่า การตั้งคณะที่ปรึกษานี้จะช่วยแบ่งเบาพระราชภาระลงไปได้มาก จึงทรงมีประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้ง เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๖ ต่อมาได้ทรงตั้งที่ปรึกษาในพระองค์ (Primary Council) ขึ้น และทรงปรับปรุงแบ่งส่วนราชการออกเป็น การบริหารการปกครองส่วนกลาง การบริหารการปกครองส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น

๑. การบริหารการปกครองส่วนกลาง

สาเหตุของการปรับปรุงระเบียบราชการส่วนกลาง เนื่องมาจากการแบ่งหน้าที่ปฏิบัติราชการออกเป็น ๖ ส่วน แต่เดิมนั้น ไม่พอที่จะปฏิบัติราชการให้ได้ผลดี เพราะความเจริญของประเทศและจำนวนพลเมืองที่เพิ่มขึ้น ทำให้งานราชการเพิ่มขึ้นเป็นลำดับด้วย แต่หน่วยงานส่วนกลางยังมีอยู่เช่นเดิม ทำให้ไม่เพียงพอแก่ความต้องการ นอกจากนี้ อุक्रमหาเสนาบดี ๒ คนและเสนาบดีจุฬาสตมภ์อีก ๔ คน แต่ละคนมีอำนาจซ้ำซ้อนกันหลายอย่าง ก้าวกำยหน้าที่กัน ไม่มีการประสานงานกันเท่าที่ควร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งหน่วยงานราชการบริหารส่วนกลางออกเป็นกระทรวงต่างๆ ๑๒ กระทรวง เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕ คือ

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๓.

๑. กระทรวงมหาดไทย บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือ และเมืองลาวประเทศราช
๒. กระทรวงกลาโหม บังคับบัญชาหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตก ตะวันออก และเมืองมลายูประเทศราช
๓. กระทรวงการต่างประเทศ ว่าราชการเกี่ยวกับการต่างประเทศโดยเฉพาะ
๔. กระทรวงวัง ว่าการในพระราชวัง และกรมซึ่งใกล้ชิดเคียงรับงานราชการในองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
๕. กระทรวงเมือง (ภายหลังเรียก กระทรวงนครบาล) ว่าการโปลิศ และการบัญชาคน คือ กรมตำรวจและรักษาคณตองไทย
๖. กระทรวงเกษตราธิการ ว่าการเพาะปลูกและการค้าขาย กรมป่าไม้ และการป่อแร่
๗. กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ว่าการบรรดาภาษีอากรและการเงิน รายรับรายจ่ายของแผ่นดิน
๘. กระทรวงยุติธรรม บังคับบัญชาศาลที่ชำระความรวมกัน ตั้งแต่แพ่งและอาญา นครบาล อุทธรณ์ทั้งแผ่นดิน
๙. กระทรวงยุทธานธิการ ทำหน้าที่ตรวจตราจัดการ กรมทหารบก ทหารเรือ ซึ่งจะมีผู้บัญชาการทหารบก ทหารเรือ ต่างหากอีกตำแหน่งหนึ่ง
๑๐. กระทรวงธรรมการ บังคับบัญชาโรงเรียน โรงพยาบาล และพระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร
๑๑. กระทรวงโยธาธิการ ทำหน้าที่ตรวจตราการก่อสร้าง ทำถนนหนทาง ขุดคลอง การไปรษณีย์โทรเลข และการรถไฟ
๑๒. กระทรวงมรุธาภิเษก รักษาพระราชลัญจกร พระราชกำหนดกฎหมาย และหนังสือราชการทั้งปวง

ต่อมาทรงให้ยุบกระทรวงลงคงเหลือเพียง ๑๐ กระทรวง คือ ยุบกระทรวง ยุทธนาธิการ และกระทรวงมรุธาธิการ และยุบเลิกตำแหน่งอัศวมหาเสนาบดีให้เสมอกันทุก ตำแหน่งและเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๗ ทรงมีพระบรมราชโองการแบ่งหน้าที่ ของกระทรวงมหาดไทยกับกระทรวงกลาโหม โดยแยกฝ่ายปกครองกับฝ่ายทหารออกจากกัน อย่างเด็ดขาด^๓

๒. การบริหารการปกครองส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น

เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดี กระทรวงมหาดไทย ได้ทรงออกตรวจตราหัวเมืองในปีพ.ศ. ๒๔๓๕ ทรงพบข้อบกพร่อง ของวิธีการปกครองหัวเมือง จึงทรงมอบหมายให้ พระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยศิริ) เดินทางไปดูงานที่พม่า มลายู ซึ่งอยู่ในการปกครองของอังกฤษแล้วนำมาถวายความเห็นแก่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุ ภาพ เมื่อได้ทรงพิจารณาโดยละเอียดแล้ว ก็โปรดฯให้จัดระเบียบราชการบริหาร และแบ่ง อำนาจหน้าที่ตามลำดับการบังคับบัญชาจากเล็กไปหาใหญ่ดังนี้

ขั้นที่ ๑ การปกครองหมู่บ้าน	มี	ผู้ใหญ่บ้าน ปกครอง
ขั้นที่ ๒ การปกครองตำบล	มี	กำนัน ปกครอง
ขั้นที่ ๓ การปกครองอำเภอ	มี	นายอำเภอ ปกครอง
ขั้นที่ ๔ การปกครองเมือง	มี	ข้าหลวงเทศาภิบาล ปกครอง

ต่อมาเปลี่ยนเป็น สมุหเทศาภิบาล^๔

ทั้งนี้ ให้ขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย วัตถุประสงค์สำคัญในการปฏิรูปการ บริหารส่วนภูมิภาคนี้ เป็นเหตุผลทางการเมือง คือ ระบอบนี้อังกฤษและฝรั่งเศส มหาอำนาจ ตะวันตก ได้เข้ามามีอิทธิพลใน พม่า มลายู และอินโดจีน รัฐบาลไทยจำเป็นต้องหาวิธี หลีกเลี่ยงความขัดแย้งกับมหาอำนาจทั้งสองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ จึงจำเป็นต้องจัดการปกครอง หัวเมืองให้รัดกุม และมีประสิทธิภาพ เพื่อรับกับสถานการณ์ในขณะนั้น ต่อมาได้โปรดฯให้ ตราพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) และข้อบังคับหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) ขึ้นรองรับ

^๓ วิชาสงส์ พงศบุตร, ประวัติศาสตร์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๑๕), หน้า ๒๒.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

๒.๑.๔ ทรงปฏิรูประบบกฎหมายและการศาลของไทย

ระบบกฎหมายและศาลไทยเดิมยึด คัมภีร์ “พระธรรมศาสตร์” เป็นหลัก ซึ่งมีข้อบกพร่องมากมาย ล้าสมัย ไม่เป็นระเบียบและไม่เพียงพอต่อการบังคับคดี ทำให้ประเทศตะวันตกตั้งข้อรังเกียจวิธีพิจารณาแบบจารีตนครบาล และการลงโทษผู้กระทำผิดที่รุนแรงเกรงจะไม่ได้ได้รับความยุติธรรมเพียงพอ จึงเป็นเหตุให้ประเทศตะวันตกขอสิทธิพิเศษต่างๆ ทางกฎหมาย และทางศาลให้แก่คนในบังคับของตน เช่น สนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษ และสิทธิสภาพนอกอาณาเขต เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงดำเนินการจัดระบบกฎหมายและศาลตามแบบอย่างของประเทศยุโรป โดยทรงจ้างนักกฎหมายชาวเยอรมัน และฝรั่งเศสมาช่วยร่างกฎหมายและปรับปรุงการศาลยุติธรรมให้ทันสมัยยิ่งขึ้น ยกเลิกระบบจารีตนครบาล เพิ่มกำลังตำรวจทั้งในนครบาลและหัวเมือง เพื่อดูแลความสงบของประชาชนให้มากขึ้นทั่วประเทศ ทรงประกาศตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้นเมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ เมื่อพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์กลับมาจากการศึกษาต่างประเทศแล้ว ทรงแต่งตั้งให้เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม และได้ทรงปรับปรุงกิจการศาลใหม่ให้มีศาลอุทธรณ์ฎีการายฐร ศาลพระราชอาญา ศาลแพ่งเกษม ศาลแพ่งกลาง ศาลสรรพากร และศาลต่างประเทศ^๕

๒.๑.๕ ทรงปรับปรุงการทหาร

๑. ทรงส่งพระราชโอรสไปศึกษาวิชาการทหารในทวีปยุโรป ทรงจัดการทหารบก ทหารเรือ ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ และทรงตราพระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหารขึ้นด้วย

๒. โปรดฯให้ตั้งกองทหารมหาดเล็ก โดยรวบรวมเจ้านายราชวงศ์และคัดเลือกบุคคลที่เป็นบุตรมหาดเล็ก เข้าฝึกรับราชการทหาร ทรงตั้งเป็น “ทหารมหาดเล็กไ่กล้า” ที่เรียกเช่นนี้เพราะมีหน้าที่ไ่กล้า เมื่อเวลาทรงบาตร ต่อมาจึงทรงตั้งเป็น กองทหารมหาดเล็ก

^๕พลาดิษฐ์ สิทธิชัยกิจ, รัชกาลที่ ๕ กับการปฏิรูปเมืองสยาม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กู๊ดมอร์นิ่ง, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๘.

๓. ทรงจัดให้รวมการทหารทั้งหมดไปขึ้นกับกระทรวงกลาโหม^๖

๒.๑.๖ ทรงปรับปรุงด้านการคมนาคม

๑. โปรดฯให้ตั้งกรมโทรเลขขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๒๖ ใช้งานโทรเลขทั้งหมดมาทำโดยวางสายติดต่อไปตามหัวเมืองต่างๆ

๒. โปรดฯให้จ้างบริษัทฝรั่งเข้ามาสำรวจเส้นทาง ทางภาคเหนือและตะวันออก ต่อมาได้เปิดการเดินรถไฟหลวงจากกรุงเทพฯถึงกรุงเทพฯ (พระนครศรีอยุธยา) เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ และเปิดเดินรถไฟถึงเมืองนครราชสีมา เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ ทั้งได้โปรดฯให้สร้างเพิ่มเติมขึ้นเรื่อยๆ คือ สายเหนือต่อไปถึงบ้านดาราอุดรดิตถ์ และในปีพ.ศ. ๒๔๔๒ เริ่มสร้างทางรถไฟสายใต้ พ.ศ. ๒๔๓๖ โปรดฯให้สัมปทานสายกรุงเทพฯปากน้ำ พ.ศ. ๒๔๔๘ โปรดฯให้สร้างสายตะวันออก

๓. โปรดฯให้ตั้งกรมไปรษณีย์เดินสื่อสารทั่วประเทศ เปิดโอกาสให้ประชาชนติดต่อสื่อสารกันด้วยหนังสือ และรวมกรมไปรษณีย์และกรมโทรเลขเข้าด้วยกันเป็นกรมไปรษณีย์โทรเลข ในปีพ.ศ. ๒๔๔๑

๔. โปรดฯให้มีการสร้างถนนในกรุงเทพฯหลายสาย ได้แก่ ถนนเยาวราช ถนนราชดำเนินกลาง ถนนราชดำเนินนอก ถนนบูรพา โปรดฯให้สร้าง สะพานผ่านพิภพลีลา สะพานผ่านฟ้าลีลาศ สะพานมฆวานรังสรรค์ สะพานเทวกรรมรังรักษ์ สะพานเฉลิมศรี๔๒ และได้สร้างขยายต่อมาทุกปีจนกระทั่งสิ้นรัชกาลของพระองค์^๗

๒.๑.๗ ทรงปรับปรุงด้านการเกษตรและชลประทาน

สินค้าขาออกของประเทศไทยในขณะนั้นที่สำคัญคือ ข้าว ไม้สัก ดีบุก และพริกไทย ได้รับการส่งเสริมให้ผลิตมากขึ้น ในการผลิตข้าวหอมอ้อยน้ำเป็นสำคัญ ปีใดฝนบริบูรณ์ก็ผลิตข้าวได้มาก ปีใดฝนแล้งก็ผลิตได้น้อยไม่แน่นอน จึงทรงจัดให้มีการชลประทานขึ้น ขุดลอกคูคลองเก่าบางแห่ง และขุดคลองใหม่เพิ่มขึ้นอีกหลายแห่ง เช่น คลองนครเนื่องเขต คลองประเวศน์บุรีรัมย์ คลองรังสิต คลองทวีวัฒนา สร้างประตูละบายน้ำ เช่น ประตูน้ำภาษีเจริญ เพื่อหล่อเลี้ยงต้นข้าวและใช้เป็นทางขนส่งไปมาทางน้ำได้

^๖เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๙.

^๗วิลาสวงศ์ พงศบุตร, ประวัติศาสตร์ไทย, หน้า ๑๕-๘๓.

โดยสะดวกด้วย พ.ศ. ๒๔๔๕ โปรดฯให้ตราพระราชบัญญัติรักษาคลองและทำนบกั้นน้ำ ตั้งกรมคลอง ขึ้นควบคุมการทอน้ำ และให้แต่ละเมืองรายงานสถิติน้ำฝน ราคาข้าว ทุกเดือน พ.ศ. ๒๔๓๔ โปรดฯให้ตั้งกรมราชโลหะ และภูมิวิทยา เพื่อควบคุมการผลิตโลหะภัณฑ์จาก แผ่นดิน มีการสำรวจแร่ และทรงออกพระราชบัญญัติเหมืองแร่พ.ศ. ๒๔๔๔ ในด้านป่าไม้ ทรงตั้งกรมป่าไม้ขึ้นในพ.ศ. ๒๔๓๕ และตรากฎหมายห้ามเอกชนตัดไม้สักที่ยังรุ่นไม่โตพอ ส่งเสริมให้ปลูกสวนสัก และยังทรงส่งนักเรียนไทยไปศึกษาวิชาการป่าไม้ที่ต่างประเทศ ด้วย

๒.๑.๘ ทรงปรับปรุงด้านเศรษฐกิจของประเทศ

๒.๑.๘.๑ ทรงตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้ตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ ขึ้นในพระบรมมหาราชวังเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ ให้เป็นสำนักงานกลางเก็บผลประโยชน์ รายได้ ภาษีอากรของแผ่นดินมารวมไว้ในที่แห่งเดียว มีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบดำเนินการให้รัดกุม โดยแต่งตั้งให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ และ พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์ ให้ช่วยดำเนินการ นอกจากนี้หอรัษฎากรพิพัฒน์ ยังมีหน้าที่รับผิดชอบจ่ายเงินเดือนในอัตรา ที่แน่นอนให้ข้าราชการฝ่ายพลเรือนและทหาร ยกเลิกระบบกินเมืองแต่เดิมให้หมดไป เพราะ เจ้าเมืองเดิมนั้นส่งผลประโยชน์ให้ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย

๒.๑.๘.๒ ทรงตั้งกระทรวงมหาดสมบัติ

เมื่อขอบเขตและอำนาจของการคลังของรัฐบาลกลางได้ขยายกว้างขวางขึ้น ก็ ทรงยกฐานะหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นเป็น กระทรวงมหาดสมบัติ เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๕ ทำให้การจัดเก็บรายได้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพกว่าเดิม

๒.๑.๘.๓ ทรงปรับปรุงระบบภาษีอากร

ในระยะแรกที่ทรงปฏิรูปการคลัง ยังไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร เพราะการผูกขาด ภาษียังไม่หมดไปโดยสิ้นเชิง รวมทั้งระบบกินเมืองของเจ้าเมืองในหัวเมือง ทำให้รายได้ รว้ไหล ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย พระองค์จึงทรงแต่งตั้งข้าหลวงคลังไปประจำทุกมณฑล ทำ หน้าที่เก็บภาษีอากรจากราษฎรโดยตรง แล้วรวบรวมส่งกระทรวงมหาดสมบัติ

๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

๒.๑.๕ ทรงปรับปรุงด้านการเงินและการธนาคาร

๒.๑.๕.๑ ทรงสร้างหน่วยเงินใหม่ เป็น“สตางค์” ๑๐๐สตางค์ เป็น ๑ บาท และผลิตเหรียญสตางค์ราคา ๒๐ สตางค์ ๑๐ สตางค์ ๕ สตางค์ ๒ สตางค์ครึ่ง ๑ สตางค์ และครึ่งสตางค์ เพื่อใช้ปนกับเหรียญ ชิก เลี้ยว อัฐ เฟื้อง โสฬส

๒.๑.๕.๒ ทรงเปลี่ยนแปลงมาตรฐานเงินมาเป็นมาตรฐานทองคำ โดยประกาศใช้พระราชบัญญัติมาตรฐานทองคำในปีพ.ศ. ๒๔๕๑ กำหนดอัตรา ๑๓ บาทต่อ ๑ ปอนด์สเตอร์ลิงเป็นอัตราแลกเปลี่ยนที่แน่นอน ตั้งทุนสำรองขึ้นส่วนหนึ่งสำหรับรักษาอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราจากระบบมาตรฐานเงินมาเป็นมาตรฐานทองคำ ให้สอดคล้องกับหลักสากล

๒.๑.๕.๓ ทรงให้มีการจัดตั้งธนาคาร หลังจากที่ถูกคณะหนึ่งร่วมกันตั้งธนาคารแห่งแรกขึ้นชื่อว่า “Book Club” ต่อมาพ.ศ. ๒๔๔๕ ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดตั้งธนาคารให้ถูกต้องตามกฎหมายเรียกว่า “แบงก์สยามกัมมาจล” (Siam Commercial Bank) ซึ่งภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็น “ธนาคารไทยพานิช จำกัด” จนถึงปัจจุบัน

๒.๑.๕.๔ ทรงจัดทำงบประมาณแผ่นดิน โดยในปีพ.ศ. ๒๔๓๕ โปรดฯให้มีการจัดทำงบประมาณแผ่นดินขึ้นเป็นครั้งแรก กระทรวงมหาดมัติ เริ่มวางระเบียบการจัดงบประมาณรายจ่ายขึ้นทูลเกล้าฯขอพระบรมราชานุญาต ซึ่งทรงเห็นชอบในหลักการ ในปีพ.ศ. ๒๔๔๔ รัฐบาลก็สามารถจัดพิมพ์งบประมาณรายรับรายจ่ายของแผ่นดินขึ้นได้เป็นครั้งแรก

๒.๑.๕.๕ ทรงยกเลิกบ่อนเบี้ยและปรับปรุงงานด้านพานิช โดยขยายมากขึ้นกว่าเดิม^๙

๒.๑.๑๐ ทรงยกเลิกระบบไพร่ ทาส

๒.๑.๑๐.๑ ไพร่ เป็นระบบควบคุมคนงาน โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นมูลนายระดับสูงสุด และมีมูลนายระดับรองลงมามีอำนาจเหนือไพร่ทั้งปวง สังคมไทยก่อนยุครัชกาลของพระองค์แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ๆ คือ พวกเจ้านาย พวกไพร่ พวกไพร่ คือ

^๙เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒-๗๘.

ราษฎรสามัญที่มีอายุตั้งแต่ ๑๕-๑๖ ปีขึ้นไปจนถึง ๓๐ ปี ทำหน้าที่รับใช้เจ้านาย เพื่อแลกเปลี่ยนกับการที่เจ้านายให้ความคุ้มครอง ไพร่มี ๓ ประเภท คือ

๑. ไพร่หลวง ในสมัยรัชกาลนี้คือพวกทำงานให้หลวง ปีหนึ่งต้องถูกเกณฑ์เข้ารับราชการทำงานให้หลวง ๓ เดือน หรือมิฉะนั้นก็ต้องจ่ายเงินให้คนอื่นมาทำแทนเดือนละหนึ่งตำลึงครึ่ง (๖ บาท) หรือปีละสี่ตำลึงครึ่ง (๑๘ บาท)

๒. ไพร่สม เป็นไพร่ส่วนบุคคล แต่ต้องทำงานให้หลวงปีละ ๑ เดือน

๓. ไพร่ส่วย คือไพร่ที่ส่งสิ่งของให้แก่ราชการ

ระบบไพร่นี้ ชาติตะวันตกครั้งเกียจ ถือว่าเป็นการเอารัดเอาเปรียบแรงงานและขาดมนุษยธรรม จึงทรงยกเลิกระบบไพร่อย่างมีขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ ๑ ผู้เป็นมูลนายที่รับเงินเดือน จะไม่ได้รับพระราชทานไพร่อีกต่อไป

ขั้นตอนที่ ๒ ต่อมาทรงให้โอนไพร่สมมาเป็นไพร่หลวง

ขั้นตอนที่ ๓ ให้ปลดไพร่เมื่ออายุ ๖๐ ปีแทน ๓๐ ปี

ขั้นตอนที่ ๔ ทรงออกพระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหาร กำหนดให้ชายฉกรรจ์อายุ ๑๘ ปีบริบูรณ์ เข้าเป็นทหารกองเกิน ๒ ปี และกองประจำการ ๒ ปี ต่อจากนั้นก็ให้พ้นไปเป็นอิสระจากการทำงานให้ข้าราชการ และไม่ต้องเสียค่าราชการใดๆ^{๑๑}

๒.๑.๑๐.๒ ทาส เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณาเห็นว่า คนทุกคนควรมี “ความเป็นคน” คือ มีความเสมอภาคในความเป็นมนุษย์ และความยุติธรรมในสังคมและสามารถสร้าง “คุณค่าของคน” ขึ้นในสังคมโดยเสมอภาค เพราะทุกคนมี “สมอง” มี “หัวใจ” เป็นสัตว์โลกจำพวกเดียวกัน ทาสทั้งหมดมีอยู่ ๓ ประเภท คือ

๑. ทาสสินไถ่ เป็นทาสที่ขายตัวเองหรือถูกขายโดยนายเงิน จะพ้นความเป็นทาสได้ต้องหาเงินมาไถ่ตัว

๒. ทาสเกิดในเรือนเบี้ย เป็นทาสที่เกิดจากลูกทาส

๓. ทาสที่ได้มาจากบิดามารดา คือ เมื่อมีลูกติดมาด้วย ลูกนั้นถือเป็นทาสประเภทนี้ด้วย

๔. ทาสที่มีผู้ยกให้ คือ มีนายทาสยกทาสให้นายทาสอีกคนหนึ่ง

^{๑๑} ธารทอง ทองสวัสดิ์, เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทยหน่วยที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมราชา, ๒๕๓๐), หน้า ๔๓๗.

๕. ทาสที่ช่วยมาจากทนต์โทษ คือ พวกที่พ้นโทษทัณฑ์มาแล้ว มาสมัครเป็นทาส

๖. ทาสเลี้ยงไวยามทุกข์พิทกภัย เป็นพวกที่ยอมเป็นทาสของผู้อื่นเนื่องจากเกิดข้าวยากหมากแพงหรือภัยธรรมชาติ

๗. ทาสเชลย เป็นพวกที่ถูกกวาดต้อนมาจากการชนะสงครามแล้วนำมาเป็นทาส พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้มีการเลิกทาสอย่างมีขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ ๑ ทรงปรึกษาในสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และออก

พระราชบัญญัติพิทักษ์เกษียณอายุลูกทาส ลูกไทย

ขั้นตอนที่ ๒ ทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์นำไปซื้อทาสให้เป็นอิสระเมื่อเป็นทาสมาถึง ๒๕ ปี

ขั้นตอนที่ ๓ ทรงตราพระราชบัญญัติลดค่าตัวทาสเชลยในมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือให้เป็นอัตราเดียวกันหมด ปีพ.ศ. ๒๔๔๓ ทรงประกาศลดค่าตัวทาสในมณฑลบูรพา ลงเหลือเดือนละ ๔ บาท เมื่อหมดค่าตัวแล้วให้เป็นไท ห้ามมิให้ขายตัวเป็นทาสอีกต่อไป

ขั้นตอนที่ ๔ โปรดเกล้าฯให้มีการตราพระราชบัญญัติทาส ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) ขึ้น ให้ลูกทาสทุกคนเป็นไท ส่วนทาสอื่นให้ลดค่าตัวลงเหลือเดือนละ ๔ บาท จนกว่าจะหมด^๑

๒.๑.๑๑ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

๒.๑.๑๑.๑ การชำระพระไตรปิฎกและจัดพิมพ์เป็นอักษรไทย

เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ให้ทำการตรวจสอบพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ถูกต้องสมบูรณ์ เพื่อให้เป็นหลักฐานของพระธรรมสืบไปภายหน้า ก่อนหน้านี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้มีการทำสังคายนามาแล้วครั้งหนึ่ง แต่ได้จารึกเป็นอักษรขอมลงในใบลาน จึงโปรดให้มีการตรวจสอบเพื่อตีพิมพ์เป็นอักษรไทยเป็นเล่มๆ ทำให้อ่านง่ายขึ้น สะดวกแก่การศึกษาพระธรรมวินัยของพระสงฆ์สามเณรและฆราวาส

^๑เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๗.

ผู้สนใจศึกษา และยังได้แพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวาง จึงโปรดฯให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นประธานในการชำระและโปรดฯให้อารามราชธานียศพระราชาคณะผู้รู้ปริยัติธรรมคือ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์มาร่วมกันทำสังคายนาที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อดำเนินการสำเร็จเรียบร้อยแล้วก็โปรดฯให้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกด้วยอักษรไทย จำนวน ๑,๐๐๐ ชุดๆละ ๓๕ เล่ม ซึ่งได้จัดพิมพ์แล้วเสร็จในปีพ.ศ. ๒๔๓๖ ตรงกับงานฉลองพระราชพิธีรัชดาภิเษก ในโอกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๒๕ ปี

๒.๑.๑๑.๒ การตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑

ในปีพ.ศ. ๒๔๔๕ ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะจัดการปกครองสงฆ์ทั้งหมดให้เป็นระเบียบแบบแผน เพื่อพระพุทธศาสนาจะได้เจริญมั่นคงสืบไป จึงโปรดฯให้ตราพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ เป็นครั้งแรกซึ่งมีเนื้อหาดังนี้

๑. กำหนดให้มี“มหาเถรสมาคม” เป็นองค์กรสูงสุดประกอบด้วยพระเถระ ๘ รูป ซึ่งต้องมีตำแหน่งเป็นสมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่ ๔ รูป คือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง คณะธรรมยุติกนิกาย และเจ้าคณะรองอีก ๔ รูป มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นประธาน มีหน้าที่ประชุมปรึกษา วินิจฉัย เรื่องต่างๆในการปกครองคณะสงฆ์ไทย และเป็นที่ปรึกษาของพระเจ้าแผ่นดินเกี่ยวกับคณะสงฆ์

๒. กำหนด“มติมหาเถรสมาคม” ต้องมีองค์ประชุมตั้งแต่ ๕ รูปขึ้นไป เมื่อมีมติวินิจฉัยเรื่องใดให้ถือเป็นเด็ดขาด จะอุทธรณ์ฎีกาต่อไปไม่ได้ เว้นแต่กรณีที่พระมหาเถรสมาคมเห็นสมควรนำขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงมีพระบรมราชโองการบังคับ

๓. กำหนดพระราชอำนาจในการแต่งตั้งสมณศักดิ์และเจ้าคณะชั้นสูง ซึ่งส่วนมากเป็นไปตามที่สมเด็จพระสังฆราชถวายคำแนะนำ

๔. กำหนดให้พระมหาเถรสมาคมมีอำนาจทางการปกครอง เช่น เลือกตั้งเจ้าคณะมณฑล การบัญญัติข้อบังคับพระสงฆ์

๒.๑.๑๑.๓ การจัดตั้งวิทยาลัยสงฆ์

๑. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โปรดฯให้จัดตั้งที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๒ เพื่อให้พระภิกษุสามเณรฝ่ายมหานิกายได้ศึกษาเล่าเรียนบาลีและปริยัติธรรม ซึ่งต่อมาภายหลังได้พัฒนามาเป็น “มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” ในปัจจุบัน

๒. มหามกุฏราชวิทยาลัย โปรดฯให้ตั้งขึ้นที่ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๖ เพื่อให้พระภิกษุสามเณรฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย ซึ่งต่อมาได้พัฒนามาเป็น “มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย” ในปัจจุบัน

๒.๑.๑๑.๔ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์หนังสือธรรมะในระดับต่างๆรวมทั้งหนังสือเทศนาธรรม ทรงตั้งโรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย และทรงออกหนังสือต่างๆเพื่อเผยแผ่หลักธรรมให้กว้างขวาง เช่น หนังสือธรรมจักขุ หนังสือเบญจศีลเบญจธรรม หนังสืออรรถศาสน์ หนังสือธรรมวิจารณ์ หนังสือธรรมจักขุ(นิตยสารรายเดือน) ตลอดจนทรงนิพนธ์หนังสือเทศนาธรรมใหม่ๆขึ้นอีกจำนวนมาก และโปรดฯให้แจกจ่ายไปตามวัดวาอารามต่างๆในทางหัวเมือง เพื่อให้พระภิกษุสามเณรจะได้ศึกษาและเทศนาเผยแผ่ธรรมสั่งสอนประชาชนให้มีคุณธรรมกว้างขวางออกไป ทรงจัดหลักสูตรการศึกษาพระธรรมวินัยของพระภิกษุสามเณร และ หนังสือสอนธรรมะแก่ประชาชนจำหน่ายในราคาเยาอีกด้วย^{๑๒}

๒.๑.๑๒ ทรงปฏิรูปการศึกษาของชาติ

เรื่องนี้จะยกไปกล่าวโดยละเอียดในหัวข้อ ๒.๒ ว่าด้วยพระราชปณิธานในการจัดการศึกษาตามแนวทางแห่งพุทธธรรม

๒.๑.๑๓ การเสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศสและอังกฤษ

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยต้องเสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศสและอังกฤษ ดังนี้

ก. เสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศส ๕ ครั้ง คือ

ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๑๐ เสียดินแดนส่วนใหญ่ของประเทศเขมร(ก่อนหน้านั้นเป็นของไทย)

ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๓๑ เสียดินแดนแก่ว้นสิบสองจุไทย

ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๔๓๖ เสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

^{๑๒}วิลาสวงศ์ พงศบุตร, ประวัติศาสตร์ไทย, หน้า ๑๖๕-๑๘๐.

ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๔๗ เลียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามหลวงพระบางและตรงข้ามปากเซ

ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๕๐ เลียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามหลวงพระบางและตรงข้ามปากเซ

ข. เลียดินแดนให้แก่อังกฤษ ๑ ครั้ง

พ.ศ. ๒๔๕๒ เลียดินแดน ตรัง กานู ไทรบุรี และปลิส รวมทั้งเกาะใกล้เคียง^{๑๔}

การที่ไทยยอมเลียดินแดนบางส่วนของประเทศไทยให้แก่ฝรั่งเศสและอังกฤษไปดังกล่าวก็เพราะเหตุว่า ไทยเราเป็นประเทศเล็ก ยังอยู่ในสภาพที่ด้อยพัฒนาในทุกๆด้าน รวมทั้งกำลังรบของไทยเราก็อ่อนแอในลักษณะที่ไม่มีความพร้อม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักในพระราชหฤทัยเป็นอย่างดี จึงทรงยอมอ่อนข้อให้แก่ฝรั่งเศสและอังกฤษ ซึ่งเป็นประเทศมหาอำนาจตะวันตกและมีความพร้อมในด้านกำลังรบทุกด้าน อุปมาดังคันธนูต้องแรงลมก็จำต้องโอนเอนไปตามแรงลม ทั้งนี้ เพื่อรักษาเอกราชของประเทศไว้ โดยทรงถือตามคติทางพระพุทธศาสนาที่ว่า “พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต”^{๑๕}

๒.๑.๑๔ ทรงจัดการด้านสาธารณสุขและการแพทย์

๒.๑.๑๔.๑ ทรงแต่งตั้งกรรมการจัดตั้งสถานพยาบาลและเปิดโรงพยาบาลศิริราชพยาบาล ตามพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าชายศิริราชกกุธภัณฑ์ และทรงเปิดเมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๑ โรงพยาบาลเทพศิรินทร์ โรงพยาบาลสามเสน และโรงพยาบาลบุรพาพยาบาล

๒.๑.๑๔.๒ โปรดเกล้าให้ตั้งโรงเรียนสอนวิชาแพทย์ขึ้น โดยมีหมอ จอร์จ แม็คฟาแลนด์ เป็นอาจารย์ผู้อำนวยการ โรงเรียนการแพทย์และสอนวิชาศัลยกรรมจนขยายไปยังหัวเมืองได้

^{๑๔} ประยูร พิษนาคะ, ประวัติศาสตร์กษัตริย์ไทย ๕ รัชกาล, (กรุงเทพมหานคร : เกษมบรรณกิจ, ๒๕๑๕), หน้า ๓๖๘-๓๖๙.

^{๑๕} พิสุทธิพัฒน์ อมาตยกุล, ๑๕๐ ปีรัชกาลที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังทรัพย์ (ม.ป.พ.), หน้า ๗๒.

^{๑๖} บุษยา (ไทย) ๒๘/๔๓๐/๑๗๗.

๒.๑.๑๔.๓ โปรดเกล้าฯให้ตั้งโรงเรียนสอนวิชาแพทย์ขึ้นโดยมีพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าศรีเสาวภาคเป็นอธิบดีคนแรก ตั้งโรงพยาบาลรักษาโรคจิต โรงเรียนแพทยาลัยและผดุงครรภ์ขึ้นในโรงพยาบาลศิริราช^{๑๖}

๒.๑.๑๕ การปราบฮ่อ

ฮ่อ คือพวกจีนที่เป็นกบฏ เรียกกันว่า กบฏไต้เผง เมื่อรัฐบาลจีนได้ทำการปราบปรามพวกฮ่อก็หนีลงมาทางใต้ คือ ลงมาทางญวนบ้าง ลงมาทางไทยบ้าง อยู่ในแคว้นสิบสองจุไทยบ้าง พวกจีนเหล่านี้ได้มั่วสุมตั้งเป็นกองโจรก่อความสงบสุขของประชาชนเมื่อทางกรุงเทพฯได้รับใบบอกจากกรมการเมืองหนองคายและเจ้าผู้ครองเมืองหลวงพระบางว่า พวกฮ่อเตรียมทัพอยู่ที่ทุ่งเชียงคำ เตรียมจะยกมาตีเมืองหนองคายและหลวงพระบาง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯให้เตรียมทัพไว้ เมื่อฮ่อยกทัพมาก็จะสามารถยกกำลังไปจับไล่ได้ทันทั่วทั้งที่ จนถึงพ.ศ. ๒๔๑๘ โปรดฯให้พระยามหาอำมาตย์ซึ่งอยู่ทางเมืองอุบลยกทัพไปปราบฮ่อที่เมืองหนองคาย ทัพที่ ๒ ให้พระยาพิชัยเกณฑ์ทัพเมืองพิษณุโลกยกทัพไปปราบฮ่อที่หลวงพระบาง ทัพที่ ๓ โปรดฯให้เจ้าพระยาภูธราภัยจากกรุงเทพฯมุ่งไปหลวงพระบาง และทัพที่ ๔ โปรดฯให้เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงยกจากกรุงเทพฯไปปราบฮ่อที่หนองคายสมทบกับทัพที่ ๑ ผลที่ยกทัพไปครั้งนี้ได้ดีพวกฮ่อแตกหนีไปได้

แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อพวกฮ่อหนีจากการปราบปรามของไทยขึ้นไปทางเหนือก็ถูกญวนและจีนปราบปรามทำให้พวกฮ่อหนีกลับมาทางแดนไทยอีก พระองค์จึงโปรดฯให้เจ้าพระยาสุริยธรรมาธิราชยกทัพขึ้นไปปราบแต่หาสำเร็จไม่ เพราะทำเลของพวกฮ่อดีกว่าจึงถอยทัพกลับมา ต่อมาจึงโปรดฯให้กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม และเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรียกกำลังไปปราบอีกครั้ง จนในที่สุดก็สามารถปราบฮ่อได้สำเร็จ^{๑๗}

^{๑๖}พลาดิสัย สิริธัญกิจ, รัชกาลที่๕กับการปฏิรูปเมืองสยาม, หน้า ๓๗๘-๓๘๑.

^{๑๗}ประยูร พิสนาคะ, ประวัติศาสตร์กษัตริย์ไทย ๕ รัชกาล, หน้า ๓๕๐-๓๕๒.

๒.๑.๑๖ พระราชภารกิจอื่นๆ

๒.๑.๑๖.๑ การเสด็จประพาสต้น ประพาสหัวเมือง และประพาสต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บางครั้งทรงเสด็จปลอมพระองค์ไปกับข้าราชการบริพารที่ใกล้ชิดเพื่อทรงพักผ่อน บางคราวก็เสด็จโดยทางเรือเล็ก รถไฟ ปะปนไปกับราษฎร โดยมีได้ถือพระองค์ทำให้ทรงทราบถึงชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนที่แท้จริงตลอดจนทัศนคติที่ประชาชนว่าต่อข้าราชการและเจ้านาย แล้วทรงนำมาปรับปรุงแก้ไขในส่วนทรงเห็นว่าเกิดประโยชน์ต่อประชาชน นอกจากนี้ทรงเสด็จประพาสหัวเมืองถึง ๒๔ ครั้งเพื่อตรวจราชการ และทรงเสด็จต่างประเทศถึง ๘ ครั้ง ได้แก่ ประเทศสิงคโปร์ ชวา ปีนัง อินเดีย พม่า รวม ๖ ครั้งและยุโรป ๒ ครั้ง^{๑๘}

๒.๑.๑๖.๒ ด้านวรรณคดี พระองค์ทรงมีพระอัจฉริยภาพในการประพันธ์ทั้งงานร้อยแก้วและร้อยกรอง

งานร้อยแก้ว ทรงประพันธ์พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ไกลบ้าน พระราชวิจารณ์ เป็นต้น

งานร้อยกรอง มีลิลิตนิทราชาคริต บทละครเรื่องเงาะป่า กลอนได้อริข้มทราบ คำเจรจาละครเรื่องอิเหนา โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี โคลงโสฬสไตรยางค์ โคลงพิธีถือน้ำแล่นขนทรีสวนาน โคลงพระราชพิธีแห่โสกันต์ โคลงรามเกียรติ์บางห้อง นิราศรัตน โคลงสุภาษิตต่างๆ เป็นต้น^{๑๙}

๒.๑.๑๗ การเสด็จสวรรคต

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชสมบัตินานถึง ๔๒ ปี และเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ สิริรวมพระชนมายุได้ ๕๗ พรรษา พระราชวงศ์ทั้งหลาย และประชาชนทั่วทั้งแผ่นดินต่างเศร้าโศกเสียใจอย่างสุดที่จะหาใดเปรียบได้ พระอนุสรณ์ของพระองค์ คือ “พระบรมรูปทรงม้า” ซึ่งสถิตเสถียรอยู่ที่หน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม และประชาชนได้ถวายพระนามให้แด่พระองค์ว่า “สมเด็จพระปิยมหาราช”^{๒๐}

^{๑๘} พิสุทธิพัฒน์ อมาตยกุล, ๑๕๐ ปี รัชกาลที่ ๕, หน้า ๑๐๒-๑๐๔.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔-๗๕.

^{๒๐} ประยูร พิศนาคะ, ประวัติศาสตร์กษัตริย์ ๕ รัชกาล, หน้า ๓๕๑, ๔๐๐.

๒.๒ พระราชปณิธานในการจัดการศึกษาตามแนวทางแห่งพุทธธรรม

๒.๒.๑ พระราชปณิธานเบื้องต้นที่ปรากฏในพระบรมราโชวาท

ในปีพ.ศ. ๒๔๒๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราโชวาทตอนหนึ่งว่า

เจ้านายราชตระกูลตั้งแต่ลูกฉันเป็นต้นไป ตลอดจนถึงราษฎรชั้นต่ำสุด จะมีโอกาสได้เล่าเรียนเสมอกัน ไม่ว่าเจ้านาย ว่าขุนนาง ว่าไพร่ เพราะฉะนั้นจึงขอบอกได้ว่าการเล่าเรียนในบ้านเมืองเรานี้ จะเป็นข้อสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งฉันจะอุตสาหะจัดให้เจริญขึ้นจงได้^{๒๑}

และมีพระบรมราโชวาทอีกตอนหนึ่งว่า

วิชาเรียนหนังสือเป็นวิชาที่นับถือ แลเป็นที่สรรเสริญแต่โบราณว่าเป็นวิชาอย่างประเสริฐ ซึ่งผู้ที่เป็นใหญ่ยิ่งนับแต่พระมหากษัตริย์เป็นต้นจนตลอดราษฎรพลเมืองสมควรแลจำเป็นจะต้องรู้ เพราะเป็นวิชาที่อาจทำให้การทั้งปวงสำเร็จไปได้ทุกสิ่งทุกอย่าง... เพราะฉะนั้น ฉันจึงได้มีความหมายมุ่งตั้งใจที่จะจัดการเล่าเรียนทั่วไปทั้งบ้านทั้งเมืองให้ เป็นการรู้เรื่องเจริญขึ้นโดยเร็ว^{๒๒}

พระราชปณิธานดังกล่าวข้างบนนี้ เมื่อรวมกับปัจจัยจากสถานการณ์บ้านเมืองในเวลานั้นเข้าอีกด้วยแล้ว ก็เป็นแรงหนุนส่งให้ทรงมีปฏิรูปการศึกษาของชาติให้เป็นระบบขึ้นในเวลาต่อมา

๒.๒.๒ ปัจจัยสำคัญที่เป็นแรงหนุนให้ทรงปฏิรูปการศึกษา

๒.๒.๒.๑ ปัจจัยด้านการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก ได้แก่ อังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งขยายอิทธิพลแผ่มายังดินแดนประเทศเพื่อนบ้าน เช่น จีน ญวน เขมร และโดยเฉพาะฝรั่งเศส ได้พยายามส่งทูตเข้ามาเจรจากับไทยให้ยอมยกเขมรให้อยู่ภายใต้การคุ้มครองของฝรั่งเศส (ขณะนั้นเขมรขึ้นกับไทย) ตามสนธิสัญญาลงวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ (สมัยรัชกาลที่ ๔) ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรง

^{๒๑}พระราชกิจจานุเบกษา, เล่ม ๑, จ.ศ. ๑๒๔๖, หน้า ๑๒๘.

^{๒๒}ดุริยชัย มุลศิลป์, เมื่อเริ่มปฏิรูปการศึกษาสมัยรัชกาลที่ ๕ - ๗, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๐๒๐ เวิลด์มีเดียจำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๕๕.

เห็นควรที่จะปรับปรุงประเทศไทยให้ทันสมัยรวมทั้งจัดระบบการศึกษา อันเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาประเทศ

๒.๒.๒.๒ ปัจจัยด้านความคิดตามแบบอย่างของตะวันตก โดยเฉพาะหมอสอนศาสนาชาวอเมริกันคนหนึ่งชื่อ หมอแมกฟาร์แลนด์ (Samuel G. Mc Farland) ได้เสนอแผนการตั้งวิทยาลัยที่กรุงเทพฯ เพื่อให้การศึกษาแก่คนหนุ่มสาวไทย กล่าวคือในการเผยแพร่ศาสนาที่เขาถือว่า การศึกษาเป็นบริการของทางศาสนาที่สำคัญ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอนุญาตให้เปิดสอนได้ เมื่อวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๑ ที่วังนันทอุทยาน

๒.๒.๒.๓ ปัจจัยด้านประสบการณ์จากต่างประเทศ โดยที่พระองค์ได้เสด็จประพาสต่างประเทศหลายครั้งทั้งในเอเชีย และยุโรป ทรงทอดพระเนตรเห็นระเบียบแบบแผนในการจัดการศึกษาของชาติตะวันตกที่ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าแก่ประเทศชาติ จึงทรงให้จัดตั้งโรงเรียนศึกษาภาษาและวิชาการของชาติตะวันตกขึ้นในประเทศไทย และได้จ้างนายฟรานซิส แพตเตอร์สัน ให้เป็นครูสอนนักเรียนไทย และนักเรียนเหล่านี้ก็ได้เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศในเวลาต่อมา ได้แก่ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นต้น

๒.๒.๒.๔ ปัจจัยทางด้านการเลิกทาสและเลิกระบบไพร่ กล่าวคือหลังจากที่มีการเลิกทาสและเลิกระบบไพร่แล้ว มีปัญหาสำคัญเกี่ยวกับการประกอบอาชีพของทาสและไพร่ เพราะเดิมนั้นไพร่และทาสอยู่กับนาย ทำงานให้นาย ไม่มีอาชีพเฉพาะของตนเอง หากไม่มีความรู้ก็ยอมหางานทำไม่ได้ จึงทรงมีพระราชดำริจัดการศึกษาให้แก่ไพร่และทาสขึ้นอย่างกว้างขวาง

๒.๒.๒.๕ ปัจจัยทางด้านการต้องการบุคคลเข้ารับราชการ เนื่องจากที่ทรงปฏิรูปการปกครองให้ทันสมัย มีการตั้งหน่วยงานส่วนกลางขึ้นเป็นกรม กระทรวง จำต้องมีบุคคลากรปฏิบัติงานในหน้าที่ต่างๆตามจำนวนของหน่วยงานที่จัดตั้งขึ้นใหม่ จึงต้องผลิตคนให้มีความรู้พอที่จะเข้าทำงานราชการได้อย่างดีและเพียงพอ^{๒๓}

^{๒๓} วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชจำกัด, ๒๕๒๕), หน้า ๒๑-๓๕.

อย่างไรก็ดี แนวความคิดของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการจัดการศึกษาให้กว้างขวางและทั่วถึงยังคงมีอยู่ตลอดเวลา แต่ในตอนแรกๆพระองค์ทรงมองเห็นภัยใกล้ตัวอันได้แก่ การคุกคามของชาติตะวันตก พระองค์จึงจำเป็นต้องทรงหันมาเอาพระทัยใส่ในเรื่องการเอาตัวรอด (Survival Diplomacy) จากการคุกคามนี้ก่อนอื่น โดยทรงถือว่า “เอกราชอธิปไตยของชาติ” เป็นสิ่งสำคัญเหนืออื่นใดที่จะพึงรักษาไว้ให้ถึงที่สุด แต่แม้กระนั้นพระองค์ก็ได้ทรงทอดพระราชภาระ ที่จะดำเนินการตามพระราชปณิธาน ในการจัดการศึกษาของชาติให้ทันสมัยและเจริญก้าวหน้าในอนาคตให้จงได้

๒.๒.๓ จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วุฒิชัย มูลศิลป์ ได้สรุปถึงจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นมีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อสนองความต้องการของทางบ้านเมืองที่ต้องการคนเข้ารับราชการ

จุดมุ่งหมายข้อนี้เป็นข้อสำคัญมาก เพราะเมื่อมีการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง และทรงตั้งหน่วยงานบริหารราชการแผ่นดินเป็นรูปแบบของกระทรวงและกรมขึ้น มีการแบ่งอำนาจหน้าที่ชัดเจนขึ้น งานขยายออกไปมาก ย่อมมีความจำเป็นที่จะต้องรับคนเข้าปฏิบัติราชการมากขึ้น ด้วยการที่มีความต้องการคนที่มีความรู้เช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯให้จัดตั้งโรงเรียนขึ้น และทรงส่งพระบรมวงศานุวงศ์และผู้ที่มีความสามารถไปเรียนวิชาการ ณ ต่างประเทศด้วย โรงเรียนแรกที่ตั้งขึ้นเพื่อจุดมุ่งหมายนี้ ได้แก่ โรงเรียนทหารมหาดเล็ก (โรงเรียนสวนกุหลาบ) ตั้งในปีพ.ศ. ๒๔๒๔ ซึ่งมุ่งฝึกสอนผู้ที่จะเป็นนายร้อยนายสิบในกรมทหารมหาดเล็ก โดยทรงพระราชทานพระดำหนักรสวนกุหลาบให้เป็นโรงเรียน ต่อมาในปีพ.ศ. ๒๔๒๕ ได้โปรดเกล้าฯให้ตั้งโรงเรียนทำแผน ที่ พ.ศ. ๒๔๓๕ โปรดเกล้าฯให้ตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูของกระทรวงธรรมการ พ.ศ. ๒๔๔๐ โปรดเกล้าฯให้ตั้งโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม และเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๔๒ โปรดเกล้าฯให้ตั้งโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการฝ่ายพลเรือนเพื่อผลิตคนเข้ารับราชการโดยแท้ ซึ่งต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้มีการเปลี่ยนชื่อเป็น “โรงเรียนมหาดเล็ก” โดยมีพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์เป็นอธิบดี ภายหลังได้กลายมาเป็น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โรงเรียนที่สร้างขึ้นเพื่อผลิตคนเข้ารับราชการยังมีอีกหลายแห่ง เช่น โรงเรียนราชวิทยาลัย โรงเรียนของกระทรวงเกษตร โรงเรียนไปรษณีย์โทรเลข โรงเรียนฝ่ายทหาร และตำรวจ เป็นต้น

๒. การจัดการศึกษาเพื่อประโยชน์ทั่วไป

จุดมุ่งหมายข้อนี้ได้มีมาตั้งแต่ต้นรัชกาล กล่าวคือ ในปีพ.ศ. ๒๔๑๗ ได้มีการประชุมที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริถึงการที่จะให้เครื่องมือในการประกอบอาชีพแก่บรรดาลูกทาสที่เป็นไท เพื่อให้ลูกทาสได้เป็นไทจริงๆ เครื่องมือดังกล่าวคือ “การศึกษา” และหลังจากนั้นเกือบปีก็ทรงมีประกาศจะให้มีอาจารย์สอนหนังสือไทย และสอนเลขทุกๆ พระอาราม ข้อความในประกาศนั้นมีว่า

โปรดเกล้าฯ

จะให้มีอาจารย์สอนหนังสือไทยและเลขทุกๆ พระอาราม

ด้วย พระวุฒิการบดีศรีวิสุทธิศาสนวโรประการ จางวางกรมธรรมการรับ พระบรมราชโองการใส่เกล้าฯทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯสั่งว่า ให้หมายไปถึงพระราชาคณะ พระครูฐานานุกรมเปรียญอันดับทั้งวัดเดิมวัดขึ้นคณะวัดบวรนิเวศ คณะใต้ คณะเหนือ คณะกลาง ให้ทราบทั่วกัน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า กุลบุตรทุกวันนี้มีอยู่สาหัสเล่าเรียนหนังสือไทย ลายมือวิชาหนังสือแลกระบวนโทรเลข เลขตลาด๑ ให้รู้ตามแบบอย่างแต่ก่อนนั้นน้อย บิดามารดาแลญาติเฝ้าฯพงษ์มีประสงค์จะให้บุตรหลานของตนเล่าเรียนหนังสือไทย เลข ให้รู้ชำนาญชาญใช้ตัวอักษรสามเอกโท แลคำดำสูงตามแบบอย่าง ที่ท่านผู้รู้แต่ก่อนสืบๆ กันมาให้สิ้นเชิง จึงอุทิศสาค์พาบุตรหลานไปฝากฝังแก่พระราชาคณะ พระครูฐานานุกรมเปรียญอันดับที่เคยนับถือว่า พระสงฆ์รูปนั้นเป็นผู้รู้หนังสือไทย แลวิชาเลขให้สั่งสอนบางทีเด็กนั้นมีปัญญาเล่าเรียนรู้ก็มีบ้าง เด็กที่เกียจคร้านมัวแต่เล่นเป็นกำลัง เด็กนั้นไม่รู้อะไรอย่างนี้ก็มีเป็นอันมาก พระสงฆ์ผู้ที่เป็นอาจารย์ครั้งจะเขียนติเด็กก็เกรงใจบิดามารดา พี่ป้า น้ำอาของเด็ก ไม่อาจว่ากล่าวเด็กนั้นได้ นึกเสียว่าจะรู้มีรู้ก็ซึ้งเป็นไร พระสงฆ์ผู้เป็นอาจารย์นั้นจะคิดอย่างนี้เป็นแท้ เด็กซึ่งไปเป็นศิษย์วัดก็ไม่มีวิชาสิ่งใดติดตัวเลยโดยมาก สืบไปภายหน้ากุลบุตรผู้ที่จะเรียนรู้หนังสือไทย ลายมือ และกระบวนเลขเสื่อมสูญสิ้น ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯตั้งพระราชาคณะ พระครูฐานานุกรม เปรียญ ที่ได้รับพระราชทานนิตยภัตรตามฐานาศักดิ์ในพระอารามหลวง สำหรับจะได้สั่งสอนสามเณรศิษย์วัด เพื่อจะให้

คุณประโยชน์แก่กุลบุตรผู้ที่จะเล่าเรียน แลอาจารย์ผู้ที่จะสั่งสอนให้ถาวรวัฒนาขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะหนังสือไทยเป็นประโยชน์ที่จะเล่าเรียนพระไตรปิฎกต่อไป เป็นการเกื้อกูลแก่พระศาสนาเป็นคุณหลักจะได้เป็นกำลังราชการ แลในประโยชน์ของผู้ที่เรียน เพราะฉะนั้นขอให้พระราชคณะ พระครูฐานานุกรมเปรียญอันดับที่ได้เล่าเรียนรู้หนังสือไทย ลายมือ แลวิชาเลขนั้น จงมีใจเห็นแก่พระพุทธศาสนาแก่ราชการแผ่นดิน ช่วยทำนุบำรุงสั่งสอนเด็กนั้นให้เต็มกำลังความรู้ของตนตั้งใจสอนจริงๆ บรรดาที่เป็นพระอารามหลวงให้ได้พระสงฆ์ที่เป็นอาจารย์สอนเด็กพระอารามหนึ่ง ตั้งแต่ ๕ รูปลงมาทุกอาราม ตามพระอารามใหญ่แลเล็ก ถ้าไม่มีพระสงฆ์จะหาคุณหลักก็ได้ จะพระราชทานเงินเดือนเหมือนกัน แต่ต้องให้ท่านผู้เป็นเจ้าวัดเอาใจใส่ให้สอนจริงๆ พระสงฆ์รูปใดรับสั่งสอนหนังสือไทยแลวิชาเลขได้แล้ว ให้เจ้าคณะทำบาญชีมาส่งพระวุฒิการบดีแต่ ณ วันพฤหัสบดี เดือนแปด ขึ้นสิบสามค่ำ ปี กุน สัปตศก (ตรงกับวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๑๘) จะได้นำทูลเกล้าฯถวาย แล้วจะพระราชทานแบบฉบับหลวงให้แก่พระสงฆ์ผู้เป็นอาจารย์ จะได้สั่งสอนศิษย์ตามแบบฉบับเด็กที่เรียนหนังสือไทย ลายมือ หัดลายมือ และกระบวนการเล่นมีมากน้อยเท่าใดให้ทำบาญชีมาส่งเจ้าพนักงานทุกอาจารย์ วันขึ้นสิบห้าค่ำ แรมสิบห้าค่ำ ให้เจ้าพนักงานกรมธรรมการ กรมสังฆการี นำเด็กเข้ามาในพระบรมราชวัง ทรงพระราชทานเงินเดือนๆละ ๖ บาท พระราชคณะ พระครูฐานานุกรมเปรียญอันดับที่ได้นิยัตถ์อยู่แล้วจะพระราชทานเพิ่มเป็นส่วนที่เป็นอาจารย์เดือนละ ๖ บาททุกอาจารย์ เด็กนั้นเรียนหนังสือไทย หัดลายมือ เรียนเลขได้อย่างแล้ว กำหนดหกเดือนจะโปรดให้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์เป็นแม่กอง แลข้าราชการซึ่งรู้หนังสือ เป็นเจ้าพนักงานประชุมกันไล่หนังสือครั้งหนึ่ง ทุกพระอารามได้แม่นยำแน่นอนถูกต้องตามฉบับ จะพระราชทานรางวัลแก่อาจารย์แลตัวเด็กนั้นตามสมควร ทรงพระกรุณาผู้สละพระราชทรัพย์ออกจำหน่ายแจกแก่พระอาจารย์แก่ศิษย์ ทั้งนี้ ด้วยพระราชประสงค์จะให้ประโยชน์ในพระพุทธศาสนา แลแผ่นดินแลตัวเด็กต่อไป จะให้พระราชคณะ พระครูฐานานุกรมเปรียญอันดับ ตั้งใจฉลองพระเดชพระคุณให้เต็มตามกำลังความรู้จริงๆ แลพระราชคณะ พระครูฐานานุกรมเปรียญอันดับ ที่เป็นผู้ใหญ่อยู่ในพระอารามนั้น ให้หมั่นเอาใจใส่ดูแลเด็กเดือนพระสงฆ์ผู้ที่เป็นอาจารย์ แลเดือนศิษย์วัดหมู่อื่นให้มาเรียนหนังสือไทย หัดลายมือ เขียนเลข แก่อาจารย์หลวงตามพระราชประสงค์

พหามา ณ วันอังคาร เดือนแปด ขึ้นสี่ค่ำ ปีกุน สัปตศก ศักราช ๑๒๓๗

(ตรงกับวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๘)

ถ้าหากพิจารณาให้ดีแล้วจะเห็นว่า ในประกาศนี้ได้จำแนกประโยชน์ของการเล่าเรียนไว้เป็น ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อจะได้เป็นกำลังของทางราชการ
๒. เป็นประโยชน์แก่กุลบุตรผู้เล่าเรียน
๓. เป็นประโยชน์แก่ทางศาสนา

อย่างไรก็ดี ประกาศดังกล่าวไม่อาจประสบผลสำเร็จได้ เนื่องจากความผันผวนทางการเมืองหรือที่เรียกว่า “วิกฤตการณ์วังหน้า” จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระงับเรื่องนี้ไว้ก่อน และต่อมาจนกระทั่งปีพ.ศ. ๒๔๒๗ เรื่องการจัดการศึกษาสำหรับกุลบุตร หรือที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเรียกว่า “โรงเรียนสำหรับราษฎร” จึงได้เริ่มต้นอีกครั้งหนึ่งและในเดือนสิงหาคมพ.ศ. ๒๔๒๘ พระองค์ทรงแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานขึ้นคณะหนึ่งประกอบด้วย พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ) พระยาศรีสุนทรโวหาร พระยาภาสกรวงศ์ พระยาสมุทรบุรานุรักษ์ (สิน) พระสารศาสตร์พลจันทร์ (Col” G.E. Gerini) ขุนโอวาทวรกิจ และศาสนาจารย์ แมคฟาร์แลนด์

โรงเรียนสำหรับราษฎรจึงได้จัดตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกคือ โรงเรียนวัดมหรณพาราม นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนตั้งขึ้นในวัดอีกโดยการอุดหนุนของข้าราชการเช่นที่ วัดประยูรวงศ์ มีพระยาภาสกรวงศ์ เป็นผู้อุปการะ ทั้งยังออกประกาศให้ผู้สนใจส่งบุตรหลานเข้าเรียนได้โดยไม่เสียค่าเล่าเรียน บางโรงเรียนเช่น โรงเรียนวัดระฆัง ตั้งขึ้นโดยการอุปการะของทางวัดและเอกชนร่วมกัน

อนึ่ง ในการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎร ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถ้าพิจารณาให้ลึกซึ้งลงไปจะเห็นว่า ยังผลให้เกิดการฝึกกำลังของชาติ เช่นเดียวกับที่มีผู้ให้ความเห็นว่า การเลิกไพรของพระองค์ก็เป็นการฝึกกำลังของชาติเช่นกัน ด้วยการศึกา โดยการเรียนภาษาไทย วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ ก็จะเป็นเครื่องมือก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความยึดมั่นและจงรักภักดีในสิ่งเดียวกัน

๓. จัดการศึกษาเพื่อเป็นการส่งเสริมการศึกษาพระศาสนา

ดังเป็นที่ทราบกันดีว่า การศึกษาของไทยในสมัยโบราณนั้นได้อาศัยวัด โดยพระสงฆ์เป็นผู้สอน การที่พระสงฆ์จะสามารถสอนกุลบุตรทั้งหลายได้นั้น ก็จะต้องมีความรู้ทางหนังสือ และการที่พระสงฆ์จะมีความรู้ทางหนังสือนี้เอง ได้ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างน้อย ๒ ประการ คือ การช่วยให้ภิกษุสามเณรและกุลบุตรมีความรู้ทางหนังสือยิ่งขึ้นต่อไปอีก กับทั้งเป็นเครื่องมือสำหรับพระสงฆ์ใช้ในการศึกษาพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ให้ได้มากยิ่งขึ้น

ด้วยการที่ทรงมีพระราชดำริเช่นนี้ โรงเรียนเกือบทั้งหมดโดยเฉพาะโรงเรียนสำหรับราษฎร หรือที่เรียกว่า “โรงเรียนเพื่อทวยราษฎร์” จึงตั้งอยู่ในวัด การจัดการศึกษาโดยให้โรงเรียนอยู่ในวัดเป็นการสนับสนุนให้เด็กนักเรียนสนใจในพระพุทธศาสนา เพราะพระสงฆ์ย่อมสั่งสอนศีลธรรมแก่เด็กเป็นธรรมดา ประกอบกับเด็กมีสิ่งแวดล้อมที่ดีในวัดอยู่แล้ว ย่อมทำให้เด็กสนใจในพระศาสนามากขึ้น และเมื่อเด็กเหล่านี้โตขึ้นครบอายุบวชก็จะใช้ความรู้ทางหนังสือที่ตนได้เล่าเรียนมา ศึกษาค้นคว้าพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ต่อไป จึงอาจกล่าวได้ว่า การศึกษาทำให้พระพุทธศาสนาเผยแผ่แพร่หลาย และทำให้คนใกล้ชิดกับวัดหรือพระศาสนามากยิ่งขึ้น

และเพราะทรงเห็นคุณค่าของการศึกษาในวัดนี้เอง ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ซึ่งประกาศใช้เมื่อ วันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๔๕ จึงได้กำหนดหน้าที่ของพระสงฆ์ตั้งแต่ชั้นเจ้าอาวาสขึ้นมาจนถึงระดับสูงสุดไว้ประการหนึ่งว่า ต้องมีหน้าที่บำรุงการศึกษาด้วย^{๒๔}

จุดมุ่งหมายทั้ง ๓ ประการดังกล่าวนี้ มีความเด่นชัดมากน้อยต่างกันตามกาลเวลา โดยเฉพาะประการแรก จะเด่นชัดในระยะต้นๆของรัชกาล ส่วนประการที่ ๒ และ ๓ ค่อยเด่นชัดในช่วงระยะประมาณ ๑๐ ปีสุดท้าย ของรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ดี จุดมุ่งหมายประการที่ ๒ และ ๓ ทำให้สามารถมองเห็นภาพที่ชัดเจนของพระราชปณิธาน ในการที่พระองค์ทรงมีความมุ่งหวังตั้งพระทัยในการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ในเวลาต่อมา ซึ่งพระองค์ได้โปรดเกล้าฯให้มีการตั้งองค์กรรับผิดชอบในหน้าที่จัดการศึกษาเพื่อประชาชนโดยตรง โดยโปรดเกล้าฯให้ตั้ง กรมศึกษาธิการ ขึ้น และพัฒนามาเป็นหน่วยงาน กระทรวงธรรมการ ตามลำดับ

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓-๖๐

๒.๒.๔ ทรงตั้งองค์การดูแลการจัดการศึกษาสำหรับราษฎร

ในตอนแรก การจัดตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรนั้นอยู่ในความรับผิดชอบของกรมทหารมหาดเล็ก ครั้นในปีพ.ศ. ๒๔๓๐ โรงเรียนหลวงสำหรับประชาชนได้จัดตั้งขึ้นอย่างแพร่หลาย การที่จะให้หน้าที่จัดการศึกษาของฝ่ายพลเรือนอยู่ในความรับผิดชอบของฝ่ายทหารนั้นเป็นการไม่เหมาะสม จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศจัดตั้ง “กรมศึกษาธิการ” ขึ้นเพื่อทำหน้าที่ดูแลการจัดการศึกษาสำหรับราษฎร ดังความต่อไปนี้

ประกาศตั้งกรมศึกษาธิการ

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศจงทราบทั่วกัน การเล่าเรียนวิชาเป็นการสำคัญของการบ้านเมือง แต่ก่อนมายังหาได้จัดตั้งเป็นแบบแผนให้แพร่หลาย และยังหาได้มีเจ้าพนักงานสำหรับบังคับบัญชาราชการฝ่ายการเล่าเรียนทั้งปวงไม่ บัดนี้ได้ทรงทำนุบำรุงการเล่าเรียนให้เป็นแบบอย่างเจริญรุ่งเรืองขึ้นได้มาก และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีเจ้าพนักงานรับกระแสพระราชดำริจัดการนั้นตลอดมา เมื่อการเล่าเรียนเจริญขึ้นผู้ซึ่งรับราชการในการเล่าเรียนคือ เจ้าพนักงานสำหรับบังคับจัดการเล่าเรียน และอาจารย์ผู้ฝึกสอนวิชาเป็นต้น ก็มีมากขึ้นโดยลำดับ ซึ่งผู้รับราชการในตำแหน่งการทั้งปวงเหล่านี้ ก็เป็นข้าราชการรับราชการแผ่นดินฉลองพระเดชพระคุณในส่วน ๑ เหมือนกับข้าราชการกรมอื่นๆ แต่ยังหาได้มีตำแหน่งในราชการไม่ เพราะราชการฝ่ายการเล่าเรียนยังไม่ได้ตั้งสังกัดขึ้นเป็นกรม๑ เหมือนกับประเทศอื่น

บัดนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานซึ่งสำหรับจัดการเล่าเรียนทั้งปวงรวมเป็นกรม ๑ เรียกว่า กรมศึกษาธิการ ซึ่งผู้ได้รับกระแสพระราชดำริเป็นหัวหน้าพนักงานจัดการเล่าเรียน เป็นตำแหน่งข้าหลวงผู้บัญชาการศึกษา และผู้ซึ่งได้รับราชการอยู่ในพนักงานจัดการเล่าเรียนทั้งปวง สังกัดขึ้นอยู่ในกรมศึกษาธิการตามตำแหน่งซึ่งได้รับราชการนั้นทุกคน ให้กรมศึกษาธิการนี้เป็นกรม๑ ในราชการฝ่ายพลเรือนเหมือนกับกรมอื่นๆ สืบไป

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีกุล นพศก จุลศักราช ๑๒๔๕

(ตรงกับวันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๐)

กรมศึกษาธิการ เมื่อตั้งขึ้นแล้ว ก็โปรดเกล้าฯ ให้โอนโรงเรียนที่มีอยู่ในสมัยนั้น มาขึ้นกรมศึกษาธิการ^{๒๕} ต่อมาในพ.ศ. ๒๔๓๒ จึงโปรดเกล้าฯ ให้รวม กรมธรรมการ กรมสังฆการี กรมพยาบาล กรมพิพิธภัณฑ์ และกรมศึกษาธิการ เข้าด้วยกันแล้วตั้งเป็น “กรมธรรมการ” ขึ้นในปีพ.ศ. ๒๔๓๓ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ(ขณะนั้น) มาเป็นอธิบดีกรมธรรมการ และต่อมาได้มีประกาศยกกรมธรรมการขึ้นเป็น “กระทรวงธรรมการ” เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕ และโปรดเกล้าฯ ให้พระยาภาสกรวงศ์(พร บุนนาค) เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ มาเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ กระทรวงธรรมการเมื่อแรกตั้งนั้น มีที่ทำการของกระทรวงตั้งอยู่ที่ตึกกรมประตูปิมาณไชยศรีของพระบรมมหาราชวัง และต่อมาได้ย้ายที่ทำการถึง ๔ ครั้งและครั้งสุดท้ายได้ย้ายมาอยู่ที่วังจันทร์เกษมเมื่อพ.ศ. ๒๔๘๓ (กระทรวงศึกษาธิการปัจจุบัน) ทรงพระราชทานตราพระจำกระทรวงเป็นรูป “เสมาธรรมจักร” และได้ติดตราดังกล่าวไว้ที่หน้ามุขของอาคารเป็นรูปปูนปั้น มีลายสถาปัตยกรรมประดับข้างล่างอย่างสวยงาม ทั้งยังมีตราประจำตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการเป็นรูปเสมาธรรมจักรมีอักษรขอม ท. ส. นิ. ม. ที่ขอบด้านบนของเสมาอีกด้วย^{๒๖}

๒.๒.๕ ประกาศจัดการศึกษาสำหรับหัวเมือง

แม้ว่าจะมีการตั้งกระทรวงธรรมการขึ้นแล้วก็ตาม แต่การศึกษาในระบบโรงเรียนก็ยังไม่แพร่หลายกระจายออกไปสู่ส่วนภูมิภาคอย่างกว้างขวาง กระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริ ที่จะพัฒนาศักยภาพของพสกนิกรด้วยการศึกษาให้ทัดเทียมและทั่วถึงทั้งในหัวเมืองและในกรุงเทพฯ จึงได้มีพระบรมราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมืองพ.ศ. ๒๔๔๑ มีความว่า

ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง

มีพระบรมราชโองการใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงคุณธรรมอันมหาประเสริฐให้ประกาศเผด็จแก่ภิกษุสงฆ์ทราบทั่วกันว่า ทรงรำพึงโดยพระราชจริยานุวัตร จะทำนุบำรุงความเจริญรุ่งเรืองให้เกิดทั่วไป

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

^{๒๖} นิภา เข้มวจิ, กระทรวงศึกษาธิการ, กรุงเทพมหานคร : ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๓ (อัดสำเนา).

ตลอดทั่วราชอาณาจักร เพื่อให้สมณพราหมณาจารย์ และอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายมีความสุขสำราญยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน ทรงพระราชดำริเห็นว่า ความเจริญของคนทั้งหลายย่อมเกิดแต่ความประพฤติชอบและการเลี้ยงชีวิตโดยชอบเป็นที่ตั้ง คนทั้งหลายจะประพฤติชอบและหาเลี้ยงชีวิตโดยชอบนั้นเล่าก็ย่อมอาศัยได้สดับฟังโอวาทคำสั่งสอนที่ชอบ แลการที่ได้ศึกษาวิชาความรู้ในทางที่จะให้บังเกิดประโยชน์มาแต่เยาว์ แลฝึกซ้อมสันทนาการให้น้อมมาในทางสัมมาปฏิบัติแลเจริญปัญญาสามารถในกิจการต่างๆ อันเป็นเครื่องประกอบการหาเลี้ยงชีพเมื่อเติบโตใหญ่ จึงชื่อว่าได้เข้าสู่ทางความเจริญ เป็นความจริงดังนี้

ก็แล ประชาชนในสยามราชอาณาจักรนี้ ย่อมเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา โดยมาก พระพุทธศาสนิกชนในพระราชอาณาจักร ย่อมได้สดับรับฟังพระสัทธรรมซึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าบัญญัติ ตรัสสอนไว้เป็นวิถีทางสัมมาปฏิบัติจากพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีอยู่ในสังฆมณฑลทั่วพระราชอาณาจักร แลได้ฝากบุตรหลานเป็นศิษย์เพื่อให้ร่ำเรียนพระบรมพุทโธวาทแลวิชาซึ่งจะให้บังเกิดประโยชน์กล่าวคือ วิชาหนังสือ เป็นต้น ในสำนักพระภิกษุสงฆ์เป็นประเพณีมีสืบมาแต่โบราณกาลจนบัดนี้ นับว่าพระภิกษุทั้งหลายได้กระทำประโยชน์แก่ พระพุทธจักร แลพระราชอาณาจักรทั้งสองฝ่ายเป็นอันมาก

เมื่อ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชปรารภถึงการที่จะทำนุบำรุงประชาชนทั้งหลาย ให้ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติแลเอื้อเอื้อในการที่จะศึกษาวิชาอันเป็นประโยชน์ เพื่อจะให้ถึงความเจริญรุ่งเรืองโดยลำดับ จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า ไม่มีทางอย่างอื่นจะประเสริฐยิ่งกว่า จะเกื้อกูลภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย โดยพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ให้มีกำลังสอนธรรมปฏิบัติแลวิชาความรู้ แก่พุทธ ศาสนิกชนบริบูรณ์ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน บัดนี้การฝึกสอนในกรุงเทพฯ เจริญแพร่หลายมากขึ้นแล้ว สมควรจัดการฝึกสอนในหัวเมืองให้เจริญตามกัน เพราะฉะนั้นจึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จัดการตีพิมพ์หนังสือเรียนแบบหลวง ทั้งในส่วนที่จะสอนธรรมปฏิบัติ แลวิชาความรู้อย่างอื่นขึ้นเป็นอันมาก เพื่อพระราชทานแก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายไว้ฝึกสอนกุลบุตรให้ทั่วไป แลทรงอาราธนา พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ที่สมเด็จพระราชาคณะ เจ้าคณะใหญ่ ให้ทรงรับภาระอำนวยการให้พระภิกษุสงฆ์สั่งสอนกุลบุตร ให้ตั้งอยู่ในธรรมปฏิบัติ แลมีวิชาความรู้ โปรดฯ ให้บังคับการพระอารามในหัวเมือง ซึ่งเป็นส่วนการพระศาสนาแลการศึกษาได้ ทั้งในหัวเมืองมณฑล กรุงเทพฯ ทั้งในมณฑลหัวเมืองตลอดทั่วพระราชอาณาจักร โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นเจ้าหน้าที่จัดการอนุ鞠ในกิจที่ฝ่ายฆราวาส

จะพึงทำ จัดการพิมพ์แบบเรียนต่างๆที่จะพระราชทานแก่พระภิกษุสงฆ์ไปฝึกสอน เป็นต้น ตลอดจนการที่จะเบิกพระราชทรัพย์จากพระคลังไปจ่ายในการที่จะจัดตามพระบรมราชประสงค์นี้

แลโปรดเกล้าฯให้ยก โรงเรียนพุทธศาสนิกชน ในหัวเมืองทั้งปวงมารวมขึ้นอยู่กับพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เพื่อจะได้เป็นหมวดเดียวกัน

ขอพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย จงเห็นแก่พระศาสนาและประชาชนทั้งปวง ช่วยเอากะฐะช่วยสั่งสอนกุลบุตรทั้งหลายให้ได้ศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัย แลมีวิชาความรู้ อันเป็นสารประโยชน์ยิ่งขึ้นให้สมดังพระบรมราชประสงค์ ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศอาราธนาจกทุกประการเทอญ

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๗ เป็นวันที่ ๑๐๕๕๘ ในรัชกาลปัจจุบัน (ตรงกับพ.ศ.๒๔๔๑)^{๒๗}

๒.๒.๖ จากพระราชปณิธานสู่กระบวนการจัดการศึกษาตามแนวทางแห่งพุทธ

ธรรม

ในข้อ ๒.๒.๑ ได้นำเสนอถึงพระราชปณิธานที่ปรากฏในพระบรมราโชวาทอันถือได้ว่าเป็นพระราชปณิธาน ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีอยู่ในพระราชหฤทัยทำให้ทรงมีพระราชปรารภออกมาให้ปรากฏอย่างกว้างๆ แต่ทว่าพระราชปณิธานที่ขอนำเสนอมา ณ ที่นี้เป็นการสรุปความเด่นชัดของ พระราชปณิธานที่ปรากฏออกมาในรูปของกระบวนการ ที่พระองค์ทรงเริ่มขับเคลื่อน กำหนดวางแนวทาง อันเป็นส่วนประกอบของกระบวนการจัดการศึกษาสำหรับราษฎร ดังที่ปรากฏสาระความในข้อ ๒.๒.๒ จนถึงข้อ ๒.๒.๕ เพื่อให้สำเร็จผลเป็นรูปธรรมที่ยั่งยืน ทนสมัยและเหมาะสมกับสภาพของสังคมไทย โดยยึดแนวทางแห่งพุทธธรรมเป็นอุดมการณ์ กล่าวคือ

ส่วนประกอบที่ ๑ การที่พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนขึ้นในวัด และโปรดฯ ให้พระภิกษุสงฆ์เป็นครู อาจารย์ มีหน้าที่สั่งสอนอบรมกุลบุตร ดังที่ปรากฏอยู่ในสาระความของข้อ ๒.๒.๕.

^{๒๗} กวี รัชสิรวารักษ์, เหลียวหลังแลหน้าขุนพลการศึกษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ภูมิสยาม, ๒๕๔๘), หน้า ๒๐-๒๒.

ส่วนประกอบที่ ๒ การที่พระองค์ทรงตั้งองค์กร สำหรับทำหน้าที่ดูแลการจัดการศึกษาโดยเฉพาะขึ้น โดยมีชื่อว่า “กระทรวงธรรมการ” ดังปรากฏอยู่ในสาระความของข้อ ๒.๒.๔

ส่วนประกอบที่ ๓ การที่ทรงพระราชทาน ตราประจำกระทรวงธรรมการ และตราประจำตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการเป็นรูป “เสมาธรรมจักร” ดังปรากฏในข้อ ๒.๒.๔ วรรคสุดท้าย

เหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนขึ้นในวัดเป็นส่วนประกอบของกระบวนการจัดการศึกษานั้น ก็โดยที่พระองค์ทรงมองเห็นว่า วัดเป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียนของกุลบุตรมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว เพียงแต่มีได้จัดให้เป็นระบบโรงเรียนตามแบบอย่างของยุโรปเท่านั้นเอง นอกจากนี้ วัดยังเป็นสถานที่ที่อำนวยประโยชน์ในทางสร้างสรรค์ของสังคมนานาประการ ดังนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้รวบรวมบทบาทของวัดไว้ดังนี้

๑. เป็นสถานศึกษาและฝึกอบรมศีลธรรม สั่งสอนวิชาการต่างๆเท่าที่มีในสมัยนั้นๆ ทั้งโดยตรงคือ แก่ผู้มาบวชตามประเพณีและแก่เด็กที่มาอยู่วัด และโดยอ้อมแก่ผู้มาทำกิจกรรมต่างๆในวัด หรือมาร่วมกิจกรรมในวัด ทั้งวิชาหนังสือและวิชาช่างต่างๆ

๒. เป็นสถานก่อกำเนิดและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม เป็นที่สืบทอดวัฒนธรรมที่รวบรวมศิลปกรรม ตลอดจนเป็นเสมือนพิพิธภัณฑ์

๓. เป็นสถานสงเคราะห์ช่วยให้บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีพ พร้อมไปกับได้ศึกษาเล่าเรียน เป็นที่รับเลี้ยงฝึกอบรมเด็กที่มีปัญหา เด็กอนาถา ตลอดจนผู้ใหญ่ที่ไร้ที่พึ่งพิง

๔. เป็นสถานที่ปรึกษาแนะนำเกี่ยวกับปัญหาชีวิต เป็นที่ระบายความทุกข์ความเดือดร้อน ความรู้สึกคับแค้นข้องใจต่างๆและปรึกษาหารือ รับคำแนะนำสั่งสอนเกี่ยวกับวิธีแก้ปัญหา

๕. เป็นสถานที่ใกล้เคียง ระวังข้อพิพาท โดยอาศัยความเคารพนับถือเชื่อฟัง ทำให้พระสงฆ์สามารถทำหน้าที่ประดุจศาลตัดสินความ แต่มุ่งในทางสมัคสมานสามัคคีเป็นสำคัญ

๖. เป็นสถานที่บันเทิงจัดงานเทศกาล งานสนุกสนานรื่นเริงและมหรสพต่างๆของชุมชน รวมทั้งเป็นที่เล่นที่สนุกสนานของเด็กๆ

๙. เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ทำหน้าที่อย่างสวนที่ให้ความร่มรื่นสดชื่นของธรรมชาติ พร้อมไปกับให้บรรยากาศที่สงบเยือกเย็นทางจิตใจของพระศาสนา

๑๐. เป็นสถานที่พบปะ ประชุมสโมสรที่ชาวบ้านบางคนนัดพบหรือบางคนมาพบปะกันเป็นประจำ บางคนได้มีโอกาสเจอเจอกันเป็นครั้งคราว ทำให้ไม่ลืมกันไป โดยเฉพาะเป็นที่ชุมนุมสังสรรค์ สนทนาปรึกษาหารือกันในกิจการที่เหมาะสมและผ่อนคลาย

๑๑. เป็นสถานที่แจ้งข่าว แพร่ข่าว และสื่อประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับกิจการของชุมชน ข่าวภายในชุมชนก็ดี ข่าวภายนอกชุมชนเช่น ข่าวเกี่ยวกับเหตุการณ์ของประเทศชาติ บ้านเมืองก็ดี อาศรัยวัดเป็นศูนย์เผยแพร่ที่สำคัญที่สุด และวัดหรือศาลาวัดเป็นที่สำหรับกำนันผู้ใหญ่บ้าน ตลอดจนนายอำเภอเรียกชาวบ้านหรือลูกบ้านมาประชุม หรือถือโอกาสที่มีชุมนุมในงานวัดแจ้งข่าวคราวกิจการต่างๆ

๑๒. เป็นสถานที่จัดกิจกรรมของชุมชน ตลอดจนดำเนินกิจการบางอย่างของบ้านเมืองเช่น เป็นที่กล่าวปราศรัยหาเสียงของนักการเมือง ที่จัดลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง หรือยามสงครามสมัยโบราณเป็นที่ชุมนุมทหารก็มีบ่อยครั้ง

๑๓. เป็นสถานพยาบาล ที่รวบรวมสืบทอดตำรายาแผนโบราณ ยากลางบ้าน ที่รักษาผู้ป่วยเจ็บตามภูมิความรู้ซึ่งถ่ายทอดสืบๆมา

๑๔. เป็นสถานที่พักคนเดินทาง ทำหน้าที่ดุจโรงแรมฟรีสำหรับผู้เดินทางไกล โดยเฉพาะจากต่างถิ่นและไม่มีญาติเพื่อนพ้อง

๑๕. เป็นคลังพัสดุสำหรับเก็บอุปกรณ์และเครื่องใช้ต่างๆ ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกันเมื่อมีงานที่วัด หรือยืมไปใช้เมื่อตนมีงาน

๑๖. เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมหรือให้บริการด้านพิธีกรรมซึ่งผูกพันกับชีวิตของทุกคน ในระยะเวลาและเหตุการณ์ต่างๆ ของชีวิตตามวัฒนธรรมประเพณี

ชุมชนไทยแต่ละชุมชนเช่น แต่ละหมู่บ้านมีวัดประจำชุมชนของตนและต่างก็ยึดถือว่า วัดนั้นเป็นวัดของตน เป็นสมบัติร่วมกันของคนทั้งหมดในชุมชน วัดแต่ละวัดจึงเป็นเครื่องผูกชุมชน ให้รวมเป็นหน่วยหนึ่งๆ ของสังคม วัดที่สำคัญมีปูชนียสถานที่ประชาชนเคารพอย่างกว้างขวาง ก็เป็นเครื่องรวมใจประชาชนทั้งเมือง ทั้งจังหวัด ทั้งภาค

หรือทั้งประเทศ พระสงฆ์ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือ ก็ได้กลายเป็นส่วนประกอบสำคัญในระบบการรวมพลังและควบคุมทางสังคม^{๒๔}

เหตุผลที่ทรงกำหนดให้พระสงฆ์ ทำหน้าที่เป็นครูอาจารย์อบรมสั่งสอนกุลบุตรทั้งหลายก็ด้วยเพราะพระองค์ทรงเห็นว่า พระสงฆ์เป็นผู้ทรงศีลแลดำรงตนอยู่ในพระธรรมวินัยของพระศาสนา จะได้สั่งสอนกุลบุตรทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติแลมีวิชาความรู้ไปด้วย กุลบุตรได้สัมผัสกับคนดี และความดี จากการที่พระสงฆ์ได้บำเพ็ญเพียรภาวนาอันเป็นกิจวัตรตัวอย่าง รวมทั้งการได้รู้ได้เห็นการสวดมนต์ไหว้พระ การรักษาศีล การปฏิบัติธรรม การแสดงพระธรรมเทศนา ฯลฯ อยู่อย่างเป็นประจำ และการที่ได้ปฏิบัติตามข้อแนะนำต่างๆของพระสงฆ์ ย่อมจะยังประโยชน์ให้เกิดแก่กุลบุตรในการที่จะขัดเกลาตนเองให้เป็นผู้ประพฤติดีประพฤติชอบตามไปด้วย

เหตุผลที่ทรงตั้ง กระทรวงธรรมการ ในส่วนประกอบที่ ๒ นั้น ก็เพื่อจะได้มีหน่วยงานเจ้าภาพรับผิดชอบดูแลการจัดการศึกษา ให้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยตามความมุ่งหมายและการที่ทรงตั้งชื่อกระทรวงว่า “กระทรวงธรรมการ” ก็ด้วยพระองค์ทรงมุ่งหมายที่จะให้องค์กรนี้ ตระหนักตลอดเวลาว่าในการกำหนดวิสัยทัศน์ และพันธกิจ ในการควบคุมดูแลการจัดการศึกษานั้น จะต้องดำเนินไปในวงกรอบของ “ธรรมะ” เสมอนั่นเอง

ในส่วนประกอบที่ ๓ ที่พระองค์ได้ทรงพระราชทานตราประจำกระทรวงให้เป็นรูป “เสมาธรรมจักร” นั้นก็ย่อมแสดงถึงว่า พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะกำหนดรหัส หรือสัญลักษณ์ แห่งอุดมการณ์เพื่อบ่งบอกถึง แนวพระราชดำริ ทิศทาง ตลอดจนขอบเขต เป้าหมายในการจัดการศึกษาว่า กระทรวงธรรมการ จะต้องทำหน้าที่ขับเคลื่อนวงล้อแห่งธรรมะ ให้หมุนกลิ้งไปทั่วขอบเขตแห่งพระราชอาณาจักร ประดุจเดียวกับ พระราชปณิธานของจอมจักรพรรดิอโศกแห่งชมพูทวีป ที่พระองค์ทรงประกาศให้ตราธรรมจักรเป็นตราของแผ่นดิน^{๒๕} ฉะนั้น ซึ่งนั่นก็หมายความว่า ในการจัดการศึกษาของชาติจะต้องดำเนินการตามแนวทางแห่งพุทธธรรม คือ ยึดถือตามหลักพระธรรมจักษุกับวัตนสูตร หรืออริยสัจ ๔ ของพระพุทธองค์โดยเฉพาะหนทางดับทุกข์ที่เรียกว่า “ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา”

^{๒๔} ธรรมสภา อังใน, ชีวิต การงาน หลักธรรม ป.อ. ปยุตโต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๖๕-๑๖๗.

^{๒๕} วสิน อินทสระ, จอมจักรพรรดิอโศก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๑๑), หน้า ๖๓๘.

หรือมรรคมงคล ๘ หรือระบบไตรสิกขา อย่างที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม” ว่าระบบไตรสิกขา คือ ระบบการศึกษาสำหรับสร้างอารยชน^{๓๐}

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นผู้มีประปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพยิ่ง ที่พระองค์ทรงจัดการรูปแบบของกระบวนการผลิตคนให้เป็นผู้มีคุณภาพ กล่าวคือ กระบวนการธรรมการ เป็นผู้อำนวยการบริหารการผลิต ตราเสมอธรรมจักร เป็นสัญลักษณ์หรือรหัส บ่งชี้แนวทางการบริหารการผลิต โรงเรียนในวัดเป็นโรงงานสำหรับการผลิต พระสงฆ์ผู้เป็นครูอาจารย์ เป็นนายช่างฝีมือเอกที่กระทำการผลิต ส่วนกุลบุตรผู้เข้าศึกษา ก็เปรียบได้กับวัตถุดิบที่ป้อนเข้าสู่กระบวนการผลิต และเมื่อผ่านกระบวนการผลิตแล้ว ก็จะออกมาเป็น ผลผลิตที่มีคุณภาพ และนั่นก็คือ จะได้คนที่มีคุณภาพดี ซึ่งจะเป็นพลเมืองที่ดีของชาติต่อไปในอนาคต

วิชัย มูลศิลป์ กล่าวว่า

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯให้มีการจัดการศึกษาแบบใหม่(สำหรับทวยราษฎร์)ขึ้นในครั้งนั้น จึงเป็นรากฐานที่สำคัญยิ่งของการจัดการศึกษา และการพัฒนาประเทศทั้งในสมัยนั้นและสมัยต่อมา พระราชกรณียกิจของพระองค์จึงไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์เฉพาะแก่คนทั้งหลายให้หลุดาสว่างขึ้นเท่านั้น แต่ยังเป็นส่วนสำคัญในการสร้างความเจริญแก่ชาติด้วย ดังโคลงของนายถึกที่แต่งถวายพระพรว่า

พระโปรดอนุญาตตั้ง	โรงสุกล
พระเดชพระคุณปูน	เปี่ยมฟ้า
เจกัรัชนิกรสุรย์	ส่องโลก สว่างแฮ
ทวยราษฎร์ท้วนหน้า	นอบเกล้าสรรเสริญ

จึงเป็นความจริงอย่างยิ่ง^{๓๑}

^{๓๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๐๐.

^{๓๑}วิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า

๒.๓ แนวคิดและการกระทำที่เบี่ยงเบนจากพระราชปณิธานของการศึกษายุคปัจจุบัน

ภายหลังจากที่สิ้นพระบุญญาธิการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปแล้ว การจัดการศึกษาสำหรับราษฎรได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากกระบวนการเดิมที่พระองค์ได้ทรงจัดขึ้นไว้ตามพระราชปณิธานของพระองค์ โดยเฉพาะก็คือ การเปลี่ยนแปลงส่วนประกอบของกระบวนการจัดการศึกษา และการเบี่ยงเบนแนวคิดไปตามค่านิยมตะวันตกและอื่น ๆ กล่าวคือ

๒.๓.๑ การเปลี่ยนแปลงส่วนประกอบของกระบวนการจัดการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงส่วนประกอบของการจัดการศึกษาตามพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มี ๒ ประการ คือ

ประการที่ ๑ การเปลี่ยนชื่อของกระทรวง

ในพ.ศ. ๒๔๖๒ ได้ประกาศย้ายกรมธรรมการซึ่งรวมอยู่ในกระทรวงธรรมการมาไว้ร่วมกับ พระราชสำนักดังความในประกาศนั้นมีว่า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภว่า แต่ก่อนมา กรมสังฆการีอันมีหน้าที่เป็นเจ้าทะเบียนสงฆ์ แลกรมธรรมการอันมีหน้าที่พิจารณาคดีเกี่ยวกับพระภิกษุ รวมเรียกว่ากรมสังฆการี กรมธรรมการขึ้นตรงในพระองค์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน หัวหน้าที่ของกรมนี้เป็นออกญา พระสมเด็จสุเรนทราธิบดี ในเวลาที่ไม่ได้ทรงตั้งออกญาพระสมเด็จ โปรดเกล้าฯให้พระบรมวงศานุวงศ์ที่มีหน้าที่ราชการในกรมวังเป็นผู้บัญชาการกรมนี้ มีข้าราชการเป็นการรองลงไป มีตำแหน่งเป็นจางวาง ธรรมเนียมนี้มีสืบมาจนถึงคราวจัดกระทรวงราชการต่างแผนกในรัชกาลที่๕ จึงได้ยกไปสมทบกับกรมศึกษาธิการ เรียกว่า กระทรวงธรรมการ เลยเรียกกรมนี้ต่อว่า กรมธรรมการ ส่วนหน้าที่พิจารณาคดีของกรมธรรมการเดิมยกไปสมทบกระทรวงยุติธรรม การจัดอย่างนี้ก็ได้ผลสมความมุ่งหมายในครั้งนั้น คือ จัดตั้งโรงเรียนหนังสือไทยตามวัดสำเร็จ แต่ก็ได้พบความไม่สะดวกด้วยเหมือนกัน ด้วยว่าราชการสองกรมนี้ต่างชนิดกันทีเดียว ยากที่จะเลือกหาเจ้ากระทรวงผู้สามารถบัญชาได้ดีทั้ง ๒ กรม คงได้ทางหนึ่งเสียทางหนึ่ง มีพระราชประสงค์จะให้ราชการเป็นไปสะดวก ทั้งจะให้สมทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภกโดยตรง จึงมีพระราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯให้ย้ายกรมธรรมการมารวมอยู่ในพระราชสำนักตามประเพณีเดิม

ส่วนกระทรวงธรรมการนั้น โปรดเกล้าฯให้เรียกว่า “กระทรวงศึกษาธิการ” มีหน้าที่จัดการศึกษาฯลฯ

กรมธรรมการ ที่โปรดเกล้าฯให้ยกมานั้น แยกเป็นกรมขึ้นคือ กรมสังฆการี เจ้าคณะสงฆ์ จตุการพระอาราม กรมกัลปนา เจ้าหน้าที่ดูแลธรรมเนียม กองศาสนสมบัติ เจ้าหน้าที่รักษาสถาปัตยกรรม กองปริยัติธรรม เจ้าหน้าที่บำรุงการศึกษาในพระศาสนา กับเจ้าพนักงานคดีและนายช่าง โปรดเกล้าฯให้จัดระเบียบการ ดังต่อไปนี้

๑. ฯลฯ

๒. ฯลฯ

๓. โปรดเกล้าฯให้กรมธรรมการมีสำนักงานโดยเฉพาะ

๔. ธรรมการมณฑล แลธรรมการจังหวัด โปรดเกล้าฯให้เรียกว่า ศึกษาธิการมณฑล หรือศึกษาธิการจังหวัด

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๔ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๒
(ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๖ หน้า ๒๒๐-๒๒๒)^{๓๒}

ครั้งสมัยรัชกาลที่๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีประกาศรวมกรมธรรมการกับกระทรวงศึกษาธิการเข้าด้วยกัน เรียกว่า กระทรวงธรรมการ ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕^{๓๓}

ต่อมาได้ประกาศใช้ พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. ๒๔๘๔ เปลี่ยนนาม กระทรวงธรรมการ เป็น กระทรวงศึกษาธิการ^{๓๔}

จะเห็นได้ว่า ชื่อกระทรวงที่มีหน้าที่ดำเนินการควบคุมดูแล และดำเนินการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนนั้น ได้มีการเปลี่ยนกลับไปกลับมาหลายหน จนกระทั่งในปัจจุบันนี้ชื่อกระทรวงก็ยังเป็น กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งมีได้ตรงตามชื่อเดิมที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานไว้ตั้งแต่ครั้งแรก

ถ้าพิจารณาความหมายของคำว่า “ธรรม” กับคำว่า “ศึกษา” ที่ปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน เปรียบเทียบกันดูแล้ว ก็จะเป็นดังนี้

^{๓๒} กวี รั้งสิริราชย์, เหลียวหลังแลหน้าขุนพลการศึกษาไทย, หน้า ๑๒๒-๑๒๓.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๐.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑.

ธรรม หมายถึง

๑. คุณความดี

๒. ส่วนประกอบท้ายคำที่เป็นนามธรรม เมื่อประกอบแล้วมีความหมายไม่ต่างจากคำศัพท์เดิม เช่น วัฒนธรรม อารยธรรม

๓. สมณศักดิ์พระราชคณะชั้นสูงกว่าชั้นเทพ และต่ำกว่าชั้นหิรัญบัฏ เรียกว่า ^{๓๕}ชั้นธรรม

ความหมายที่ประกอบชื่อกระทรวงธรรมการ จึงเป็นความหมายที่ ๑ ดังนั้น ธรรมการ จึงหมายถึง กิจกรรมที่เกี่ยวกับ คุณความดี

ศึกษา หมายถึง การเล่าเรียน ฝึกฝน และอบรม^{๓๖}

ดังนั้น “ศึกษาธิการ” หมายถึง กิจกรรมอันยังเกี่ยวกับการเล่าเรียน ฝึกฝน และอบรม ถ้าเทียบกับคำในภาษาอังกฤษแล้ว “ศึกษา” จะตรงกับ Educate และศึกษาธิการจะตรงกับคำว่า Education และกระทรวงศึกษาธิการ ก็มีผู้แปลว่า Ministry of Education ใน Oxford advanced learner’s Dictionary ได้ให้ความหมายดังนี้

Educate :

1. to train the mind and character of somebody
2. to teach somebody about something or how to do something

Education

1. a process of training and instruction
2. the field of study dealing with how to teach
3. the process of teaching somebody about something or how to do something^{๓๗}

^{๓๕}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมภาษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๕), หน้า ๔๒๐-๔๒๑.

^{๓๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘๔

^{๓๗}A. S. Hornby, **Oxford advanced learner’s Dictionary**, Oxford University press, 1995 p. 396.

จึงเห็นได้ว่า การเปลี่ยนชื่อของกระทรวงจาก กระทรวงธรรมการ ไปเป็น กระทรวงศึกษาธิการ น่าจะได้รับอิทธิพลจากแนวคิดทางตะวันตก ทำให้คำว่า “ธรรม”ตามความหมายที่แท้จริงทางพระพุทธศาสนาซึ่งหมายถึงคุณความดี(ที่พัฒนาด้วยระไตรสิกขา) ถูกบดบังด้วยคำว่า “ศึกษา” จนทำให้คนสมัยใหม่เข้าใจความหมายไปในทางการเล่าเรียน ฟีกฝน อบรม หาความรู้ทางวิชาการเป็นสำคัญ และความหมายด้าน การพัฒนาคุณความดี จึงลดน้อยถอยลงไปด้วยความคิดที่เบี่ยงเบนไปจากพระราชปณิธานดั้งเดิม

ประการที่ ๒ การเอาโรงเรียนออกไปจากวัด

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรขึ้นในวัด โดยตั้งเป็นแห่งแรกคือ โรงเรียนวัดมหรณพาราม และได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการประกาศพระบรมราชโองการจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง ตามประกาศลงวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๗ (พ.ศ.๒๔๔๑) โดยให้ตั้งโรงเรียนขึ้นในวัดและให้พระสงฆ์เป็นครูอาจารย์มีหน้าที่สั่งสอนนั้น ก็ด้วยทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้กุลบุตร นอกจากจะได้เล่าเรียนวิชาการต่างๆแล้วยังจะได้มีโอกาสสัมผัสกับคุณดี อันหมายถึงกิจกรรมต่างๆที่มีการกระทำกันในวัดและสัมผัสกับคนดี อันหมายถึงพระสงฆ์ผู้ทรงศีล และบุคคลที่เข้ามาทำการบุญต่างๆภายในรั้ววัดอย่างเป็นประจำและต่อเนื่อง จะได้ซึมซับรับเอาความดีงามไว้ในนิสัยสันดาน ความประพฤติของตนให้เป็นผู้ตั้งอยู่ในความดีในชีวิตตลอดไป

แต่นับจากปีพ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาสู่ระบอบประชาธิปไตยเป็นต้นมา การจัดการศึกษา การวางแผนการศึกษาชาติ ผู้จัดให้ความสนใจกับทางศาสนาน้อยจนเกือบจะไม่มีส่วนเลย แม้ในหลักสูตรจะมีโครงสร้างออกมาว่า จริยศึกษา หรือศีลธรรมจรรรยา หรือในบางยุคบางสมัยอาจจะใช้คำว่า จิตสำนึกที่ดีต่อสังคม หรือคุณธรรม หรือคำอื่นๆ แต่ในทางปฏิบัติแล้วให้ความสำคัญน้อยหรือไม่ให้เลย ทั้งนี้ อาจจะเพราะทีมงานในการจัดการศึกษาใหม่ ทั้งจากภายในประเทศและต่างประเทศล้วนได้รับแนวคิดทางตะวันตกมา และในขณะที่แนวคิดตะวันตกเริ่มมีผลนั่นเอง พระสงฆ์ซึ่งเคยช่วยคิดช่วยจัดการการศึกษามาแต่ก่อนอย่างใกล้ชิด ก็ถูกคัดออกไปจากวงสโมสร โรงเรียนที่เคยอยู่ในวัดก็นำเอาออกไปจากวัด หรือไม่ก็ขอที่วัดต่างหาก จนมาถึงปัจจุบันนี้ ครูสมัยใหม่พยายามที่จะนำเอาคำว่าวัด ซึ่งนำหน้าชื่อของโรงเรียนส่วนมากออกไป เพราะรู้สึกอายและด้อยศักดิ์ศรี

ความสัมพันธ์ระหว่าง สถาบันการศึกษา กับ สถาบันศาสนา อย่างเป็นทางการแทบจะขาดสะบั้นลงอย่างสิ้นเชิง บทบาทของพระสงฆ์ซึ่งเคยโดดเด่น ก็กลายเป็นเพียงบทบาทเสริม หรืออาจจะเป็นส่วนเกินของวงการการศึกษาไป^{๓๖}

เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต) ได้อัญเชิญพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภัทรมหาราช รัชกาลที่๙ ไว้ในหนังสือ “เหลียวหลังแลหน้าการศึกษาไทย”ว่า

“...โรงเรียนกับวัดอยู่ด้วยกันมาตลอด แล้วเราก็รักษาเอกราชมาได้ ทำไมจึงมาแยกโรงเรียนออกจากวัด...”^{๓๗}

พระครูสิลวัฒน์นาภิรม เจ้าอาวาสวัดปัญญาบันฑิตาราม ได้กล่าวในการอภิปรายเรื่อง “วัดจะมีส่วนร่วมรับภาระและจัดการศึกษาตามพ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติได้อย่างไร” มีความตอนหนึ่งว่า

...ณ วันนี้ จึงอยากจะขอฝากบอกกับท่านทั้งหลายในที่ประชุมนี้ให้ได้คิดว่า เรา กำลังอยู่ในสภาวะสับสน เราอยากให้ศีลธรรมเกิดขึ้นกับเด็ก เกิดกับครู เกิดกับทุกคน และเมื่อเราตั้งใจทำแล้วก็อย่าทิ้งฐานเดิมคือ วัด ให้วัดเป็นศูนย์กลางชุมชน สาเหตุหนึ่งที่ บ้านเมืองเราขาดศีลธรรม เพราะเราเอาโรงเรียนออกจากวัด แต่บัดนี้กำลังมีแนวคิดให้พระ ไปสอนในโรงเรียน ก็เท่ากับโรงเรียนดึงพระออกจากวัดอีก อะไรจะเกิดขึ้น

ดังนั้น เมื่อใดก็ตามที่พระทิ้งวัด วัดจะร้าง และยังทำให้เกิดสถานที่ที่เป็นปัญหา อีกมากมาย ถ้าเราทำกิจกรรมแบบเผยแผ่ไม่ได้ก็จัดวัดตั้งให้เป็นโรงเรียน เพราะเมื่อใดที่ เรา ดึงพระออกจากวัด กิจกรรมของวัด เช่น การบิณฑบาต การสวดมนต์ จันเพล ซึ่งเป็นเรื่องพื้นฐานช่วยเหลือชาวบ้าน จะหายไป ดั้นเข้าพระก็ถือย่ามเดินเข้าโรงเรียน อย่างไม่ก็ตาม การเข้าไปในโรงเรียนก็ไม่ได้ไปอยู่ในตำแหน่งที่บรรจุอย่างชัดเจน แต่เข้าไปแบบผู้มีศรัทธา ผู้เสียสละ และก็อยู่ในฐานะที่จะโดนไล่ออกเมื่อไรก็ได้ แล้วก็จะ เหมือนกับพระเข้าไปแทรกแซงในโรงเรียน... ขออนุญาตอ้างถึงพี่น้องชาวคริสต์ เขาให้ คนกลุ่มหนึ่งซึ่งไม่ใช่บาทหลวง อาสาออกไปทำการสอน พระบาทหลวงเขาจะตั้งอธิการ

^{๓๖}พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, พุทธปัญญากับการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันปัญญานันทะ, ๒๕๓๘), หน้า๓๔-๓๕.

^{๓๗}พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต), เหลียวหลังแลหน้าการศึกษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๓), หน้า๓๒.

เพื่อทำหน้าที่ดูแลในเชิงการบริหาร ถ้าพระเจ้าเข้าไปในฐานะเป็นครูที่ช่วยสอนก็ไม่ใช่ ครูประจำก็ไม่ใช่ แต่นานเข้าก็จะรู้สึกว่าเป็นครูคนหนึ่งในโรงเรียน แต่ขาดผู้บังคับบัญชาที่แท้จริง...^{๓๕}

พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ กล่าวว่า

...เมื่อการศึกษาถูกดึงออกมาจากสถาบันศาสนา (วัด) อย่างสิ้นเชิงเด็ดขาดแล้ว มาสอนวิชาสมัยใหม่ที่เต็มไปด้วยความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ก็พบว่าพลเมืองส่วนใหญ่มีความรู้ด้านต่างๆดีเยี่ยม แต่ยังขาดความรู้จักตัวเองและชีวิต จึงปรากฏว่า คนมีความรู้ระดับปริญญาแต่ดำรงชีวิตอยู่อย่างร่ำร้อน แตกต่างจากสมัยก่อนที่พลเมืองมีความรู้ส่วนใหญ่ระดับประถมศึกษา แต่ดำรงชีวิตอยู่อย่างสงบเย็น...^{๓๖}

จากพระบรมราชาโชาท และคำกล่าวของพระสงฆ์ผู้สัมผัสอยู่กับแวดวงของการศึกษาที่อัญเชิญและยกมาอ้างอิงข้างบนนี้ ย่อมสามารถสรุปได้ว่า การที่เอาโรงเรียนออกจากวัดซึ่งเดิมเคยบริหารจัดการโดยคณะสงฆ์นั้น เป็นความผิดพลาดอย่างมาก และเป็นการเบี่ยงเบนไปจากพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงมีพระราชประสงค์ให้ตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรขึ้นในวัด และให้พระสงฆ์เป็นครูอาจารย์ตั้งแต่แรกเริ่มปฏิรูปการศึกษา อันเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้พลเมืองซึ่งเป็นผลิตผลของการศึกษามีพฤติกรรมที่ก่อปัญหาให้กับสังคมดังในปัจจุบัน

๒.๓.๒ การเบี่ยงเบนแนวคิดไปตามค่านิยมตะวันตกและอื่นๆ

นอกจากการเบี่ยงเบนที่เกิดขึ้นจากกรณีในข้อ ๒.๓.๑ แล้ว สภาพสังคมไทยยังถูกระทบจากกระแสแนวคิดของค่านิยมตะวันตกและอื่นๆ ซึ่งทำให้เพิ่มองศาของความเบี่ยงเบนให้มีเพิ่มมากขึ้น ได้แก่

๒.๓.๒.๑ การเบี่ยงเบนที่เกิดขึ้นด้วยระบบการศึกษา ซึ่งนำเอาแนวคิดตะวันตกมาใช้ทำให้ระบบการศึกษาซึ่งเป็นเครื่องมือของการพัฒนาเกิดการแยกส่วน แทนที่จะเอาชีวิตเป็นตัวตั้ง กลับเอาวิชาการเป็นตัวตั้ง เน้นหนักด้านตำรา เป็นเหตุให้ระบบ

^{๓๕} พระครูสิลวัฒน์นาภิรม : อภิปรายเรื่อง วัดมีส่วนร่วมรับภาระและจัดการศึกษาตาม พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติได้อย่างไร. ณ หอประชุมสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์ วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖

^{๓๖} พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, **ธรรมทรรศน์ปฏิวัติการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประชากรธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๔๑.

การศึกษาทั้งหมดเป็นระบบที่อยู่นอกสังคม ไม่รู้ร้อนรู้หนาวกับสังคม ไม่รวมทุกข์ร่วมสุข ไม่รวมแก้ปัญหา จึงอ่อนแอทางปัญญาเป็นอย่างยิ่ง^{๔๑}

๒.๓.๒.๒ การเบี่ยงเบนที่เกิดจากอำนาจรัฐในระบอบประชาธิปไตย ที่คนส่วนใหญ่ไม่เป็นธรรมาธิปไตย เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงอำนาจรัฐแต่ละครั้ง ก็มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายด้านการจัดการศึกษา ตามแนวคิดของกลุ่มบุคคลที่ถืออำนาจรัฐในขณะนั้น ไม่มีความต่อเนื่อง ทำให้การศึกษากลายเป็นเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนาต่อไป^{๔๒}

๒.๓.๒.๓ อิทธิพลของอำนาจเงินตรา ทำให้เกิดการศึกษาเพื่อธุรกิจมากขึ้น ในสังคมไทย ไม่ได้มุ่งพัฒนาชีวิตคนอย่างแท้จริง^{๔๓}

๒.๓.๒.๔ เทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้สังคมไทยมองว่าเป็นตัวแกนสำคัญที่ทำให้เกิดความเจริญ โดยลืมนึกไปว่าบางทีเทคโนโลยีก็นำความเสื่อมมาให้แก่สังคมมนุษย์ได้ เพราะพอมีความสะดวกสบายจากการใช้เทคโนโลยีแล้ว เราก็ประมาท เพลิคเพลิน จนลืมนึกถึงคุณธรรมจริยธรรมของคนให้แก่กล้าเข้มแข็งพอที่จะสู้กับความเลวร้าย ที่ตามมาเทคโนโลยีนั้นได้^{๔๔}

๒.๓.๒.๕ กระแสโลกาภิวัตน์ที่กำลังไหลท่วมสังคมโลกเราในขณะนี้ มีการคมนาคมสื่อสารอย่างไร้พรมแดน จนไม่มีชาติใดหรือบุคคลใดสามารถที่จะพ่ายเรือทวนกระแสของโลกาภิวัตน์ได้ กระแสดังกล่าวมีทั้งดีและเลวปนกันมากกระทบกระเทือนสังคมไทย ดังนั้น ความรู้เท่าทัน ศีลธรรม จริยธรรม จะต้องเข้มแข็งพอที่จะต้านแรงกระแทกของกระแส

^{๔๑}ประเวศ วะสี, ระบบการศึกษาที่ถูกรังสรรค์นำความรู้, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖), หน้า ๕.

^{๔๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๖.

^{๔๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมกับไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๓๕-๔๐.

^{๔๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมกับการพัฒนาชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๒๕.

โลกาภิวัตน์นั้นได้ และนั่นก็คือ ความรู้จะต้องคู่กับคุณธรรมเสมอเท่านั้น^{๔๕}

๒.๔ ผลกระทบที่เกิดจากการเบี่ยงเบน

การเบี่ยงเบนทิศทางการจัดการศึกษาไปจากพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังที่ได้กล่าวมาในข้อ ๒.๓ ได้แสดงภาพเงาของความผิดพลาดของการบริหารจัดการการศึกษาของชาติ ที่สะท้อนให้เห็นจากพฤติกรรมของบุคคลในสังคมไทย อันเป็นผลผลิตของการศึกษาว่าไม่ค่อยจะได้ผลเป็นที่พอใจนัก หรืออาจเรียกได้ว่า การศึกษาไม่สามารถพัฒนาบุคคลในสังคมให้มีคุณภาพได้ตามเป้าหมายแห่ง พระราชปณิธานของพระองค์ ภาพสะท้อนโดยรวมของสื่อมวลชนที่ได้สะท้อนออกมาติดต่อกันตลอดเวลา ยาวนานก็คือ การวิพากษ์วิจารณ์ของนักการศาสนาและนักวิชาการทางสังคมซึ่งมีมาอย่างต่อเนื่องก็ดี ทำให้มองเห็นภาพที่ชัดเจนของพฤติกรรมภายในสังคมไทย มีลักษณะที่โน้มเอียงไปในทางลบมากยิ่งขึ้น หากจะนำภาพของผลกระทบที่เกิดจากการเบี่ยงเบน ซึ่งนักวิชาการทางศาสนาและนักวิชาการทางสังคมมาประมวลให้เห็นก็มีดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ กล่าวว่า ปัญหาของสังคมล้วนมีพื้นฐานมาจากการขาดจริยธรรมและคุณธรรมอย่างแท้จริง ซึ่งสามารถที่จะพบเห็นเป็นประจำเช่น

๑. ความไม่รักตัวเอง แสดงออกจากพฤติกรรมแห่งการทำลายตนเองด้วยการเสพของมีนเมา สารเสพติด เบื่อหน่ายตนเอง ฆ่าตนเอง เป็นต้น ซึ่งมีมากขึ้นทุกวัน
๒. ไม่รักผู้อื่น พยาบาทเบียดเบียนผู้อื่นด้วยวิธีการต่างๆ
๓. โจรมีชุกชุมมากขึ้นทั้งโจรอาชีพและโจรในเครื่องแบบ
๔. กระแสบ้ากำครองเมือง เช่น พ่อข่มขืนลูกตนเอง กรูข่มขืนศิษย์ นักบวชมีเพศสัมพันธ์กับสีกา
๕. กินทิ้งกินขว้างอย่างขาดสติ เหลือของต่างประเทศ เป็นนักบริโภคนิยม
๖. ไม่สู้งานหนัก เลือ่งานต่างๆที่ตำแหน่งงานมีมาก จนคนที่เป็นแรงงานต่างชาติดั้งเดิมเข้ามาแทนที่

^{๔๕}ลิขิต ธีรเวคิน, คนไทยในอุดมคติ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เอสเอ็มเอ ธุรกิจและการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๕๔-๕๕.

๗. ขาดความคิดสร้างสรรค์ ไม่กล้าคิดอะไรใหม่ๆ ให้กับตนเอง ขาดความมั่นใจในตนเอง รอคอยแต่จะให้คนอื่นสร้างงานให้ จะคิดจะทำอะไรก็มักจะมีแต่ความวิตกกังวลไปเสียหมด

๘. ชอบลอกเลียนแบบวัฒนธรรมอื่น รวมตลอดถึงพฤติกรรมชั่วต่างๆ ขาดสติ ยังคิดว่าอะไรควรทำหรือไม่ควรทำ มีชีวิตอยู่อย่างล่องลอย ไม่เป็นตัวของตัวเอง

๙. เมื่อการแสวงหาความรู้ใส่ตัวเอง ชอบสนุกสนานเฮฮา เที่ยวบาร์เที่ยวคลับ เดินเตร่ตามห้างสรรพสินค้า และสถานเริงรมย์ มีชีวิตอยู่ไปเป็นวันๆ ไม่มีอุดมการณ์ที่จะสร้างอนาคตให้กับตนเอง

๑๐. ขาดความซื่อตรง คิดแต่จะทุจริตคดโกง สร้างหลักฐานเท็จเพื่อหาผลประโยชน์อันมิชอบ^{๔๖}

๒.๔.๒ ลิขิต ชีรเวทิน ได้ให้ข้อสังเกตว่า สังคมไทยมีลักษณะเป็นสังคมที่มีมือถือสาปปากถือศีล โดยนำข่าวที่น่าสลดใจนำมาเสนอ คือ

๑. ข่าวที่แรงงานเด็กจากต่างชาติถูกเอารัดเอาเปรียบ โทษทัณฑ์ได้ถ่ายให้เห็น เด็กผู้หญิงชาวลาวอายุ ๑๓ ขวบ ซึ่งทำงานอยู่ในโรงงานแห่งหนึ่งแถวชายทะเล ถูกนายจ้างบังคับให้ทำงานจนดึกดื่นโดยไม่ให้ค่าจ้างเพิ่มขึ้นเป็นพิเศษ และบางครั้งก็ถูกนายจ้างทุบตี ข่าวยังรายงานข่าวต่อไปว่า ลูกจ้างเด็กผู้หญิงหลายคนถูกนายจ้างลวนลามทางเพศ และเมื่อภรรยาของนายจ้างทราบเรื่องก็จะถูกขับไล่ออกจากงาน แต่ที่สำคัญโรงงานหรือบริษัทหลายแห่งที่กระทำการผิดกฎหมาย ข่มเหงรังแกผู้ใช้แรงงานซึ่งเป็นเด็กชาวต่างชาติ จะได้รับความคุ้มครองจากผู้มีอิทธิพลจนไม่สามารถดำเนินคดีใดๆ ได้

๒. ข่าวอีกข่าวหนึ่งคือ แม่ทิ้งลูกที่เพิ่งคลอด โดยนัยว่าเนื่องจากความไม่พร้อมที่จะรับผิดชอบเลี้ยงดู ประเด็นที่น่าคิดก็คือ สิ่งที่มีชีวิตแม้กระทั่งสัตว์เดรัจฉานก็ยังมีความรักลูกหวงลูกเป็นปกติวิสัย... แต่มนุษย์ซึ่งถือว่าเป็นสัตว์ประเสริฐ มีสติปัญญา ความคิดเหนือสัตว์ทั้งปวง สามารถสร้างอารยธรรม วัฒนธรรม รู้ถูกรู้ผิด รู้ดีรู้ชั่ว กลับมีพฤติกรรมที่ต่ำทรามกว่าสัตว์เดรัจฉาน โดยทิ้งลูกในไส้ของตนให้ผจญความลำบากตามยถากรรม หมิ่นเหม่ต่อการสูญเสียชีวิต เป็นสิ่งที่สังคมอภัยให้ไม่ได้... คำถามที่สำคัญยิ่งก็คือ สังคมไทยเป็นสังคมชาวพุทธ แต่ทำไมจึงมีพฤติกรรมที่เลวร้าย เป็นสังคมที่มีมือถือสาป

^{๔๖} พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, ธรรมทรรศนัฏปฏิบัติการศึกษา, หน้า ๔๓-๔๔.

ปากถือศีลหรือไม่^{๔๗}

ลิขิต วีรเวทิน ยังได้ให้ข้อสังเกตต่อไปว่า สังคมไทยอยู่ในสภาพวิปริตทางปัญญา และหลงทางไม่รู้จักตัวเอง ซึ่งมีสิ่งบ่งชี้ดังต่อไปนี้

๑. จำนวนติดยาเสพติดมีเพิ่มขึ้นทุกปี ซึ่งบ่งชี้ถึงปัญหาสังคมในระดับลึก การขายยาบ้าและยาเสพติดโดยบุคคลในอาชีพต่างๆ ทั้งผู้ขายที่ยากจนถึงนักการเมือง ข้าราชการ ครู หรือแม้แต่พระสงฆ์องค์เจ้า จะดูเป็นอันไปไม่ได้ นอกจากว่าสังคมไทยกำลังเผชิญวิกฤตขนาดหนัก ฯลฯ

๒. ปัญหาการเพิ่มของอาชญากรรมในรูปแบบต่างๆ เช่น การปล้น ฆ่า ที่เกิดขึ้นอย่างดาษดื่นบางครั้งก็เกิดในหมู่คนวิชาชีพชั้นสูง ที่สำคัญคือการข่มขืนกระทำชำเราเด็กที่อายุน้อย รวมแม้กระทั่งการข่มขืนลูกในไส้ การฆ่าหมู่ในครอบครัว

๓. ปัญหาโสเภณีเด็กทั้งชายและหญิง ปัญหาโสเภณีทั่วไป ปัญหาคนไร้ที่อยู่อาศัย ปัญหาเด็กจรจัด คนติดเฮดส์ การมั่วโลเกีย อาชญากรรมลักเล็กขโมยน้อย รวมทั้งอาชญากรรมของนักการเมืองระดับสูง

๔. การติดการพนัน การหลงมกยาเชื่อถือโชคกลาง... พยายามขุดหาตัวเลขจากต้นไม้ จากกันหิน จากเรือโบราณ กิติ จะมองเป็นอย่างอื่นไม่ได้ นอกจากความโลภและการหวังพึ่งโชคกลางจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาทางการศึกษา

๕. การฉ้อราษฎร์บังหลวงของข้าราชการ... การเอารัดเอาเปรียบผู้ใช้แรงงานซึ่งเดินทางไปทำงานต่างประเทศ

๖. เยาวชนของชาติกำลังหลงทางจมปรักอยู่ในค่านิยม ที่สะท้อนถึงการขาดวุฒิภาวะ... นิยมใช้สินค้าราคาแพงจากต่างประเทศ ละทิ้งความสนใจเรียนรู้ในสังคมตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชาประวัติศาสตร์ ที่ทำต่อสถาบันสังคมและค่านิยมสังคมแสดงออกไปในลักษณะที่ไม่ให้ความชื่นชม

๗. ปรากฏการณ์ที่บ่งชี้ให้เห็นความวิปริตอย่างมหันต์เกิดขึ้นเมื่อทีมฟุตบอลแมนเชสเตอร์ ยูไนเต็ด มาแข่งขันในประเทศไทยมีปรากฏการณ์ที่น่าสังเวชคือ

ก. นิสิตมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งไปส่งนักฟุตบอลไม่ทัน เสียใจร้องไห้โฮที่สนามบิน

^{๔๗}ลิขิต วีรเวทิน, คนไทยในอุดมคติ, หน้า ๓๕-๔๒.

ข. เด็กมัธยมซึ่งบิดามารดารวย กล้าประมุขเสื้อของนักฟุตบอลราคา ๒
แสนบาท

ค. ผู้สื่อข่าวคนหนึ่งกู้เงิน ๑ แสนบาท มาประมุขเสื้อของนักฟุตบอล

ง. สาวใหญ่คนหนึ่งโทรศัพท์ไปยังโรงแรมที่นักฟุตบอลได้เข้ามาพักโดย
มีข้อเสนอว่าจะจ่ายเงินค่าเช่าให้จำนวน ๒ หมื่นบาท โดยให้ทางโรงแรมรักษาสภาพ
ห้องนอนของนักฟุตบอล หลังจากที่นักฟุตบอลออกไปแล้วมีสภาพอย่างไรก็ทิ้งให้เป็นอย่าง
นั้น เพื่อจะได้บรรยากาศที่ดี^{๔๘}

๒.๔.๓ สถาบันรามจิตติ ซึ่งได้ดำเนินการตามโครงการ Child Watch ได้
รายงานสภาวะเด็กและเยาวชน ในปี ๒๕๔๘-๒๕๔๙ เกี่ยวกับปัญหาทางสังคม ดังนี้

๑. จำนวนเด็กที่ดูการ์ตูนไป	ชั้นประถมศึกษา	๑๔.๘๑ %
	ชั้นมัธยมศึกษาต้น	๒๓.๑๓ %
	ชั้นมัธยมศึกษาปลาย	๒๕.๐๔ %
	ชั้นอาชีวศึกษา	๓๒.๐๕ %
	ชั้นอุดมศึกษา	๒๕.๕๓ %
๒. จำนวนเด็กที่ดูวีซีดีไป	ชั้นประถมศึกษา	๑๒.๐๕ %
	ชั้นมัธยมศึกษาต้น	๒๘.๘๑ %
	ชั้นมัธยมศึกษาปลาย	๓๗.๗๓ %
	ชั้นอาชีวศึกษา	๔๕.๖๗ %
	ชั้นอุดมศึกษา	๔๕.๒๐ %
๓. จำนวนเด็กที่ดูเวปไป	ชั้นประถมศึกษา	๘.๘๔ %
	ชั้นมัธยมศึกษาต้น	๒๑.๖๒ %
	ชั้นมัธยมศึกษาปลาย	๒๖.๑๕ %

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐-๕๖.

	ชั้นอาชีวศึกษา	๓๕.๕๑ %
	ชั้นอุดมศึกษา	๓๖.๒๗ %
๔. จำนวนเด็กดูโทรทัศน์	ชั้นประถมศึกษา	๑๔๒.๗๑ นาที/วัน
	ชั้นมัธยมศึกษาต้น	๑๕๗.๒๖ นาที/วัน
	ชั้นมัธยมศึกษาปลาย	๑๕๔.๓๗ นาที/วัน
	ชั้นอาชีวศึกษา	๑๖๑.๓๒ นาที/วัน
	ชั้นอุดมศึกษา	๑๕๓.๗๖ นาที/วัน
๕. จำนวนเด็กเล่นอินเทอร์เน็ต	ชั้นประถมศึกษา	๓๕.๒๘ นาที/วัน
	ชั้นมัธยมศึกษาต้น	๑๐๑.๔๐ นาที/วัน
	ชั้นมัธยมศึกษาปลาย	๑๐๒.๐๔ นาที/วัน
	ชั้นอาชีวศึกษา	๑๐๒.๑๒ นาที/วัน
	ชั้นอุดมศึกษา	๑๐๔.๕๓ นาที/วัน
๖. จำนวนเด็กเล่นเกม	ชั้นประถมศึกษา	๔๘.๕๖ %
	ชั้นมัธยมศึกษาต้น	๔๗.๔๕ %
	ชั้นมัธยมศึกษาปลาย	๔๑.๘๕ %
	ชั้นอาชีวศึกษา	๔๒.๕๗ %
	ชั้นอุดมศึกษา	๓๕.๔๕ %
๗. จำนวนเด็กมีเพศสัมพันธ์	ชั้นมัธยมศึกษาต้น	๗.๑๖ %
	ชั้นมัธยมศึกษาปลาย	๑๑.๒๔ %
	ชั้นอาชีวศึกษา	๒๗.๗๔ %
	ชั้นอุดมศึกษา	๓๐.๒๔ %
๘. จำนวนเด็กเล่นพนันบอล	ชั้นประถมศึกษา	๘.๔๖ %
	ชั้นมัธยมศึกษาต้น	๑๐.๓๕ %

	ชั้นมัธยมศึกษาปลาย	๑๔.๘๐ %
	ชั้นอาชีวศึกษา	๑๗.๘๘ %
	ชั้นอุดมศึกษา	๑๗.๑๐ %
๘. จำนวนเด็กเล่นหอยบนดิน	ชั้นประถมศึกษา	๖.๖๖ %
	ชั้นมัธยมศึกษาต้น	๑๑.๘๘ %
	ชั้นมัธยมศึกษาปลาย	๑๗.๑๕ %
	ชั้นอาชีวศึกษา	๒๖.๐๔ %
	ชั้นอุดมศึกษา	๒๕.๓๕ %
๑๐. จำนวนเด็กส่งSMSชิงโชค	ชั้นประถมศึกษา	๒๒.๔๘ %
	ชั้นมัธยมศึกษาต้น	๒๕.๗๑ %
	ชั้นมัธยมศึกษาปลาย	๒๔.๔๑ %
	ชั้นอาชีวศึกษา	๒๕.๒๗ %
	ชั้นอุดมศึกษา	๒๓.๓๗ %
๑๑. จำนวนเด็กเสพยาเสพติดในโรงเรียน	ชั้นประถมศึกษา	๕.๐๕ %
	ชั้นมัธยมศึกษาต้น	๑๘.๗๕ %
	ชั้นมัธยมศึกษาปลาย	๑๗.๓๗ %
	ชั้นอาชีวศึกษา	๒๐.๑๘ %
	ชั้นอุดมศึกษา	๑๘.๓๒ %
๑๒. จำนวนเด็กที่มาทำคลอด	อายุ ๑๐-๑๔ ปี	๘๘.๒๓ ต่อประชากรแสนคน
	อายุ ๑๕-๑๙ ปี	๑๕๓๒.๖๔ ต่อประชากรแสนคน
๑๓. จำนวนเด็กอายุต่ำกว่า ๑๘ ปีถูกละเมิด๓๑.๓๒		ต่อประชากรแสนคน
๑๔. จำนวนเด็กที่ถูกทอดทิ้ง	๑.๒๘	ต่อประชากรแสนคน
๑๕. จำนวนเด็กเข้าสถานพินิจ	๕๓.๗๒	ต่อประชากรแสนคน

๑๖. จำนวนเด็กเข้ารับการบำบัดยา ๔๘.๘๐ ต่อประชากรแสนคน^{๔๙}

นอกจากการวิพากษ์วิจารณ์ของนักการศาสนาและนักวิชาการสังคม รวมทั้งสถิติที่ได้จากการเฝ้าสังเกตของสถาบันด้านสังคมนี้แล้ว ทางด้านสื่อมวลชนก็ยังได้เสนอข่าวที่แสดงถึงความเลวร้ายในสังคมไทยให้ปรากฏเป็นประจำแทบทุกวัน ดังเช่นข่าวที่เกิดขึ้นในช่วงเดือนมกราคม พ.ศ.๒๕๕๑ นี้ เกี่ยวกับแก๊งตำรวจตระเวนชายแดน ซึ่งมีนายตำรวจร้อยตำรวจเอกเป็นหัวหน้าแก๊งพร้อมด้วยตำรวจยศชั้นประทวนรวม ๑๓ นาย กับพลเรือนอีก ๔ คน อุ้มหญิงคนหนึ่งกับบุตรชาย ๒ คน ยึดยาเสพติดไปแล้วริบเอาเงินจำนวนกว่า ๘ ล้านบาท เหตุเกิดเมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๕๑ ต่อมาถูกจับได้และตั้งข้อหาจนกระทั่งถึง ๕ ข้อหา^{๕๐}

เรื่องนี้แสดงให้เห็นชัดว่าสังคมไทย ในปัจจุบันปราศจากความสงบสุขและปลอดภัยเป็นอย่างยิ่ง เพราะแม้กระทั่งบุคคลที่ได้ชื่อว่า “ผู้พิทักษ์สันติราษฎร์” และเป็นผู้ได้รับการศึกษาอย่างสูง ยังหมิ่นเกริมกระทำการอุกอาจได้ถึงเพียงนี้ สังคมไทยจะหาความสุขได้อย่างไร นี่เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งในหลายๆตัวอย่าง ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ทั้งนี้ก็เพราะการจัดการศึกษาที่จัดกันในปัจจุบันมิได้พัฒนาจิตใจของบุคคลให้ดีขึ้น อันเป็นผลมาจากแนวคิดที่เบี่ยงเบนไปจากพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างมิอาจที่จะปฏิเสธได้เลย

^{๔๙}สถาบันรามจิตติ, รายงานสถานะเด็กและเยาวชนปี ๒๕๔๘-๒๕๔๙, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๒๕-๑๕๘.

^{๕๐}เดลินิวส์, (๒๗ มกราคม ๒๕๕๑) : หน้า ๑-๒.

บทที่ ๓

แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสำหรับทวยราษฎร์

สังคมไทยในอดีต พระสงฆ์ คือผู้จัดการศึกษาให้แก่ประชาชน สถานศึกษาแทบทุกประเภทตั้งอยู่ภายในวัด จึงทำให้วัดเป็นสถานที่ให้ความรู้วิชาการต่างๆ แก่กุลบุตรกุลธิดา ไม่ใช่เพียงแค่พระภิกษุสามเณรเท่านั้น หากแต่เป็นสถาบันที่ให้ความรู้ แก่ประชาชนโดยทั่วไปด้วย ซึ่งนอกจากจะเป็นสถานศึกษาที่ให้ความรู้ เกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแล้ว วัดยังเป็นสถานที่ฝึกอาชีพนาาประการ เช่น คนตรี นาฏศิลป์ งานหัตถกรรมและงานศิลปกรรม เป็นต้น นอกจากนี้ วรรณกรรมและวรรณคดีต่างๆ โดยมากมีกำเนิดมาจากวัดแทบทั้งสิ้น ต่อมาเมื่อสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป บทบาทของพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้นำในด้านการศึกษาได้ลดความสำคัญลง จึงทำให้สถานศึกษาที่เคยอยู่ในวัดย้ายไปอยู่นอกวัด โดยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมราชวัง เมื่อพ.ศ.๒๔๑๔ ซึ่งทรงมีความมุ่งหมายเพื่อให้ความรู้ด้านภาษาไทย วิชาเลข และขนบธรรมเนียมราชการแก่เชื้อพระวงศ์และบุตรหลานข้าราชการ เป็นการเตรียมบุคคลเพื่อเข้ารับราชการเท่านั้น ครั้นในเวลาต่อมาหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นประชาธิปไตย การศึกษาระบบนี้ได้มีการนำระเบียบวิธีการแนวคิด ในการจัดการศึกษาจากแหล่งอื่นๆ มาเป็นนโยบาย เป้าหมายของการจัดการศึกษาตามแนวคิดดังกล่าว จึงมีความสลับซับซ้อน ในขอบข่ายรายวิชา เนื้อหา ข้อมูลและประสบการณ์ต่างๆ ขยายออกไปอย่างกว้างขวางมากขึ้น ในส่วนของการเรียนการสอนวิชาด้านศีลธรรม จริยธรรมค่อยๆ ลดบทบาท เนื้อหา ลงไป แม้ว่าจะมีกำหนดไว้ในหลักสูตรก็ตาม แต่ก็มิได้มีการส่งเสริมและให้ความสำคัญอย่างแท้จริงเหมือนเช่นที่คณะสงฆ์ไทยดำเนินการในอดีต ด้วยเหตุนี้ระบบการศึกษาในปัจจุบัน จึงกลายเป็นระบบการศึกษาที่พัฒนาไปตามวัฒนธรรมตะวันตก โรงเรียนจึงกลายเป็นสถาบันที่มุ่งสอนด้านเนื้อหาวิชาการ และประสบการณ์ต่างๆ ให้แก่ผู้เรียนมากที่สุด โดยเน้นการแข่งขันการศึกษาด้านความชำนาญเฉพาะด้าน และมุ่งแต่การที่จะศึกษาต่อในชั้นสูงๆ ขึ้นไป จึงทำให้นิยามหรือความหมายของการศึกษาที่แท้จริงแคบลง เพราะมุ่งสร้างเสริมผู้เรียนทางด้านพุทธิพิสัยเป็นสำคัญแต่เพียง

ด้านเดียวมาโดยตลอด^๑ ดังนั้น จึงควรที่จะได้พิจารณาคำนิยามต่างๆ ของนักปราชญ์ที่สำคัญๆ เพื่อที่จะนำไปสู่ความเข้าใจได้ถูกต้องและดีที่สุดดังต่อไปนี้

๓.๑ นิยามของการศึกษา

๓.๑.๑ นิยามของการศึกษาตามแนวคิดของปราชญ์ตะวันตก

พลาโต (ก่อนค.ศ. ๔๒๗-๓๔๗) การศึกษา คือ การให้ความเจริญเติบโต โดยมี ความมุ่งหมาย ๔ ประการ คือ

๑. เพื่อเพาะปัญญาความรู้ให้แก่ผู้เรียน
๒. เพื่อส่งเสริมความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว
๓. เพื่อให้รู้จักอดกลั้น รู้จักข่มใจ ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์
๔. เพื่อฝึกจิตใจให้มีและรักความยุติธรรม^๒

จอห์น ล็อก (ค.ศ. ๑๖๓๒-๑๗๐๔) “การศึกษา คือ กระบวนการที่สามารถควบคุมร่างกาย สร้างนิสัยที่ดีงาม ส่งเสริมศีลธรรม และฝึกฝนจิตใจให้รู้จักเลือกเอาเฉพาะสิ่งที่ดีมีประโยชน์มาใช้ในการดำรงชีวิต”^๓

จอห์น ดิวอี้ (ค.ศ. ๑๘๕๙-๑๙๕๒) “การศึกษา เป็นกระบวนการของสังคม เป็นวิธีการที่จะทำให้สังคมดำรงอยู่ด้วยดี หมายความว่า การศึกษากับสังคมนั้น ไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ เมื่อสังคมเปลี่ยนไป การศึกษาก็ต้องเปลี่ยนไป

ในหนังสือ Democracy and Education เขาได้ให้นิยามว่า

การศึกษา คือ ชีวิต (Education is life)

การศึกษา คือ ความเจริญเติบโต (Education is growth)

^๑พระมหานรินทร์ ธีรปัญญา, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรียนพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรมัธยมศึกษา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๗.

^๒จักรสิน พิเศษสาร, ทฤษฎีและและนักปรัชญาการศึกษาของตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงกมล, ๒๕๒๑), หน้า ๒๒.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

การศึกษา คือ กระบวนการของสังคม (Education is a social process)

การศึกษา คือ การนำทางตนเอง (Education is a direction)^๔

๓.๑.๒ นิยามของการศึกษาตามแนวคิดของปราชญ์ไทย

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า การศึกษา คือ การเรียนรู้ครบทั้ง ๓ เรื่อง คือ

๑. เรียนรู้หนังสือ (หมายถึงเรียนรู้วิชาการต่างๆทั่วไป)

๒. เรียนรู้วิชาด้านอาชีพ (หมายถึงเรียนรู้สัมมาอาชีพ)

๓. เรียนรู้จริยธรรม^๕

พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า “การศึกษา คือ กระบวนการสร้างปัญญา และคุณธรรม อันเป็นส่วนประกอบอย่างอื่น ๆ ที่จะช่วยให้มนุษย์สามารถแก้ไขปัญหาล่วงพ้นสิ่งบีบคั้นขัดข้อง นำชีวิตให้เจริญงอกงามไปสู่ความเป็นอยู่อย่างดีที่สุดและเสวยผลแห่งความมีชีวิตได้โดยสมบูรณ์”^๖

ม.ล.ปิ่น มาลากุล กล่าวว่า “การศึกษา กับ การเรียนหนังสือนั้นแตกต่างกันมาก เพราะการเรียนหนังสือจำกัดอยู่ที่หนังสือและความรู้ในหนังสือนั้น ส่วนการศึกษา คือ เครื่องมือทำให้เกิดความงอกงามทุกทางในตัวบุคคล การให้การศึกษาแก่เด็กนั้น คือ การส่งเสริมพัฒนาการของเด็กทางร่างกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญา มุ่งหมายให้เด็กเจริญเติบโตเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ ดำรงอยู่ได้ด้วยดีในภายภาคหน้า จุดหมายปลายทางของการศึกษา คือ การเป็นพลเมืองดี มีสัมมาชีพ”^๗

จากคำนิยามของนักปราชญ์ทั้งหลายที่ยกมาข้างบนนี้ พอสรุปได้ว่า

“การศึกษา เป็นกระบวนการเรียนรู้ เพื่อสร้างความเจริญเติบโต ปัญญา อาชีพ และคุณธรรม ในการที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมอย่างสงบสุข”

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑.

^๕ประเวศ วะสี, ระบบการศึกษาที่คุณธรรมนำความรู้, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานมาตรฐานการศึกษาและพัฒนาระบบการเรียนรู้, ๒๕๕๐), หน้า ๒.

^๖พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตโต), ปรัชญาการศึกษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, ๒๕๒๕), หน้า ๘๖.

^๗วรางคณา นาคพนม, พื้นฐานการศึกษา, (ลำปาง : วิทยาลัยครูลำปาง, ๒๕๒๗), หน้า ๗.

มีข้อที่น่าสังเกตอยู่ว่า คำนิยามของปราชญ์ทางตะวันตกบางคน ได้ให้นิยามของการศึกษาใกล้เคียง หรือตรงกันกับนิยามของปราชญ์ไทย แต่บางคนก็เน้นไปในทางสร้างสรรค์สติปัญญาของผู้เรียน หรือเน้นไปในทางอิทธิพลของสังคมเป็นหลัก

เรื่องนี้ ประเวศ วะสีได้ให้ความเห็นในการวิเคราะห์ถึงการจัดการศึกษาในเมืองไทยในปัจจุบันนี้ว่า ...เมื่อหันมาดูการจัดการศึกษาที่จัดกันในเมืองไทยเราในปัจจุบันนี้แล้ว ดูเหมือนจะเป็นการจัดการศึกษาที่ไม่ครบถ้วน อย่างที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า เป็นการศึกษาหมาหางด้วน คือ เป็นการจักระบบการศึกษาที่เอาวิชาเป็นตัวตั้ง ซึ่งขาดการปลูกฝัง คุณธรรม หรือจริยธรรม กล่าวคือ ด้านจริยธรรมมันด้วนไป...

ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) มีความเห็นว่า การจัดการศึกษาในปัจจุบันนี้ เป็นการจัดการศึกษาแบบแยกส่วน คือ แยกว่าชีวิตก็อย่างหนึ่ง การศึกษาก็อย่างหนึ่ง และเมื่อการศึกษาไปเอาวิชาเป็นตัวตั้ง ไม่ได้เอาชีวิตเป็นตัวตั้ง กล่าวคือชีวิตกับการศึกษาต้องอยู่ในที่เดียวกัน แต่กลับไม่ได้เอาไว้ในที่เดียวกัน ผลจึงปรากฏให้เห็นความเลวร้ายในสังคม อันเกิดจากการที่เยาวชนไทยได้รับการศึกษาไม่ครบถ้วน การศึกษาแบบที่เอาวิชาเป็นตัวตั้ง ไม่ได้เอาชีวิตเป็นตัวตั้ง จะทำให้คนไทยขาดรากเหง้าของชีวิต คือ วัฒนธรรม เพราะวัฒนธรรมเป็นฐานของชีวิต...

พระมหาจรรยา สุทธิญาณ กล่าวว่า การศึกษาที่สถาบันพระพุทธศาสนา(คณะสงฆ์)จัดมาแต่ในอดีต และถือว่าเป็น บทบาทนำมาเป็นเวลายาวนานก็คือ การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและบาลี หากจะพิจารณาถึงจุดประสงค์หลักของการจัดการศึกษา ก็พบว่าเป็นการจัดเพื่อบ่มุ้เน้นให้ผู้ศึกษามีทักษะอ่านเขียนภาษาไทยได้คล่อง มีความรู้ความเข้าใจในหลักพระธรรมวินัยอย่างลึกซึ้ง... เนื้อหาที่ใช้ล้วนเป็นหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพระบรมศาสดา พระสาวก การดำเนินชีวิตที่บริสุทธิ์ที่เรียกว่า “พรหมจรรย์” หลักธรรมเพื่อการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข อันเกี่ยวข้องทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติ การพัฒนาชีวิตและสอดคล้องธรรมะลงในชีวิตโดยการดำรงอยู่อย่างไม่ประมาท... พลเมืองไทยที่มีโอกาสศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างนี้ล้วนเป็นผู้ชาย จึงมีประเพณีไทยแท้แต่โบราณว่า เป็นลูกผู้ชายที่สมบูรณ์ต้องผ่านการบวชเรียน กล่าวคือ ผู้ชายที่ต้องการจะเป็นผู้มีการศึกษาจะต้องบวชเท่านั้น หรือแม้จะไม่บวชอย่างน้อยก็ต้องมาอยู่วัด เป็นเด็กวัด จึงจะได้รับการศึกษา... แม้การศึกษาในด้าน

^๔ประเวศ วะสี, ระบบการศึกษาที่วัฒนธรรมนำความรู้, หน้า ๓-๔.

อ่านเขียนหนังสือได้ ผู้หญิงจะไม่ได้รับโอกาส แต่ก็มีใช้ว่าจะกีดกันผู้หญิงให้ออกจากการแสวงหาความรู้เสียเลย หากแต่ในวันธรรมสวนะ วัดโดยทั่วไปก็จัดให้มีการฟังธรรมเป็นประจำ และผู้ที่ไปวัดฟังธรรมก็เป็นผู้หญิงเสียส่วนใหญ่ ผู้หญิงจึงมีโอกาสดำเนินการศึกษาที่เป็นเนื้อหาสาระของพระพุทธศาสนาอย่างครบถ้วน หรืออาจจะมากกว่าเสียด้วยซ้ำไป เพราะผู้ชายเมื่อผ่านการบวชสึกหาลาเพศไปแล้วก็มักจะไม่ค่อยได้เข้าวัดทำบุญฟังธรรมมากนัก แต่ผู้หญิงทำได้ดีกว่า...^๕

บางสมัยนอกจากจะมีการศึกษา ด้านพระปริยัติธรรมหรือหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ยังมีการเสริมสร้างด้วยวิชาชีพ และวิชาปลีกย่อยอื่นๆ ที่จำเป็นแก่สถานการณ์ทางการปกครอง สังคม และภาวะเศรษฐกิจของแต่ละยุคสมัยด้วย ดังเช่นสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ก็มีวิชาหล่อปืนไป เลข ตำรายา โหราศาสตร์ วิชาช่างต่างๆ รวมทั้งวิชาภาษาต่างๆ เป็นต้น^๖

การศึกษาไทยจากยุคสุโขทัยมาสู่ยุคอยุธยา ธนบุรี ถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระมหากษัตริย์ไทยในฐานะที่ทรงเป็นผู้นำชาติไทย ได้ทรงทุ่มเทศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ก่อให้เกิดความเข้าใจพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ถึงขนาดแต่งหนังสือต่างๆ อันเป็นหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาอย่างดีเยี่ยม... การศึกษาไทยยุคโบราณ จึงมีพระพุทธศาสนานำหน้า มีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานแห่งวิชาอื่นๆ ทั้งนี้ เพราะผู้นำชาติและประชาชน ได้มีโอกาสสัมผัสพระพุทธศาสนาอย่างใกล้ชิดและซาบซึ้งดั่งใจจนมีความรู้สึกได้ว่า พระพุทธศาสนามีความจำเป็นในทุกขั้นตอนของชีวิต^๗ แม้รูปแบบของการจัดการศึกษาในบางยุคบางสมัยจะไม่มี ความสมบูรณ์เต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ เพราะความจำเป็นด้วยสถานการณ์บ้านเมือง สภาพสังคมและเศรษฐกิจของประชาชนก็ตาม แต่การจัดการศึกษาให้กับประชาชนนั้น ก็ยึดถือแนวทางแห่งพุทธธรรมตลอดมา

^๕พระมหาจรรยา สุทธิญาณ, **ธรรมทรรณปฏิบัติการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประชาชนธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๓๘-๓๙.

^๖สมหมาย จันทรเรือง, **พัฒนาการการศึกษาไทย**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๓.

^๗พระมหาจรรยา สุทธิญาณ, **พุทธปัญญากับการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันปัญญานันทะ, ๒๕๓๘), หน้า ๒๔-๒๕.

๓.๒ การศึกษาตามแนวทางแห่งพุทธธรรม

วิธีการศึกษาตามแนวทางแห่งพุทธธรรมนั้น จะเริ่มจาก บุพภาคของการศึกษา หรือบุพนิมิตแห่ง มัชฌิมปฎิปปทา โดยมีสัมมาทิฐิหรือความเห็นที่ชอบที่ถูกต้อง เป็นองค์ประกอบสำคัญ ในฐานะเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติธรรม หรือเป็นขั้นเริ่มแรกในระบบการศึกษาตามหลักการของพระพุทธศาสนา และเป็นธรรมที่ต้องพัฒนาให้บริสุทธิ์ชัดเจน เป็นอิสระมากขึ้นตามลำดับ มีข้อความในพระไตรปิฎกแสดงหลักการสร้างเสริมสัมมาทิฐิไว้ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิมี ๒ ประการดังนี้ คือ ปรโตโฆสะ และ โยนิโสมนสิการ” (จากอังคุตตรนิกาย ทุกกนิบาต เล่ม ๒๐ ข้อ ๓๗๑)

๑. ปรโตโฆสะ เสียจากผู้อื่น การกระตุ้น หรือชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอนแนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง คำอธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้หมายเอาเฉพาะส่วนที่ดั่งามถูกต้อง เฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรมความรู้หรือ คำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร (hearing or learning from others : inducement by others)

๒. โยนิโสมนสิการ การทำในใจโดยแยกกาย คือการใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายโดยมองตามที่สิ่งนั้นๆมันเป็นของมันอย่างนั้น และโดยวิธีคิดหาเหตุผล สืบค้นต้นเค้า สืบสายให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้นๆหรือปัญหานั้นๆออกให้เห็นสภาวะ และความสัมพันธ์สืบทอดแห่งปัจจัยโดยไม่เอาความรู้ลึกลับด้วยคณหาอุปาทานของตนเข้าจับ (analytical reflection : reasoned or systematic attention)^{๑๒}

ในระบบการศึกษาทั่วไป ตามปกติต้องมีส่วนประกอบ ๒ ส่วนคือ ผู้ให้ความรู้ หรือที่เรียกว่าครู อาจารย์ ส่วนหนึ่ง และผู้เรียนหรือผู้ศึกษา อีกส่วนหนึ่ง สำหรับผู้ให้ความรู้ จำเป็นจะต้องมีฐานะเป็น ปรโตโฆสะที่ดี ส่วนผู้เรียนหรือผู้ศึกษา ก็จะต้องทำในใจโดยแยกกาย กล่าวคือมี โยนิโสมนสิการ เพื่อให้เกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งชัดเจนในวิชาความรู้ต่างๆที่ตนศึกษาอยู่

^{๑๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๒๑.

๓.๒.๑ บทบาทของผู้เป็นครู

ครูหรืออาจารย์ คือ ผู้ที่มีหน้าที่สั่งสอนอบรม ให้ความรู้แก่ผู้ศึกษาหรือผู้เรียน ดังนั้น บทบาทของผู้เป็นครูจะต้องเป็น พรโตโมสะที่ดี มีคุณสมบัติเป็นกัลยาณมิตร หรือที่เรียกว่า คนดี

ในพระไตรปิฎก ได้มีกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราไม่เล็งเห็น ธรรมอื่น แม้สักอย่างที่เป็นเหตุกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไปเหมือนความมีกัลยาณมิตรเลย เมื่อบุคคลมีกัลยาณมิตร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป”^{๑๓} เพราะฉะนั้น ผู้เป็นครูหรืออาจารย์ จึงต้องมีคุณสมบัติของกัลยาณมิตร ในลักษณะ ๒ ประการ คือ

๓.๒.๑.๑ ภูมิธรรมของกัลยาณมิตร

ก. ลักษณะเฉพาะตัว จะต้องมิภูมิธรรมของ สัตบุรุษหรือบัณฑิต กล่าวคือ

๑. **ความเป็นสัตบุรุษ** ก็คือความเป็นผู้มี สัมปติธรรม ๙ ประการได้แก่

- (๑) ชัมมัญญดา เป็นผู้รู้หลักการและรู้จักเหตุ
- (๒) อัตถัญญดา เป็นผู้รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล
- (๓) อุตตัญญดา เป็นผู้รู้จักตน คือรู้จักสถานภาพของตน
- (๔) มัตตัญญดา เป็นผู้รู้จักประมาณ หรือความพอดี
- (๕) กาลัญญดา เป็นผู้รู้จักกาลเวลาที่เหมาะสม
- (๖) ปริสสัญญดา เป็นผู้รู้จักชุมชน
- (๗) ปุคคลัญญดา เป็นผู้รู้จักบุคคล^{๑๔}

๒. **ความเป็นบัณฑิตหรือคนฉลาด** ซึ่งดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ได้แก่

(๑) เป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ กายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต หรือทำดี พูดดี คิดดี^{๑๕}

(๒) เป็นผู้ไม่คิดการเพื่อเบียดเบียนตนเอง เบียดเบียนผู้อื่น หรือเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น หากแต่คิดให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน แก่ผู้อื่นและทั้งสองฝ่าย^{๑๖}

^{๑๓} อ.เจก. (ไทย) ๒๐/๗๒/๑๓.

^{๑๔} อ.สตุตท. (ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๓ .

^{๑๕} อ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๗/๑๖๐.

^{๑๖} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๕/๑๔๕.

ข. กัลยาณมิตรในแง่ที่ทำหน้าที่ต่อผู้อื่น เช่น เป็นครูอาจารย์ มีหน้าที่อบรมสั่งสอนจะต้องมีคุณสมบัติพื้นฐาน ที่เรียกว่า กัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ คือ^{๑๓}

(๑) ปิโย น่ารัก คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนให้ผู้เรียนอยากเข้าไปปรึกษาได้ถาม

(๒) ครุ น่าเคารพ คือ มีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้ผู้เรียนอบอุ่นใจ

(๓) ภาวนีโย น่าเจริญใจ คือ เป็นผู้มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง นำยกย่อง น่าเอาอย่าง ทำให้ระลึกถึงและมีความมั่นใจ

(๔) วัตตา รู้จักพูดให้ได้ผล คือ พูดเป็น รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ เป็นที่ปรึกษาที่ดี

(๕) วณัฏขโม ทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษา ชักถาม แม้จะจุกจิก ทนต่อคำแนะนำตักเตือน คำวิพากษ์วิจารณ์ ไม่เสียอารมณ์

(๖) คัมภีรญจะ กตัญญู กัดดา แกล้งเรื่องล้าลึกได้ คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆ ได้อย่างลึกซึ้ง แม้จะซับซ้อนก็สามารถอธิบายให้เข้าใจได้

(๗) โน จัญฐาเน นิโยชะเย ไม่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย

ค. กัลยาณมิตรในแง่ที่ผู้อื่นควรคบหาเสวนาด้วย จะต้องมียุทธสมบัติ ๕ ประการ^{๑๔} คือ

(๑) เป็นผู้มืศรัทธา เชื่ออย่างมีเหตุผล มั่นใจในหลักการ

(๒) เป็นผู้มืศีล มีความประพฤติดี

(๓) เป็นผู้มืสุตะ มีความรู้กว้างขวาง

(๔) เป็นผู้มืจาคะ มีความเสียสละ

(๕) เป็นผู้มืปัญญา มีความรอบรู้ รู้คิดวินิจฉัยว่าอะไรดี อะไรชั่ว เป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์

ง. คุณสมบัติประกอบของความเป็นกัลยาณมิตร มี ๖ ประการ^{๑๕} คือ

^{๑๓} อ.สุตตค. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^{๑๔} อ.ปัญจก. (ไทย) ๒๒/๔๖/๗๕.

- (๑) เป็นผู้มีความเข้าใจรวดเร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย
- (๒) เป็นผู้ทรงจำธรรมที่สดับแล้วได้
- (๓) เป็นผู้พิจารณาความหมาย ใจความของธรรมที่ทรงจำไว้ได้
- (๔) เป็นผู้เข้าใจความหมาย(อรรถ) เข้าใจหลัก(ธรรม)
- (๕) เป็นผู้มีความงาม กล่าวถ้อยคำสละสลวยรื่นหู ฉะฉานชัดเจน เข้าใจง่าย
- (๖) เป็นผู้สามารถแสดงธรรมชนิดที่ชี้ให้ชัด ชวนให้ปฏิบัติ ไร้ให้กล้า ปลูกให้รำแรง แก่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายได้

จ. กัลยาณมิตรต้องมีธรรมของผู้แสดงธรรม คือ ธรรมเทศกธรรม ๕ ประการ คือ^{๒๐}

- (๑) อนุப்புพิกถา สอนให้มีขั้นตอน ถูกลำดับ คือ แสดงหลักธรรมหรือเนื้อหาตามลำดับความยากง่าย ลุ่มลึก มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ
- (๒) ปริยาทัสสาวิ จับจุดสำคัญมาขยายให้เข้าใจเหตุผล คือ ชี้แจงให้เข้าใจชัดเจนในแต่ละแง่มุม แต่ละประเด็น อธิบายยกย่องไปต่างๆ ให้มองเห็นกระจ่างชัดตามแนวแห่งเหตุผล

(๓) อนุทยตา ตั้งจิตเมตตา สอนด้วยความปรารถนาดี คือสอนด้วยจิตใจเมตตามุ่งประโยชน์แก่ผู้เรียนเป็นที่ตั้ง

(๔) อนามิสันดร ไม่มีจิตเพ่งเล็งเห็นแก่อาภิส คือสอนเขาโดยมิได้มุ่งลาภสินจ้าง หรือผลประโยชน์ตอบแทน

(๕) อนุปหัจจ วาจจิตตรง ไม่กระทบตนและผู้อื่นคือสอนตามหลักตามเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถแสดงธรรมไม่ยกตน ไม่เสียดสีหรือข่มขู่ผู้อื่น

ฉ. กัลยาณมิตรควรมีคุณสมบัติที่เลิศ อีก ๒ ประการ^{๒๑} คือ

- (๑) ทำตนให้เป็นผู้กระทำได้จริงในสิ่งที่ตนสอนผู้อื่น
- (๒) มีความเป็นอิสระ ไม่ผูกมัดตรึงหรือถูกกดดันจากอิทธิพลใดๆ ในการสอน

^{๑๙} อ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๖๒/๓๕๘.

^{๒๐} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๕/๒๖๓.

^{๒๑} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๕๘/๘๑.

๓.๒.๑.๒ บทบาทเกี่ยวกับการสอนของครู

การศึกษาตามแนวแห่งพุทธธรรม ถือว่าเป็นการสอนแบบพุทธศาสนา โดยเฉพาะ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเน้นจุดมุ่งหมายให้การศึกษาเป็นการพัฒนาชีวิตทั้งชีวิต โดยตัวของพระองค์เองนั้นทรงทำหน้าที่ครูตัวอย่างที่ดีเยี่ยม ชาวพุทธทั้งโลกจึงเฉลิมพระนามของพระพุทธองค์ว่าเป็น “บรมครู” ดังนั้นผู้เป็นครูจะต้องรู้จักปรับปรุงตนเองโดยถือแบบฉบับของพระพุทธองค์เป็นเยี่ยงอย่าง หรือเป็นหลักยึด^{๒๒} กล่าวคือ

ก. การเลือกเนื้อหาที่จะสอน พระพุทธองค์ทรงมีแนวทางดังนี้

- (๑) สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่าย หรือที่เข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เห็นและเข้าใจยาก หรือไปหาสิ่งที่ยังไม่รู้ไม่เห็น ไม่เข้าใจ
- (๒) สอนเนื้อหาที่ค่อยๆ ลุ่มลึกลงไปตามลำดับขั้น และต่อเนื่องกันเป็นสายลงไป อย่างที่เรียกว่า สอนเป็นอนุปฐพีพิถา
- (๓) ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่า ประสบการณ์ตรง
- (๔) สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง ครอบคลุมอยู่ในเรื่อง ไม่วกวนไขว้เขวออกนอกเรื่อง
- (๕) สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า สนิทจาง
- (๖) สอนเท่าที่จำเป็น พอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงอวดภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก
- (๗) สอนสิ่งที่มีความหมายควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง อย่างพุทธพจน์ที่ว่า พระองค์ทรงมีเมตตาหวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายจึงตรัสวาจาตามหลัก ๖ ประการคือ
- (ก) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น ไม่ตรัส
- (ข) คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น ไม่ตรัส

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ป ตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๔๐-๔๒.

(ค) คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ แต่ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น ทรงเลือกการตรัส

(ง) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น ไม่ตรัส

(จ) คำพูดที่จริง ที่ถูกต้อง แต่ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น ไม่ตรัส

(ฉ) คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น ทรงเลือกการตรัส

ลักษณะของพระพุทธเจ้าในเรื่องนี้ คือ ทรงเป็นกาลวาที สัจวาที ภูตวาที อัศววาที ธรรมวาที และวินัยวาที

ข. การพิจารณาความเหมาะสมกับผู้เรียน^{๒๓}

(๑) รู้คำนึงถึงและสอนให้เหมาะ ตามความแตกต่างระหว่างบุคคล เช่น คำนึงถึงจริต ๖ อันได้แก่ รากจริต โทสจริต โมหจริต ศรัทธาจริต พุทธจริต และวิตกจริต และรู้ระดับความสามารถตลอดจนภูมิหลังของบุคคล ดังเช่น ที่ทรงสอนพระปัญจวัคคีย์ด้วยพระธรรมจักกัปปวัตนสูตร และอนัตตลักขณสูตร^{๒๔} นอกจากนั้น ทรงสอนยสกุลบุตรด้วยหลักธรรมชื่ออนุปฺพฬิกถา ๕ เป็นต้น

(๒) ปรับปรุงวิธีสอนพ้องให้เหมาะสมกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคลก็อาจใช้วิธีที่ต่างกัน

(๓) นอกจากคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ผู้สอนยังต้องคำนึงถึงความพร้อม ความสุกงอม ความแก่รอบแห่งอินทรีย์หรือญาณ ที่บาลีเรียกว่า ปริปาละ ของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นรายๆ ไปด้วยว่า ในแต่ละคราวหรือเมื่อถึงเวลานั้นๆเขาควรจะได้เรียนอะไร และเรียนได้แค่ไหนเพียงไร หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้ นั้น ควรให้เขาเรียนได้หรือยัง

(๔) สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจได้ชัดเจน แม่นยำ และได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระจูฬปันถกผู้โง่เขลาด้วยการนำผ้าขาวไปให้ลูบลำ เป็นต้น

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^{๒๔} ส.ม. (ไทย). ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๕/๕๕., วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕-๓๑/๓๑-๔๐.

(๕) การสอนดำเนินไปในรูปที่รู้สึกว่าคุณเรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกันในการแสวงหาความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี

หลักข้อนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งต้องการให้ผู้เรียนมีอิสรภาพในทางความคิดและโดยวิธีนี้ เมื่อผู้เรียนเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้สึกว่าคุณได้มองเห็นความจริงด้วยตนเองและมีความชัดเจนมั่นใจ หลักนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้เป็นประจำและมักมาในรูปถามตอบ ซึ่งอาจแยกแยะการสอนแบบนี้ได้เป็น

(ก) ขอให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นของตนออกมา ซึ่งข้อคิดให้แก่เขา ส่งเสริมให้เขาคิด และให้ผู้เรียนเป็นผู้วินิจฉัยความรู้ที่ตนเอง ผู้สอนเป็นเพียงผู้ชี้ช่องทางเข้าสู่ความรู้ ในการนี้ผู้สอนมักเป็นผู้ถามปัญหา แทนที่จะเป็นผู้ตอบ

(ข) มีการแสดงความคิดเห็นได้ตอบอย่างเสรี แต่มุ่งหาความรู้ไม่ใช่มุ่งแสดงภูมิหรือข่มกัน

(๖) เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจเป็นพิเศษเป็นรายๆ ไปตามควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์

ค. การใช้เทคนิควิธีการสอน

การสอนหรือการถ่ายทอดความรู้ทุกเรื่อง ถึงแม้ผู้ถ่ายทอดจะมีความรู้ดีสักเพียงใดก็ตาม หากขาดอุปการะสอนหรือเทคนิควิธีที่เหมาะสมแล้ว การสอนย่อมไม่ประสบความสำเร็จ ดังนั้น ผู้สอนจะต้องใช้กลวิธีดังเช่นที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ คือ

(๑) การยกอุทาหรณ์และเล่านิทานประกอบ ซึ่งทำให้ผู้เรียนเข้าใจเนื้อความได้ง่ายและชัดเจน ซึ่งการสอนแบบนี้จะเห็นได้จากนิทานที่ปรากฏอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะนิทานชาดกในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีมากถึง ๕๔๗ เรื่อง ตัวอย่างเช่น สอนเรื่องความเสียหายอันเกิดจากความไม่สามัคคี โดยยกตัวอย่างนิทานเรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี^{๒๕} เป็นต้น

(๒) การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา โดยเฉพาะเรื่องที่เป็นนามธรรมเช่น เรื่องเจ้าชายวิฑูทกะ ทรงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “มฤตยู ย่อมลุดคร่านรชนผู้มีใจติดข้องอยู่ในอารมณ์ต่างๆ ผู้มีแต่เลือกเก็บดอกไม้ไม่อยู่ เหมือนห้วงน้ำใหญ่พัดพาเอาชาวบ้านที่หลับไหลไปฉะนั้น” โดยทรงเปรียบเทียบมฤตยู เหมือนห้วงน้ำใหญ่^{๒๖} เป็นต้น

^{๒๕} จ.ป. (ไทย) ๒๕/๖/๒๕.

^{๒๖} จ.ป. (ไทย) ๒๕/๔๗/๔๑.

(๓) การใช้อุปกรณ์การสอน วิธีการสอนแบบนี้พระพุทธรองค์จะทรงใช้อุปกรณ์ที่พึ่งหาได้รอบตัวของพระองค์เป็นสื่อในการแสดงธรรม เช่น เมื่อครั้งที่ประทับอยู่ที่ป่าสิสปวันใกล้เมืองโกสัมพี ทรงสอนภิกษุทั้งหลายโดยใช้ใบประคูลายเป็นอุปกรณ์การสอน ก็ทรงหยิบใบประคูลายมาหนึ่งกำมือ แล้วถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้ในป่ากับในพระหัตถ์ของพระองค์ที่ไหนมีมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ในป่ามีมากกว่ายิ่งนัก พระองค์ก็ทรงแสดงเปรียบเทียบว่า ธรรมที่พระองค์นำมาสอนนั้นไม่ได้นำมาสอนทั้งหมดจากที่พระองค์ทรงรู้ แต่นำมาสอนเท่าที่จำเป็นแก่การทำให้สุดแห่งทุกข์^{๒๗} ซึ่งเปรียบได้กับใบประคูลายที่อยู่ในพระหัตถ์

(๔) การทำเป็นตัวอย่างหรือสาธิตให้ดู วิธีการสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่งก็คือ การทำเป็นตัวอย่างให้ดู อย่างที่ภิกษุว่า “ตัวอย่างที่ดีมีค่ากว่าคำสอน” ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องใช้คำสอน หากแต่เป็นการสาธิตหรือแสดงให้ดู ลักษณะการสอนเช่นนี้เป็นลักษณะของผู้นำที่แท้จริงทำให้ผู้เรียนมีความมั่นใจในตัวผู้สอน มีตัวอย่างเช่น ครั้งหนึ่งภิกษุรูปหนึ่งอาพาธหนัก ไม่มีภิกษุรูปใดสนใจที่จะดูแลพยาบาล พระพุทธเจ้าจึงเข้าไปปฏิบัติดูแลพยาบาลภิกษุอาพาธด้วยพระองค์เองหลังจากที่ภิกษุผู้อาพาธมีอาการดีขึ้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดา เวลาเจ็บป่วยผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวกเธอ ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเองใครเล่าจักพยาบาล ผู้ใดจักพึงอุปัฏฐากเราขอให้ผู้นั้นพยาบาลภิกษุผู้อาพาธเถิด”^{๒๘}

(๕) การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ วิธีการสอนแบบใช้ภาษาผสมปฏิภาณนี้ พระพุทธเจ้าทรงใช้พระปริชาสามารถของพระองค์จากการที่ทรงรอบรู้ทุกด้าน วิธีการเช่นนี้เป็นการเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ ดังเช่นครั้งหนึ่งเวรัชพราหมณ์ กล่าวต่อพระพุทธองค์ว่า พระโคตมเป็นคนไม่มีสมบัติ ซึ่งสมบัติในความหมายของพราหมณ์ หมายถึงสมบัติภายนอกที่เป็นเครื่องตอบสนองความต้องการพื้นฐาน แต่พระพุทธเจ้าให้ความหมายการไม่มีสมบัติคือ การละสิ่งที่ทำให้ชีวิตติดอยู่กับวัตถุนั้นๆ เพราะการตัดรากเหง้าแห่งอกุศลทั้งหลายชื่อว่า ไร้ซึ่งความเป็นคนมีสมบัติ เพราะละอกุศลทั้งหลายได้อย่างสิ้นเชิง^{๒๙}

^{๒๗} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๑/๖๐.

^{๒๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๐.

^{๒๙} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔/๓.

(๖) การใช้อุบายเลือกคนและการปฏิบัติเป็นรายบุคคล การที่พระพุทธเจ้าทรงที่จะโปรดแสดงธรรมแก่พระปัญจวัคคีย์ก่อนใครอื่นทั้งหมดก็เพราะทรงเห็นว่าพระปัญจวัคคีย์เป็นผู้มีพื้นฐานแห่งความศรัทธาอยู่เป็นทุนเดิมแล้ว ง่ายต่อการทำความเข้าใจคำสอนของพระองค์ กรณีของพระยสกุบุตรก็เช่นเดียวกัน ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่า พระปัญจวัคคีย์ก็ดี พระยสกุบุตรก็ดี จะเป็นสาวกที่จะช่วยเผยแผ่คำสอนได้มาก^{๓๐}

(๗) การรู้จักจังหวะและโอกาสที่เหมาะสม การสอนแบบนี้พระพุทธเจ้าจะทรงดำรงความเหมาะสมของโอกาสในการแสดงธรรมหรือบัญญัติข้อปฏิบัติต่างๆ เช่นกรณีบัญญัติพระวินัยแต่ละข้อ พระองค์ก็ต้องมีมูลเหตุของความผิดที่เกิดขึ้นเสียก่อน แล้วจึงสอนถึงโทษที่เกิดจากการล่วงละเมิด หลังจากนั้นก็บัญญัติสิ่งที่ควรหรือไม่ควรปฏิบัติ^{๓๑}

(๘) การยืดหยุ่นในการใช้วิธี พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการผ่อนหนักผ่อนเบาตามระดับของบุคคล โดยพิจารณาถึงภาวะอึดตา ฉันทา มานะ ทิฏฐิ ของบุคคลเป็นสำคัญ เช่นเดียวกับการฝึกม้า ที่มีการฝึกด้วยวิธีฝึกแบบสุภาพนุ่มนวล แบบรุนแรง และสุดท้ายเมื่อฝึกไม่ได้จริงๆ ก็ฆ่าทิ้งเสีย ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า เราย่อมฝึกคนด้วยวิธีละมุนละไมบ้าง วิธีรุนแรงบ้าง ด้วยวิธีทั้งละมุนละไมและรุนแรงปนกันไปบ้าง และถ้าฝึกไม่ได้ก็ฆ่าทิ้งเสีย แต่ในกรณีการฆ่าของพระองค์นั้น หมายถึงการปล่อยให้หล่นไปสู่หนทางที่ไม่ดีเพราะสาเหตุจากการไม่สนใจของบุคคลนั้นๆ การทำในลักษณะดังกล่าวนี้ถือว่าการฆ่าในอริยวินัย^{๓๒}

(๙) การลงโทษและให้รางวัล การลงโทษที่ดี การให้รางวัลที่ดี มิใช่เป็นการสอนโดยตรง แต่เป็นวิธีการที่ช่วยให้การสอนได้ผล ในเรื่องการลงโทษนั้น พระพุทธองค์ทรงนิยมการลง พรหมทัณฑ์ กล่าวคือ ไม่ให้ผู้ใดพุดคุยด้วยหรือไม่ต้องว่ากล่าวตักเตือนอะไรเลย เช่นกรณีที่พระฉันทะมีความเย่อหยิ่งว่าตนเองเป็นผู้อุปฐากพระพุทธเจ้าในสมัยที่ยังทรงพระเยาว์จนกระทั่งออกผนวช เป็นเหตุให้พระฉันทะไม่ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของครูอาจารย์ ดังนั้น เพื่อให้พระฉันทะรู้สำนึกในการกระทำของตนเอง พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้มีการลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันทะ^{๓๓}

^{๓๐}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒/๑๘.

^{๓๑}วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๓.

^{๓๒}อง.จตุก (ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๓๐.

^{๓๓}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๕.

การให้รางวัลนั้น พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีตรัสยกย่องในความเป็นเลิศในด้านต่างๆ เช่น กรณีที่ทรงยกย่องพระสารีบุตรว่ามีความเป็นเลิศทางมีปัญญามาก มีความเข้าใจอรรถแห่งธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งได้ โดยเปรียบพระสารีบุตรเหมือนเสนาบดีที่มีความรอบรู้ได้อย่างสูงสุด เป็นการกล่าวชมโดยธรรม ให้เขามั่นใจในการกระทำดีของตน แต่ไม่ให้เกิดการเปรียบเทียบกับคนอื่นลง บางทีก็ทรงยกย่องเพื่อให้ถือเป็นตัวอย่างหรือเพื่อแก้ความเข้าใจผิดให้ตั้งทัศนคติที่ถูกต้อง^{๓๔}

(๑๐) การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า วิธีนี้จะต้องใช้ปฏิภาณด้วยการตอบปัญหาอย่างฉับพลันและตรงประเด็น อย่างเช่น กรณีพราหมณ์แห่งเมืองราชคฤห์ผู้หนึ่งซึ่งภรรยาขับไล่พระพุทธเจ้า วันหนึ่งภรรยาทำอาหารหล่นแล้วปลั่งอุทานออกมาด้วยคำพูดแสดงออกถึงความเคารพพระพุทธเจ้า พราหมณ์ผู้เป็นสามีไม่พอใจจึงมายังสำนักพระพุทธเจ้าเพื่อถามให้พระพุทธเจ้าวินิจฉัยปัญหาในการตอบปัญหาว่า “ข้าแต่พระโคตม บุคคลก่าจัดอะไรได้จึงอยู่เป็นสุข ก่าจัดอะไรได้จึงไม่โสกเศร้า” พระพุทธเจ้าตรัสตอบโดยฉับพลันว่า บุคคลก่าจัดความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุข ก่าจัดความโกรธได้จึงไม่โสกเศร้า พราหมณ์ พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญการก่าจัดความโกรธ ซึ่งมีรากเหง้าเป็นพิษ มีขอดหวาน เพราะบุคคลก่าจัดความโกรธนั้นได้แล้วจึงไม่เศร้าโสก หลังจากที่ฟังคำตอบพระพุทธเจ้าแล้ว พราหมณ์นั้นเกิดความเลื่อมใสและยอมรับที่จะเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความมีปฏิภาณอันเฉียบแหลมของพระพุทธเจ้าเป็นลักษณะของพระบรมครูโดยแท้^{๓๕}

(๑๑) การให้เผชิญปัญหา ตัวอย่างในเรื่องนี้ ได้แก่เรื่องของ นางกิสสาโคตมี หลังจากคลอดบุตรออกมาแล้วบุตรของนางก็เสียชีวิต นางเศร้าโศกเสียใจเป็นที่สุด ไม่ยอมเผาศพบุตร แต่กลับอุ้มร่างของบุตรที่ไร้วิญญาณไปแสวงหายาเพื่อรักษา เพราะนางไม่เคยสัมผัสกับความตาย จนมีบัณฑิตหนึ่งแนะนำให้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลถามยารักษาบุตร พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้นางไปหาเมล็ดพันธุ์ผักกาดมา แต่มีข้อแม้ว่าต้องได้มาจากบ้านเรือนที่ไม่เคยมีคนเสียชีวิต นางก็เที่ยวแสวงหาบ้านเรือนที่ไม่เคยมีใครเสียชีวิต แต่ก็ไม่มีบ้านเรือนใดที่ไม่เคยมีคนเสียชีวิตเลย นางได้สติและรู้ได้เองว่า ความตายหรือความพลัดพรากเป็นสิ่งที่

^{๓๔} จ.ม. (ไทย) ๒๕/๘๘/๒๓๕.

^{๓๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๗/๒๖๔.

มนุษย์ทุกคนต้องประสบ ไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้ นางจึงได้ทำการเผาบุตร และสุดท้ายนางได้อุปสมบทเป็นภิกษุณี และบรรลุเป็นพระอรหันต์^{๓๖}

มีบทประพันธ์ของสำนักศึกษากรุงเทพมหานคร บรรยายถึงบทบาทของครูซึ่งมีลักษณะที่เข้าได้กับแนวของพุทธธรรมดังนี้ว่า

ครูดีที่ต้องการ

เป็นครูดีที่ต้องการคืองานหนัก	หน้าที่หลักประจำคือพร่ำสอน
ให้ความรู้จนหมดทุกบทตอน	ห่วงอาทรศิษย์ไซ้ไรจากใจจริง
ต้องใจดีอารีเป็นที่หนึ่ง	เป็นที่พึ่งของศิษย์ได้ทั้งชายหญิง
เป็นแบบอย่างที่ดีไม่ประวิง	เป็นยอดยิ่งปราชญ์ครูผู้เชี่ยวชาญ
เสียสละเวลาเพื่อหน้าที่	มีวิสัยทัศน์อันอ่อนหวาน
ไม่เกรี้ยวกราดดุร้ายใจหายบาด	รู้จักกาลรู้ดำรู้ดีเตือน
มีอารมณ์แจ่มใสใฝ่ศึกษา	พัฒนาผลงานการอ่านเขียน
คติธรรมประจำจิตคิดพากเพียร	รักนักเรียนรักงานการเป็นครู ^{๓๗}

ในเรื่องของทิส ๖ ได้กำหนดบทบาทของครูอาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ไว้ดังนี้

๑. ฝึกฝนแนะนำให้เป็นคนดี
๒. สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๓. สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง
๔. ยกย่องให้ปรากฏแก่หมู่คณะ
๕. สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิส (สอนฝึกให้รู้จักเลี้ยงตัวรักษาตนในอันที่จะดำเนินชีวิตต่อไปด้วยดี)^{๓๘}

เมื่อพิจารณาให้ถึถ้วนตามแนวแห่งพุทธธรรมแล้ว ผู้เป็นครู อาจารย์ ทั้งหลายจำเป็นต้องฝึกฝนตนเองอย่างหนัก และต้องประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นตัวอย่างที่ดีของศิษย์ เพราะวิถีชีวิตของครูที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนานั้น ครูต้องเป็นคนดีมีคุณธรรม มี

^{๓๖}มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, **ธมมปัทมธรรมา จตุตโก ภาค**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๗, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๓-๑๔๔.

^{๓๗}พระบุญนาค สุทธิสโร, **๕ ดีสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรลือธรรม, (ม.ป.ป.), หน้า ๘๕.

^{๓๘}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

ความรอบรู้ มีเชาวน์ปัญญา ไหวพริบฉลาดคล่องแคล่วตามแบบอย่างของพระบรมศาสดา จึงจะเรียกว่าเป็นครูที่ดีในอุดมคติ เป็นครูโดยจิตวิญญาณ เป็นครูทั้งในห้องเรียนและนอกห้องเรียน เป็นครูตลอดเวลาหรือตลอดชีวิต มิใช่เพียงแต่เป็นครูโดยอาชีพ โดยตำแหน่ง โดยธุรกิจเงินทอง หรือเพราะเรียนมาแล้วทำอาชีพอะไรอย่างอื่นไม่ได้จึงมาเป็นครู แต่ต้องเป็นครูที่มีจิตวิญญาณของความเป็นครูอย่างบริสุทธิ์และบริบูรณ์ โดยเฉพาะครูที่มีหน้าที่สอนศีลธรรมในโรงเรียน จะต้องเป็นผู้มีความรอบรู้เข้าใจและศรัทธาในหลักการของพระพุทธศาสนาอย่างเพียงพอ และประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีตามหลักการของพระพุทธศาสนา ไม่ใช่เพราะสอนวิชาอื่นๆไม่ได้เขาจึงแต่งตั้งให้มาสอนวิชาศีลธรรมจริยธรรม ซึ่งนับว่าเป็นสัญญาณอันตรายอย่างยิ่งในวงการของการศึกษาของชาติ และแน่นอนที่สุดก็คือจะเป็นสาเหตุนำไปสู่การสร้างปัญหาให้แก่สังคมอย่างไม่รู้จบสิ้น

๓.๒.๒ บทบาทของนักเรียนหรือผู้เรียน

ก่อนที่จะกล่าวถึงบทบาทของนักเรียนในการศึกษาเห็นควรที่จะได้พิจารณาแนวคิดตามหลักแห่งญาณวิทยาซึ่ง ธรรมโฆษ ได้เสนอไว้ในหนังสือ รังษีธรรม ว่า การเรียนรู้ว่าหลักพระพุทธศาสนา แบ่งได้เป็น ๓ ระดับจากต่ำไปหาสูงดังนี้

๑. การเรียนรู้ด้วยสัญญา หมายถึงการได้ยิน ได้ฟัง ได้พบ ได้เห็น และจดจำไว้ได้ เช่น ได้ฟังพระเทศน์ว่า อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับเหตุแห่งทุกข์ และทางปฏิบัติเพื่อดับเหตุแห่งทุกข์ แล้วก็จำได้ขึ้นใจ การเรียนรู้ระดับนี้เป็นแบบ “นกแก้วนกขุนทอง” เท่านั้น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางพฤติกรรมหรือความคิดเห็นได้น้อยมาก หรือไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลย

๒. การเรียนรู้ด้วยทิวฐิ เป็นการเรียนรู้ความจริงด้วยการ ไคร่ครวญ ไตร่ตรอง เปรียบเทียบอย่างลึกซึ้งพอสมควร จนเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างละเอียด กว้างขวางและลึกซึ้ง การเรียนรู้ระดับนี้จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในได้มาก จะทำให้ผู้เรียนเกิดมีทัศนคติใหม่ต่อสิ่งนั้นๆ ตัวอย่างเช่น เมื่อได้ฟังพระเทศน์เรื่องอริยสัจแล้ว ก็นำมาพิจารณา ไคร่ครวญ เปรียบเทียบกับตนเอง จนเห็นแน่ชัดว่าอริยสัจมีอยู่ในตน มีทัศนคติใหม่ต่อชีวิต และทัศนคติใหม่นี้จะนำไปสู่การวิจัย วิจารณ์ อย่างกว้างขวางในเรื่องนั้นๆ ต่อไปอย่างไม่มีวันถอยกลับ

พระพุทธเจ้า เมื่อยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ทรงเห็นทุกข์ด้วยทวิภูมิจิตแล้ว พระองค์ก็ทรงมีทัศนคติใหม่ต่อชีวิต และทัศนคตินี้เองนำพระองค์ไปสู่การเสวยสละโลกียะ การออกบวช การปฏิบัติอย่างถาวรชีวิต และการตรัสรู้ความจริงในที่สุด

๓. การเรียนรู้ด้วยญาณ เป็นการเรียนรู้ด้วยดวงปัญญาอันบริสุทธิ์สะอาด ที่เกิดจากการทำสมาธิจนจิตสงบและบริสุทธิ์ปราศจากตะกอนจิต คือ นิวรณ์ ๕ ประการ ได้แก่ ความพอใจในกาม ความขุ่นเคืองใจ ความง่วงงุนเซื่องซึม ความฟุ้งซ่านรำคาญ และความสงสัยลังเล เมื่อผู้ปฏิบัตินำดวงปัญญาอันบริสุทธิ์เช่นนั้นไปพิจารณาสิ่งใด ย่อมเกิดความรู้จริงเห็นแจ้งในสิ่งนั้นอย่างทะลุปรุโปร่ง แจ่มแจ้งชัดเจน ทุกแห่งทุกมุม ความรู้ชนิดนี้จะสามารถเปลี่ยนแปลงคนธรรมดาให้เป็น “พุทธะ” ได้ พระโพธิสัตว์ได้เรียนรู้วิธีสังเกตแจ่มแจ้งชัดเจน จนในวันตรัสรู้ก็เพราะอาศัยความรู้ระดับญาณนี้^{๓๕}

การเรียนรู้ ๓ ระดับดังกล่าวมานี้ จะเห็นว่าระดับแรกทีเรียนรู้อยู่ด้วยสัญญา คือ การเรียนรู้เพียงให้จำได้แล้วไปตอบข้อสอบได้ถูกนั้น มีประโยชน์น้อยมาก เพราะการจดจำอะไรได้มากนั้นเป็นเพียงอุปกรณ์เบื้องต้นสำหรับนำไปใช้ประกอบการเรียนรู้ด้วยทวิภูมิจิตในระดับที่ ๒ เท่านั้นเอง การเรียนรู้ระดับที่ ๑ เรียกว่า “สุตมยปัญญา” ระดับที่ ๒ เรียกว่า “จินตามยปัญญา” ส่วนระดับที่ ๓ คือการเรียนรู้ด้วยญาณนั้นเรียกว่า “ภาวนามยปัญญา”^{๓๖}

บทบาทของนักเรียนหรือผู้เรียน ในการเรียนรู้มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นพุทธคำรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นเหล่าใดก็ตาม ที่เป็นกุศล อยู่ในภาคกุศล อยู่ในฝ่ายกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด มีโยนิโสมนสิการ เป็นมูลราก ประชุมลงในโยนิโสมนสิการ โยนิโสมนสิการ เรียกว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น”^{๓๗}

“เราไม่เล็งเห็นธรรมอย่างอื่น แม้สักข้อหนึ่งซึ่งเป็นเหตุให้ สัมมาทิฏฐิ ที่ยังไม่เกิด ได้เกิดขึ้น หรือให้สัมมาทิฏฐิที่เกิดขึ้นแล้วเจริญยิ่งขึ้นเหมือน โยนิโสมนสิการ เลย”

^{๓๕} ธรรมโมฆ, รั้งธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๓), หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

^{๓๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๕/๖๒/๔๖.

^{๓๗} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๖๒/๔๖.

เมื่อมี โยนิโสมนสิการ สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และสัมมาทิฐิที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญขึ้น^{๔๒}

ศัพท์ “โยนิโสมนสิการ” ประกอบด้วย โยนิโส กับ มนสิการ โยนิ แปลว่า เหตุต้นเค้า แหล่งเกิด ปัญญา อุบาย วิธี ทาง ส่วน มนสิการ แปลว่า ทำในใจ การคิดคำนึง นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา รวมความแล้ว โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย^{๔๓}

ดังนั้น บทบาทที่สำคัญที่สุดของนักเรียนหรือผู้เรียน ก็คือการฉลาดคิด หรือที่เรียกว่า การทำในใจโดยแยบคาย หรือ โยนิโสมนสิการ นี้เอง เมื่อได้มีการทำในใจโดยแยบคายตลอดเวลาที่เรียนรู้แล้ว ย่อมจะทำให้ กระบวนการของสัมมาทิฐิ เกิดขึ้น และยังผลให้ กระบวนการของการดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างถูกต้องสมบูรณ์ได้อย่างแท้จริง การทำในใจโดยแยบคาย นี้ได้แก่

๑. อุบายมนสิการ แปลว่า คิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือคิดอย่างมีวิธีหรือคิดถูกวิธีที่จะเข้าถึงความจริง (คิดถูกวิธี)

๒. ปณมนสิการ แปลว่า คิดถูกทาง คือคิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับ เป็นระเบียบ ไม่สับสนไปมา (คิดมีระเบียบ)

๓. การณมนสิการ แปลว่า คิดตามเหตุผล หรือคิดอย่างมีเหตุผลตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย (คิดมีเหตุผล)

๔. อุปาทกมนสิการ แปลว่า คิดให้เกิดผลที่ประสงค์เล็งถึงการคิดอย่างมีเป้าหมาย ในลักษณะที่ก่อให้เกิดกุศลธรรม (คิดเร้ากุศล)

แบบวิธีของ โยนิโสมนสิการ^{๔๔} พอประมวลได้ดังนี้

๑. วิธีคิดแบบสืบสาวสาเหตุปัจจัย หรือคิดแบบอิตทัปปัจจยตา หรือคิดตามหลักปฏิบัติสมุปปาท

๒. วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ เช่นรถมีส่วนประกอบเป็นตัวถัง พวงมาลัย ล้อ เครื่องยนต์ ฯลฯ รวมกันเรียกว่า “รถ” ถ้าแยกส่วนออกจากกันก็ไม่เรียกว่ารถ เป็นต้น

^{๔๒} อก.เอก. (ไทย) ๒๐/๓๐๒/๓๘.

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๗๐.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗๖.

๓. วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ หรือคิดแบบรู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายว่า ธรรมดาของสิ่งนั้นต้องเป็นอย่างนั้นๆอย่างที่เราเรียกว่า ตถตา

๔. วิธีคิดแบบแก้ปัญหาก็ปัญหาหรือแบบอริยสัจ คือเริ่มจากปัญหา ทำความเข้าใจกับ ปัญหา ค้นหาสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ไข แล้วคิดหาวิธีการที่จะแก้ไขตามสาเหตุของมัน

๕. วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ คือพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง หลักการ กับ ความมุ่งหมาย หรือที่เรียกว่า ความสัมพันธ์ระหว่าง ธรรม กับ อรรถ

๖. วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก คือพิจารณาถึงส่วนดี ส่วนเสีย และหาทาง ออกที่ดีและเหมาะสมที่สุดที่จะแก้ปัญหานั้นๆ

๗. วิธีคิดแบบคุณค่าแท้ คุณค่าเทียม คุณค่าแท้ หมายถึงประโยชน์ใช้สอยจริงๆ ของสิ่งนั้นๆ เช่น นาฬิกา ประโยชน์จริงๆของมันก็คือ ใช้ดูเวลา ส่วนคุณค่าเทียม หมายถึง คุณค่าที่พอกพูนให้แก่สิ่งนั้นๆเพื่อปรนเปรอกิเลสตัณหา เช่น เพชรประดับนาฬิกา หรือ ความหรูหราของเรือนนาฬิกา เป็นต้น

๘. วิธีคิดแบบอุปายปลูกเร้าคุณธรรม เช่น การคิดถึงความตาย ถ้ามีโยนิโส มนสิการ ก็จะเกิดกุศลธรรม เกิดความรู้สึกตื่นตัว ไม่ประมาท เร่งชวนชวนทำสิ่งที่ดีงามไว้ ให้คนรุ่นหลังยกย่อง แต่ถ้าคิดอย่าง อโยนิโสมนสิการ ก็จะเกิด อกุศลธรรม รู้สึกหดหู่ เหี่ยวแห้ง หวาดกลัว ไม่สบายใจ เป็นต้น

๙. วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน คือใช้ปัจจุบันเป็นอารมณ์ ไม่เกาะติดอยู่กับ อดีต หรือไม่วาดหวังในสิ่งที่ยังมาไม่ถึง หรือคิดเลื่อนลอยแบบไม่มีจุดหมาย

๑๐. วิธีคิดแบบวิภาษวาท คือการคิดแบบแยกแยะวิเคราะห์ให้เห็นแง่มุมต่างๆ ด้านของปัญหาต่างๆ เช่น แง่ด้านของความจริง ส่วนประกอบ ลำดับขณะ ความสัมพันธ์แห่ง เหตุปัจจัย เงื่อนไขของปัญหา เป็นต้น

วิธีโยนิโสมนสิการทั้งหมดที่กล่าวมานี้ สามารถที่จะสรุปลงได้เป็น ๒ ประเภท ใหญ่คือ

๑. โยนิโสมนสิการแบบปลูกปัญญา มุ่งให้เกิดความรู้แจ้งตามสภาวะ เน้นที่การ ขจัด อวิชชา เป็นฝ่ายวิปัสสนา มีลักษณะเป็นการส่องสว่างทำลายความมืด หรือชำระล้างสิ่ง สกปรก ให้ผลไม่จำกัดกาลหรือเด็ดยอด นำไปสู่ โลกุตตรสัมมาทิฐิ

๒. โยนิโสมนสิการแบบสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลูกเร้ากุศลธรรมอื่นๆ เน้นที่ การสกัดหรือข่มตัณหา เป็นฝ่ายสมณะ มีลักษณะเป็นการเสริมสร้างพลังหรือปริมาณฝ่ายดี

ขึ้นมากดทับหรือบังฝ่ายชั่วไว้ ให้ผลขึ้นกับกาลชั่วคราว หรือเป็นเครื่องตระเตรียมหนุนเสริม ความพร้อมและสร้างนิสัยไปสู่ โลกียสัมมาทิฐิ^{๔๕}

นอกจาก ผู้เรียนหรือนักเรียนจะใช้โยนิโสมนสิการแล้ว ผู้เรียนจะต้องสร้างทุน ภายในที่จะเป็นพลังหนุนนำไปสู่ความสำเร็จ คือ การอบรมบ่มเพาะจิตใจด้วย ธรรม ๒ ประการคือ อิทธิบาท ๔ และ อินทรีย์ ๕ กล่าวคือ

อิทธิบาท ๔ (องค์ธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ)^{๔๖} ได้แก่

๑. ฉันทะ (ความพอใจ) คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่ เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลยิ่งขึ้นไป

๒. วิริยะ (ความเพียร) คือ ขยันหมั่นเพียรประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม อย่างเข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ทอดทิ้ง

๓. จิตตะ (ความคิดใส่ใจ) คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความ คิด เอาจิตฝักใฝ่ ไม่ปล่อยให้อใจฟุ้งซ่านเลื่อนลอย

๔. วิมังสา (การไตร่ตรองให้เข้าใจ) คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ ตรวจสอบหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้น วิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น^{๔๗}

อินทรีย์ ๕ (องค์ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน)

องค์ธรรมนี้ เป็นเจ้าการในการครอบงำเสียซึ่งความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลง ตามลำดับ ได้แก่

๑. สัทธินทรีย์	ความเชื่อความศรัทธา
๒. วิริยินทรีย์	ความเพียร
๓. สตินินทรีย์	ความระลึกได้
๔. สมานินทรีย์	ความตั้งจิตมั่น
๕. ปัญญินทรีย์	ความรู้ทั่วชัด

^{๔๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒๗.

^{๔๖}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๓๗.

^{๔๗}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๓๗.

อินทรีย์ทั้ง ๕ นี้ มีความสำคัญมากในการทำงาน (รวมทั้งการเรียนรู้ด้วย) องค์ธรรมทั้ง ๕ เป็นธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจการงานทั้งปวงก็เพราะสามารถประยุกต์ใช้ในการแก้ความท้อแท้ ความเซ็ง ความอ่อนแรงและปัญหาอื่นๆในการทำงาน (รวมทั้งการเรียนรู้) ได้ อย่างวิเศษ ถ้าปราศจากองค์ธรรมทั้ง ๕ นี้แล้ว งานการใดๆ รวมตลอดถึงการเรียนรู้ ย่อมยากที่จะประสบผลสำเร็จ

ข้อสำคัญ คือ จะต้องสามารถนำองค์ธรรมเหล่านี้มาใช้อย่างสมดุลและประสานกัน เพราะอินทรีย์ธรรมนี้มีธรรมที่เป็นคู่อุปการะ ๒ คู่ คือ ศรัทธากับปัญญา ศรัทธามากก็อาจมกมายได้ถ้าปัญญาน้อยเกินส่วน ถ้าปัญญามากเกินส่วนของศรัทธาก็อาจกลายเป็นฉลาดหาทางสนองตัณหาได้ อีกคู่หนึ่งคือ สมาธิกับวิริยะ ถ้ามีสมาธิมากเกินส่วน วิริยะก็เสี่ยงต่อถีนมิทธะ ถ้าวิริยะมากไปก็กลายเป็นฟุ้งซ่านหรืออุททัจจะกุกกจะไป ส่วนสติเป็นตัวกลางที่จะคอยเหนี่ยวรั้งให้เกิดความสมดุลระหว่างคู่ธรรมดังกล่าว

ถ้าสามารถนำองค์ธรรมทั้ง ๕ มาใช้ได้คล่องแคล่ว ถูกต้องกับจังหวะ และสอดคล้องประสานกันอย่างที่เรียกว่า “ธรรมสามัคคี” แล้ว ก็เป็นอันหวังได้ว่า การงานทุกชนิด (รวมทั้งการเรียนรู้) ย่อมประสบผลดี^{๔๘}

นอกจากนี้ ผู้เรียนหรือนักเรียนจะต้องสำเหนียกอยู่เสมอว่า ในการเรียนรู้ทุกครั้ง ทุกโอกาสที่เรียนอย่างน้อยจะต้องสามารถนำเอาความรู้เข้าสู่ระดับทฤษฎีให้จงได้ ไม่ใช่ได้เพียงความรู้ระดับสัญชาตญาณ คือ เพียงจำได้และตอบข้อสอบได้เท่านั้น หากแต่จะต้องเป็นความรู้ชนิดที่ได้กลั่นกรอง วิเคราะห์ สอบสวน เปรียบเทียบ หาเหตุผล จนเป็นที่เข้าใจอย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตได้เป็นอย่างดีด้วย เรื่องนี้ทฤษฎีญาณวิทยาของพุทธปรัชญา ฝ่ายมหายาน นิกายโศคาจารย์ ได้แยกความรู้ออกเป็น ๓ ประเภท^{๔๙} คือ

๑. ความรู้มายา (Illusive Knowledge)
๒. ความรู้สัมพัทธ์ (Relative Knowledge)
๓. ความรู้สมบูรณ์ (Absolute Knowledge)

^{๔๘} พระไพศาล วิสาโล, พระพุทธศาสนากับคุณค่าต่อชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๕๖-๕๗.

^{๔๙} นวม สงวนทรัพย์, พระพุทธศาสนาอัตถิมาหยาณ, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้าหน้า ๓๖.

ความรู้ระดับสัญญา จึงเป็นเพียงความรู้ระดับมายา ไม่ใช่ความรู้ที่แท้จริง ดังนั้น ผู้เรียนจะต้องมุ่งมั่นดึงเอาความรู้เข้าสู่ตนเองในระดับทฤษฎีให้ได้เป็นอย่างน้อย จึงจะเกิดผล ในการดำเนินชีวิตได้อย่างแท้จริง

๓.๒.๓ พุทธธรรมที่นำมาใช้ในการเรียนการสอน

สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า หลังจากทรงแสวงหาพระธรรมอัน เป็นเครื่องดับทุกข์เป็นเวลานานถึง ๖ ปี พระองค์ก็ได้ตรัสรู้ธรรมอันวิเศษและประเสริฐยิ่ง คือ ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งทรงแสดงเกี่ยวกับสัจจะ ๔ ประการ แต่แทนที่จะตั้งชื่อว่า อริยสัจสูตร กลับตั้งชื่อว่า ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งแปลว่า “สูตรว่าด้วยการหมุนวงล้อ คือ พระธรรม” (Setting in motion the Wheel of Dharma)

เรื่องนี้คงจะเปรียบเทียบกับเรื่องของทางโลก คือ เรื่องของมหाराษฎผู้ต้องการเป็น ใหญ่ทั่วทั้งโลก จะทำพิธี อัสวเมธ ส่งม้าอุปการไปยังเมืองต่างๆ ม้าผ่านเมืองใดกษัตริย์ผู้ ครองเมืองนั้นๆถ้าเกรงบาปมีก็จะส่งเครื่องบรรณาการมาขอมเป็นเมืองขึ้น แต่ถ้าไม่ยอมเป็น เมืองขึ้นก็จะฆ่ามันทิ้งเสีย มหาราษฎของคัณท์ก็จะยกทัพไปตีเมืองดังกล่าวให้ราบคาบในที่สุด ล้อรถศึกของมหाराษฎผู้ยิ่งใหญ่ผ่านไปทางทิศใด ยากที่จะต้านทานได้ ฉันทโค เมื่อ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมว่าด้วยอริยสัจ ๔ ประการที่ไม่เคยมีใครแสดงมาก่อนเท่ากับ “ทรงหมุนกงล้อ” แห่งธรรมที่ไม่มีใครกล้าคัดค้าน และเมื่อล้อแห่งธรรมนี้หมุนไปทางทิศใด ก็จะขจัดทำลายอวิชชาออกจากจิตใจผู้คนให้ได้พบกับแสงสว่างแห่งชีวิตในที่สุด ฉันทโค เพราะฉะนั้น พระธรรมเทศนาครั้งนี้จึงเรียกว่า “ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร”

เนื้อหาของพระสูตรนี้ สรุปเป็นขั้นตอนเพื่อเข้าใจง่ายก็สรุปได้เป็น ๕ ขั้นตอน ได้แก่

๑. ขั้นตอนที่หนึ่ง พุทธถึงทางที่ไม่พึงดำเนินหรือข้อที่ไม่พึงทำ ๒ ทาง คือความ ติดอยู่ในกามสุข “กามสุขัลลิกานุโยค” แปลตามอักษรว่า การประกอบตนให้หมกหมุ่นอยู่ ในกามสุข ที่ไม่ให้ดำเนินตามทางสายนี้เพราะเป็นของต่ำ เป็นกิจกรรมของชาวบ้าน เป็น เรื่องของปุถุชน ไม่ประเสริฐ และไม่มียุทธประโยชน์ และอีกทางหนึ่งคือ การทรมานตนให้ ลำบากด้วยตบะวิธีต่างๆเรียกว่า “อตฺถกิลมณานุโยค” เพราะเป็นทุกข์ มิใช่สิ่งประเสริฐ และ ไม่มีประโยชน์

๒. ขั้นตอนที่สอง ทรงแสดงอริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อย่างพิสดารและครบวงจรว่า พระองค์ตรัสรู้สิ่งเหล่านี้อย่างไร

๓. ขั้นตอนที่สาม ทรงแสดง “ทางสายกลาง” หรือ มัชฌิมปฏิปทา คือ อริยมรรคมีองค์แปด มี สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น

๔. ขั้นตอนที่สี่ เป็นผลจากการแสดงธรรมจบลง อาจารย์ผู้รวบรวมคัมภีร์นำมาผนวกไว้ด้วยคือ หลังจากฟังเทศนาจบลง โกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม

๕. ขั้นตอนที่ห้า กล่าวถึงพวกเทพทั้งหลายตั้งแต่ ฌุมมเทวดา ได้ป่าวร้องบอกต่อกันไป จนถึงหมู่พรหมทั้งหลายว่า พระพุทธเจ้าได้หมุนกงล้อคือพระธรรมอันยอดเยี่ยมที่ใครๆ ไม่ว่า สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม ก็หมุนกลับหรือคัดค้านไม่ได้^{๕๐}

๓.๒.๓.๑ อริยสัจ ๔

อริยสัจ แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำบุคคลผู้เข้าถึงให้เป็นอริยชน และความจริงอันทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติห่างไกลจากข้าศึก

๑. ที่ว่าเป็นความจริงอันประเสริฐ เพราะเป็นความจริงที่เป็นจริงอยู่เสมอ ไม่เปลี่ยนแปลงแปรผันเป็นอย่างอื่น หรือกลับตรงข้าม ตัวอย่างเช่น ชีวิตเจืออยู่ด้วยทุกข์ ตัณหา (ความทะยานอยากต่างๆ) เป็นเหตุแห่งทุกข์นานาประการ ความดับกิเลสตัณหาเป็นความทุกข์ และการปฏิบัติชอบในรูปแบบต่างๆเป็นมรรคาไปสู่ความดับทุกข์ สิ่งเหล่านี้เป็นความจริงที่สามารถพิสูจน์ได้ตลอดมาตั้งแต่บรรพกาลจวบจนปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ ในการแสดงอริยสัจครั้งแรกนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงยืนยันว่า ธรรมจักรที่พระองค์ทรงหมุนไปแล้วนี้ ใครจะหมุนกลับไม่ได้ (อปปฏิวัติยัง) คือ ใครจะกล่าวคัดค้านว่าไม่เป็นจริงหาสำเร็จไม่

๒. ที่ว่าเป็นความจริงของพระอริยะ มีความหมายว่า พระอริยะเจ้าท่านมีความเห็นอย่างนี้ มีความเข้าใจในเรื่องชีวิตอย่างนี้ตรงกัน ไม่ขัดแย้งกัน คือเห็นว่าชีวิตเจืออยู่ด้วยทุกข์ ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ การดับกิเลสได้เป็นการดับทุกข์ และมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางไปสู่ความดับทุกข์ได้จริง ซึ่งความเห็นอย่างนี้ ความเข้าใจอย่างนี้ อาจเป็นการสวนทางกับความเห็นของปุถุชนส่วนมากก็ได้

๓. ที่ว่าเป็นความจริงที่ทำให้บุคคลผู้เข้าถึงให้เป็นอริยชน มีความหมายว่า แม้เดิมทีเคยเป็นปุถุชน แต่เมื่อมารู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ครอบถ้วนบริบูรณ์ทุกประการแล้ว ย่อม

^{๕๐}เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พระสูตรดับทุกข์, (สิงห์บุรี : โรงพิมพ์บุญญไพศาลเจริญ, ๒๕๔๕), หน้า ๘-๑๒.

แปรสภาพจากปุถุชนเป็นอริยชนไปทันที เหมือนคนจนเมื่อมีทรัพย์มากขึ้นก็กลายเป็นเศรษฐีไปทันที

๔. ที่ว่าเป็นความจริงอันทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติตามห่างไกลจากข้าศึก มีอธิบายว่าข้าศึกนั้นมี ๒ อย่าง คือ ข้าศึกภายนอกอันได้แก่ผู้มุ่งร้ายต่อเรา และข้าศึกภายในคือกิเลส ซึ่งเป็นข้าศึกอันร้ายกาจของบุคคล ครอบงวนการให้ไว้ความสงบสุขอย่างไร กิเลสก็ครอบงวนใจให้ปราศจากความสุขอย่างนั้น^{๕๑}

อริสัจ ๔ ถือว่าเป็นหลักพุทธธรรมองค์แรกซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เป็นแก่นแท้ของความจริง พระพุทธเจ้าจึงได้รับพระนามยกย่องว่าเป็น “สัมมาสัมพุทธเจ้า”^{๕๒}

พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต) ได้อธิบายว่า อริสัจ ๔ ได้แก่

๑. ทุกข์ แปลว่า ความทุกข์ หรือสภาพที่ทนได้ยาก ได้แก่ปัญหาต่างของมนุษย์ กล่าวให้ลึกลงไปอีกหมายถึง สภาพะของสิ่งทั้งหลายที่ตกอยู่ในกฎธรรมดาแห่งความไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ซึ่งประกอบด้วยภาวะบีบคั้น กดดัน ขัดแย้ง มีความบกพร่องไม่สมบูรณ์ในตัวเอง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่อาจให้ความพอใจเต็มอ้อมแท้จริง พร้อมทั้งจะก่อปัญหาสร้างความทุกข์ขึ้นมาได้เสมอ ทั้งที่เกิดปัญหาขึ้นแล้ว และที่อาจเกิดปัญหาขึ้นมาเมื่อใดเมื่อหนึ่ง ในรูปใดรูปหนึ่งแก่ผู้ที่ยึดติดถือมั่นไว้ด้วยอุปาทาน

๒. ทุกขสมุทัย เรียกสั้นๆว่า สมุทัย แปลว่า เหตุเกิดทุกข์ หรือสาเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น ได้แก่ความอยากที่ยึดถือตัวตนเป็นที่ตั้ง โดยอาการที่มีเราซึ่งจะเสพสวดย ที่จะได้จะเป็น จะไม่เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ (กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา) ทำให้ชีวิตถูกบีบคั้นด้วยความเร่าร้อน รำรน กระวนกระวาย หวงแหน เกลียดชัง หวั่นกลัว หวาดระแวง เบื่อหน่าย หรือความคับข้องติดขัด ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งอยู่ตลอดเวลา ไม่อาจปลดปล่อย โปร่งโล่งเบา เป็นอิสระ สดชื่นเบิกบานได้อย่างบริสุทธิ์สิ้นเชิง ไม่รู้จักความสุขชนิดไร้ฝ้าฝัน และไม่อึดเฟื้อ

๓. ทุกขนิโรธ เรียกสั้นๆว่า นิโรธ แปลว่าความดับทุกข์ ได้แก่ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชาสำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกตัณหาข่มใจหรือจุลฉลากไป ไม่ถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึกกระวนกระวาย ความเบื่อหน่าย หรือความคับข้องติดขัดใดๆ หลุดพ้นเป็น

^{๕๑}วสิน อินทสระ, **หลักธรรมหัวใจพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๓๐), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๕๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๘๘๕.

อิสระ ประสบความสุขที่บริสุทธิ์สงบ ปลอดโปร่งโล่งเบา ผ่องใสเบิกบาน เรียกสั้นๆว่า นิพพาน

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เรียกสั้นๆว่า มรรค แปลว่า ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับทุกข์ ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือทางประเสริฐ อันมีองค์ประกอบ ๘ คือ สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสมาธิ สัมมาสมาธิ ที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” เพราะเป็นทางสายกลาง ซึ่งดำเนินไปพอดีที่จะให้ถึง นิโรธ โดยไม่ติดข้องหรือเียงไปหาที่สุด ๒ อย่างคือ กามสุขัลลิกานุโยค (ความหมกมุ่นในกามสุข) และอัตตakilมณานุโยค (การประกอบความลำบากแก่ตน คือบีบคั้นทรมานตนเองให้เดือดร้อน)^{๕๓}

หลักอริยสัจนี้ เป็นวิธีแสวงหาสัจธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่การตั้งปัญหา การหาสาเหตุของปัญหา การเล็งรู้คำตอบของปัญหา และวิธีการที่จะไปให้ถึงคำตอบนั้น ซึ่งเป็นวิธีการเช่นเดียวกับวิธีการแก้ปัญหาวินิจฉัยทางวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน กล่าวคือ

ทุกข์ หมายถึง รู้ภาวะที่เป็นทุกข์ เป็นขั้นกำหนดปัญหา

สมุทัย หมายถึง รู้สิ่งที่เป็นสาเหตุแห่งทุกข์ เป็นขั้นสืบค้น วิเคราะห์และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหา

นิโรธ หมายถึง รู้ภาวะดับทุกข์ เป็นขั้นเล็งรู้ภาวะหมดปัญหา

มรรค หมายถึง รู้แนวทางการปฏิบัติ ขั้นตอนและรายละเอียดในการกำจัดสาเหตุของปัญหาซึ่งต้องลงมือปฏิบัติต่อไป

ถ้าจะเปรียบกับเรื่องปัญหาของโรค

ทุกข์ เปรียบเหมือน สภาพที่ป่วยเป็นโรค

สมุทัย เปรียบเหมือน ตัวเชื้อโรค

นิโรธ เปรียบเหมือน สภาพที่หายป่วยจากโรคแล้ว

มรรค เปรียบเหมือน วิธีหรือยารักษาโรคให้หายป่วย^{๕๔}

พูดง่ายๆ ก็คือ รู้ว่าทุกข์หรือปัญหาของเราคืออะไร ทุกข์หรือปัญหานั้นเกิดขึ้นจากอะไร เราต้องการหรือพึงต้องการอะไร(คำตอบสุดท้าย) และจะเป็นไปได้ได้อย่างไร คือ

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕๖-๘๕๗.

^{๕๔} พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิตฉบับทางก้าวหน้า, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๑๐.

จะต้องทำอะไรบ้างอย่างไรจึงจะไปให้ถึงจุดที่เราต้องการนั้น และเมื่อทำเช่นนั้นแล้วก็บรรลุถึงจุดหมายนั้นจริงๆ การคิดเพื่อให้ได้ความรู้ทะลุปรุโปร่งตั้งแต่ต้นจนจบครบถ้วนเช่นนี้เรียกว่า “ความรู้แจ้ง” หรือที่เรียกว่า “ญาณทัศนะ” หลักญาณทัศนะมีอาการครบ ๑๒ รายการ ดังเช่นกรณีอริยสัจนี้ท่านแบ่งญาณทัศนะเป็น ๓ รอบเรียกว่า “ปรีวัฏ” คือญาณหยั่งรู้สัจจะ(สัจญาณ) ญาณหยั่งรู้กิจ(กิจญาณ) ญาณหยั่งรู้การอันได้ทำแล้ว(กตญาณ) โดยเขียนออกมาเป็นความรู้ดังนี้

สัจญาณ	กิจญาณ	กตญาณ
ทุกข์ คือ ดังนี้	ทุกข์ ควรกำหนดรู้	ทุกข์นี้ ได้กำหนดรู้แล้ว
สมุทัย คือ ดังนี้	สมุทัยนี้ ควรเสียสละ	สมุทัยนี้ ได้ละแล้ว
นิโรธ คือ ดังนี้	นิโรธนี้ ควรทำให้แจ้ง	นิโรธนี้ ได้ประจักษ์แจ้งแล้ว
มรรค คือ ดังนี้	มรรคนี้ ควรปฏิบัติ	มรรคนี้ ได้ปฏิบัติแล้ว ^{๕๕}

ถ้าจะอธิบายอีกรูปแบบหนึ่ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้นก็จะได้นี้

๑. ทุกข์ คู่กับกิจ คือ ปรีชญาณ หมายความว่า เป็นสิ่งควรกำหนดรู้ ดังนั้นทุกข์และพระธรรมทั้งหลายที่อยู่ในจำพวกปัญญาหรือที่ตั้งแห่งปัญญาจึงรวมเรียกว่า ปรีชญาณุชธรรม(ธรรมที่กำหนดรู้)

๒. สมุทัย คู่กับกิจ คือ ปหานะ หมายความว่า เป็นสิ่งที่ควรละหรือกำจัด ดังนั้นต้นเหตุและธรรมจำพวกทำให้เกิดปัญหาเป็นสาเหตุของทุกข์ เช่น อวิชชา โลภะ โทสะ อุปาทาน เป็นต้น จึงรวมเรียกว่า ปหาตัพพธรรม(ธรรมที่ควรละ)

๓. นิโรธ คู่กับกิจ คือ สัจฉิกิริยา หมายความว่า เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้งหรือควรบรรลุ ดังนั้น นิพพานและธรรมจำพวกที่เป็นจุดหมายหรือเป็นที่แก้ปัญหาก็รวมเรียกว่า สัจฉิกาตัพพธรรม(ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง)

๔. มรรค คู่กับกิจ คือ ภาวนา หมายความว่า เป็นสิ่งที่ควรเจริญ คือดำเนินการ ดังนั้น มรรคมืองค์^{๕๖} และธรรมทั้งหลายที่เป็นพวกข้อปฏิบัติเป็นวิธีการเพื่อเข้าถึงจุดหมายจึงรวมเรียกว่า ภาเวตัพพธรรม(ธรรมที่ควรเจริญ)

ธรรมทั้งหมด หรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงบรรดามี ย่อมจัดรวมเข้าในประเภทใดประเภทหนึ่งแห่งธรรม ๔ จำพวกนี้ไม่มีเหลือ^{๕๖}

^{๕๕}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๕๐๒-๕๐๓.

^{๕๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๔-๕๐๕.

คุณค่าเด่นของอริยสัจ ๔

๑. เป็นวิธีการแห่งปัญญา เพราะเป็นการแก้ปัญหาตามระบบแห่งเหตุผล
๒. เป็นการแก้ปัญหาโดยปัญญาของมนุษย์เอง มิใช่อาศัยอำนาจภายนอกมาคลบ้นดาล
๓. เป็นความจริงที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนทุกคน และสามารถใช้ประโยชน์จากความจริงนี้ได้
๔. เป็นหลักความจริงกลางๆอย่างสากลที่คิดเนื่องอยู่กับชีวิตโดยแท้ ไม่มีผันผวน เปลี่ยนแปลง แม้สถานการณ์ทุกอย่างจะเปลี่ยนไปอย่างไรก็ยังเป็นหลักการที่ใช้แก้ปัญหาได้เสมอ^{๕๗}

๓.๒.๓.๒ ไตรสิกขา

ได้กล่าวมาแล้วในตอนที่ว่าด้วย อริยสัจ ๔ ถึงหนทางดับทุกข์ หรือที่เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หรือ มรรคมงคล ๘ ซึ่งประมวลหลักความประพฤติปฏิบัติตามระบบจริยธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา และเป็นคำสอนภาคปฏิบัติที่จะช่วยให้ชีวิตของบุคคลดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางที่ถูกต้อง อันได้แก่

๑. สัมมาทิฐิ	ความเห็นชอบ
๒. สัมมาสังกัปปะ	ความดำริชอบ
๓. สัมมาวาจา	การพูดชอบ
๔. สัมมากัมมันตะ	การกระทำชอบ
๕. สัมมาอาชีวะ	การเลี้ยงชีพชอบ
๖. สัมมาวายามะ	ความเพียรชอบ
๗. สัมมาสติ	ความระลึกชอบ
๘. สัมมาสมาธิ	ความตั้งใจมั่นชอบ

ความหมายขององค์ทั้ง ๘ ของอริยมรรค มีดังนี้

๑. สัมมาทิฐิ หมายถึง ความเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เช่นเห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว บุญมี บาปมี ชาติหน้ามี ชาติก่อนมี ในความหมายที่สูงขึ้นไป หมายถึง การเห็นอริยสัจ ๔ ครบถ้วนตามความเป็นจริง

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๐.

๒. สัมมาสังกัปปะ หมายถึงความดำริชอบ ประกอบด้วยลักษณะ ๓ ประการคือ
 - ๒.๑ ดำริที่จะปลีกตัวออกจากอารมณ์ชั่ววูบต่างๆ(เนกขัมมสังกัปปะ)
 - ๒.๒ ดำริในการไม่พยาบาท(อัพยาปาตสังกัปปะ)
 - ๒.๓ ดำริในความไม่เบียดเบียน(อวิหิงสาสังกัปปะ)
๓. สัมมาวาจา หมายถึง การพูดที่ประกอบด้วยคุณลักษณะดังนี้
 - ๓.๑ เว้นจากการพูดเท็จ คือพูดความจริง
 - ๓.๒ เว้นจากการพูดส่อเสียด คือพูดคำประสาธน์สามัคคี
 - ๓.๓ เว้นจากการพูดคำหยาบ คือพูดคำอ่อนหวาน
 - ๓.๔ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ คือพูดแต่คำที่มีประโยชน์
๔. สัมมากัมมันตะ หมายถึง การกระทำชอบ มีองค์ประกอบดังนี้
 - ๔.๑ เว้นจากการเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น สัตว์อื่น
 - ๔.๒ เว้นจากการเบียดเบียนทรัพย์สินของผู้อื่น
 - ๔.๒ เว้นจากการประพฤติดุสิตทางกามารมณ์ พอใจในคู่ครองของตน
๕. สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเว้นมิฉ้อฉลทุกรูปแบบ เช่น การค้ามนุษย์ การค้าอาวุธ การค้ายาพิษ การค้าเนื้อสัตว์ การประกอบอาชีพที่ผิดกฎหมายทั้งปวง
๖. สัมมาวาายมะ หมายถึง ความเพียรชอบทุกรูปแบบ ในพระบาลีมีคควิภังคสูตร ตรัสถึงความเพียร ๔ ประการ คือ
 - ๖.๑ สังวรปธาน เพียรระวังบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด มิให้เกิด
 - ๖.๒ ปหานปธาน เพียรระวังบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว
 - ๖.๓ ภวานาปธาน เพียรให้กุศลที่ยังไม่เกิด ได้เกิดขึ้น
 - ๖.๔ อนรักขนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ให้เสื่อม และทำกุศลให้เจริญยิ่งขึ้นไป
๗. สัมมาสติ หมายถึง สติชอบหรือความระลึกชอบ ในชั้นธรรมดา ให้พิจารณาว่าระลึกถึงสิ่งใดอยู่ ก็ควรระลึกถึงสิ่งนั้นบ่อยๆในขั้นสูงขึ้นไปให้ระลึกในสติปัญญา ๔ คือ
 - ๗.๑ กายานุปัสสนา พิจารณากาย
 - ๗.๒ เวทนานุปัสสนา พิจารณาเวทนา คือ สุข ทุกข์ และไม่สุขไม่ทุกข์

๑.๓ จิตตานุปัสสนา พิจารณาจิตว่ามีราคะ โทสะ โมหะหรือไม่มีในจิต จิตเป็นอย่างไร พิจารณาตามรู้

๑.๔ รัชมานุปัสสนา พิจารณาธรรมทั้งที่เป็นกุศล อกุศล และอัปายากฤตว่ามีในตนหรือไม่

๘. สัมมาสมาธิ หมายถึง การที่จิตตั้งมั่นในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง สมาธิมีอยู่ ๓ ระดับ คือ ขณิกสมาธิ(สมาธิชั่วครา) อุปจารสมาธิ(สมาธิใกล้เคียง) และอัปปนาสมาธิ(สมาธิในฌาน)

ฌาน หมายถึง อาการที่จิตเพ่งอยู่กับอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งโดยปลอดจากนิวรณ์ทั้ง ๕ คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจะ และวิจิกิจชา ฌาน มี ๔ ระดับคือ

ปฐมฌาน ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

ทุติยฌาน ประกอบด้วยองค์ ๓ คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา

ตติยฌาน ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ สุข กับเอกัคคตา

จตุตถฌาน ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ อุเบกขา กับ เอกัคคตา^{๕๘}

มรรคมืองค์ ๘ นี้ หมายถึง ทางสายเดียวมีส่วนประกอบ ๘ อย่าง เปรียบเหมือนเกลียวเชือก ๘ เกลียว ในเชือกเส้นเดียวจะนั้น สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ คือ ปัญญา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ คือ ศีล สัมมาวายามะ สัมมาสมาธิ คือ จิต การจัดเรียงลำดับแบบนี้เป็นการจัดลำดับตามแบบของ อริยสัจ ๓ แต่ถ้าจัดเรียงตามลำดับเพื่อใช้เป็นหลักปฏิบัติจริงในการฝึกอบรม กาย วาจา ใจ และปัญญา ให้เจริญงอกงามขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดในชีวิต หรือที่เรียกว่า จัดแบบ ไตรสิกขา หรือสิกขา๓ ก็จะเป็นดังนี้

๑. อริศีลสิกขา ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ

๒. อริจิตสิกขา ได้แก่ สัมมาสมาธิ สัมมาสมาธิ

๓. อริปัญญาสิกขา ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ

คำว่า “ไตรสิกขา” ประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือ ไตร กับ สิกขา คำว่าไตร แปลว่า ๓ และคำว่า สิกขา แปลว่า การศึกษา การสำเหนียก การฝึก ฝึกปรือ ฝึกอบรม^{๕๙}

^{๕๘} วสิน อินทสระ, หลักธรรมหัวใจพุทธศาสนา, หน้า ๒๘-๓๔.

^{๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๐๓.

ดังนั้นคำว่า ไตรสิกขา จึงหมายถึง การศึกษา ๓ ส่วน ดังต่อไปนี้ คือ

๑. อธิศีลสิกขา หมายถึง การฝึกอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ให้มีความสุจริตทางกาย วาจา และอาชีพ ศาสนะของอธิศีล ก็คือ การดำรงตนอยู่ด้วยดี มีชีวิตที่เกื้อกูลท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่ตนมีส่วนช่วย สร้างสรรค์ รักษา ให้เอื้ออำนวยแก่การมีชีวิตที่ดีงามร่วมกัน เป็นพื้นฐานที่ดีสำหรับพัฒนาคุณภาพจิตและเจริญปัญญา

๒. อธิจิตตสิกขา หมายถึง การฝึกอบรมทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพชีวิต และรู้จักใช้ความสามารถในกระบวนการสมาธิ ศาสนะของอธิจิตคือ การพัฒนาคุณภาพจิตหรือการปรับปรุงจิตให้มีคุณภาพและสมรรถภาพสูง ซึ่งเอื้ออำนวยแก่การมีชีวิตที่ดีงามและพร้อมที่จะใช้งานในทางปัญญาอย่างได้ผลดีที่สุด

๓. อธิปัญญาสิกขา หมายถึง การฝึกอบรมทางปัญญาอย่างสูงทำให้เกิดความรู้แจ้ง ที่สามารถชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ หลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ ศาสนะของอธิปัญญาคือ การมองครุฑจักและเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หรือรู้เท่าทันธรรมชาติของสังขารธรรมทั้งหลาย ที่ทำให้เป็นอยู่และทำการต่างๆด้วยปัญญา คือ รู้จักวางใจ วางท่าที และปฏิบัติต่อโลกและชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสมในทางที่เป็นไปเพื่อแผ่ขยายประโยชน์สุข มีจิตผ่องใสไร้ทุกข์ เป็นอิสระเสรี และสดชื่นเบิกบาน

ไตรสิกขานี้เรียกเป็น พหุลัมมิกถา คือ คำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงบ่อย และมีพุทธพจน์แสดงความต่อเนื่องกันของกระบวนการฝึกอบรมที่เรียกว่า ไตรสิกขา ดังนี้

“ศีลเป็นอย่างนี้ สมาธิเป็นอย่างนี้ ปัญญาเป็นอย่างนี้ สมาธิที่สืบทอดแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาที่สมาธิบ่มแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตที่ปัญญาบ่มแล้วย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยสิ้นเชิง คือ จากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ”^{๖๐}

ความสัมพันธ์แบบต่อเนื่องกันของ ไตรสิกขา นี้ มองเห็นได้ง่ายแม้ในชีวิตประจำวัน กล่าวคือ เมื่อมีความบริสุทธิ์ในทางความประพฤติ เชื่อมั่นในความบริสุทธิ์ของตน ไม่หวาดต่อการลงโทษ ไม่สะดุ้ง ไม่ระแวงต่อการประทุษร้ายของคู่แ้ว ไม่หวั่นใจเสียใจต่อเสียงคำหนิหรือความรู้สึกไม่ยอมรับของสังคม และไม่มี ความฟุ้งซ่านวุ่นวายใจ เพราะความรู้สึกเดือดร้อนรังเกียจในความผิดของตนเอง จิตใจจึงปลอดโปร่งสงบแน่วแน่ต่อสิ่งที่คิด คำที่พูด และการที่ทำได้ยังจิตไม่ฟุ้งซ่าน สงบ มุ่งมั่น แน่วแน่เท่าใด การคิด การพิจารณา การรับรู้สิ่งต่างๆก็ยิ่งชัดเจน แล่นและคล่องตัว เป็นผลดีในทางปัญญามากขึ้น

^{๖๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐๔.

เท่านั้น ข้ออุปมาในเรื่องนี้ เหมือนเมื่อน้ำไม่ถูกกวน คน พัด หรือ เขย่า สงบนิ่ง ผุ่นผงต่างๆ ก็นอนกัน หายไป น้ำก็ใส เมื่อน้ำใสก็มองเห็นสิ่งต่างๆ ได้ชัดเจน ในการปฏิบัติธรรมชั้นสูงขึ้นไป ที่ถึงขั้นจะให้เกิดญาณรู้แจ้งเห็นจริงจนกำจัดอาสวกิเลสได้ ก็ยังต้องการจิตที่สงบนิ่ง ผ่องใส มีสมาธิแน่วแน่ยิ่งขึ้นไปอีก ถึงขนาดระงับการรับรู้ทางอายตนะต่างๆ ได้หมด เหลืออารมณ์ที่กำหนดไว้ทำการเพียงอย่างเดียว เพื่อกำจัดกวาดล้างตะกอนที่นอนกันทั้งหลาย ไม่ให้มีโอกาสขุ่นต่อไป^{๖๑}

อย่างไรก็ดี แม้ในไตรสิกขา จะเริ่มต้นด้วยศีลหรืออริสติกก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติจริงๆ นั้น ล้วนเริ่มต้นด้วยปัญญาและจบลงด้วยปัญญา กล่าวคือ อย่างน้อยสมาธิภาวนาจะต้องเป็นพื้นฐานหรือต้นทุนไว้ก่อน เหมือนการเดินทางก็จะต้องรู้ว่า ทางไหนตนจะพึงไป และตั้งต้นที่ไหนนั้น ไตรสิกขา จึงไม่จัดปัญญาไว้เป็นอันดับแรก เพราะการฝึกอบรมจริงจะเริ่มต้นที่ความประพฤติทางกาย วาจาและอาชีวก่อน เมื่อ ศีล พร้อมดีแล้วการฝึกขั้นปราณีตขึ้นมาถึงการฝึกอบรมจิต (สมาธิ) จนถึงขั้นสุดท้าย อบรมปัญญาให้แก้กล่าวจนพ้นอวิชชา

ดังนั้น จะเห็นชัดว่ามีองค์มรรคอยู่ ๓ ข้อที่มีบทบาทสำคัญต้องเกี่ยวข้องและปฏิบัติรวมพร้อมกันไปกับองค์มรรคข้ออื่นๆ ทุกข้อคือ สมาธิภาวนา สมาธิภาวนา และสมาธิ เห็นได้ง่ายๆ ด้วยการเปรียบเทียบการเดินทาง สมาธิภาวนาเป็นเหมือนไฟส่องทางหรือเข็มทิศ ให้เห็นทางและมั่นใจในทางอันถูกต้องที่จะนำไปสู่จุดหมาย สมาธิภาวนา เป็นเหมือนการออกแรงก้าวไปและแรงผลักดันให้เคลื่อนไป ส่วนสมาธิ เป็นเหมือนเครื่องบังคับ ควบคุม ระวังให้การเดินทางอยู่ในเส้นทาง ถูกจังหวะ และหลบหลีกภัย การปฏิบัติในขั้น ศีลก็ตาม สมาธิก็ตาม ปัญญาก็ตาม จึงต้องอาศัยองค์มรรค ๓ ข้อนี้อยู่ทุกขั้นตอน^{๖๒}

สุภาส เครือเนตร ให้ความเห็นว่า ในการพัฒนาชีวิตตามวิธีการแบบไตรสิกขา หรือการศึกษาแบบฝึกหัดตนให้เกิด ศีล สมาธิ ปัญญา นี้ ถ้าหากสามารถฝึกปฏิบัติได้ถูกต้องตามหลักการของ “การฝึกสมาธิ” แต่เพียงประการเดียว ก็อาจสามารถพัฒนาจิตใจให้เกิดคุณสมบัติครบ ๓ ประการ (ฝึกหนึ่งได้ครบสาม) ได้ คือ ได้ทั้ง ศีล สมาธิ และปัญญาไปพร้อมกัน เพราะศีล สมาธิ และปัญญา ล้วนกำเนิดจากแหล่งเดียวกัน คือ จิตใจ

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑๑.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑๒-๖๑๓.

ขณะฝึกสมาธิด้วยการรวบรวมพลังจิตที่กำลังสาดสายให้มารวมกันเป็นหนึ่งเดิวนั้น ก็เท่ากับเป็นการฝึกควบคุมตนให้เกิดความอดทน อดกลั้น เกิดความมุ่งมั่น มีสัจจะมีระเบียบวินัย จึงไม่มีโอกาสได้ไปละเมิดคิดข้อใดๆ ทั้งกาย วาจา ใจ นับเป็นช่วงชีวิตที่มีศีล และถ้าหากฝึกจนจิตเกิดความสงบ ตั้งมั่น ความเป็นสภาพสมาธิก็จะเกิดขึ้น และสมาธิที่มั่นคงนี้จะหนุนส่งให้จิตใจมีพลังเข้มแข็ง มีสติกล้า มีพลังขบคิดปัญหา พิจารณาหาเหตุผลให้เกิดปัญญารอบรู้ได้เร็วขึ้นจึงเรียกว่า ฝึกหนึ่งได้ครบสาม

ด้วยอานุภาพของจิตที่สงบ หรือจิตที่มีพลังสมาธินี้ แม้จะได้เรียนรู้เพื่อให้เกิดความเป็นเลิศในทางวิชาการทางโลกด้านใด ก็จะสามารถเรียนบรรลุได้ตามต้องการ และที่สำคัญยิ่ง การพัฒนาตนตามหลักของไตรสิกขานี้เป็นการปฏิบัติเพื่อเดินตามรอยพระบาทของพระองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งทรงใช้สมาธิเป็นพื้นฐานแห่งการปฏิบัติจนเกิดปัญญาเลิศ ตรัสรู้พ้นทุกข์ได้กลายมาเป็นหลักการของศาสนาพุทธในปัจจุบัน เพราะโดยธรรมชาติ “พลังปัญญาเกี่ยวเนื่องโดยตรงกับสมาธิ”^{๖๓}

มีข้อที่น่าสังเกตและควรแก่การจดจำอย่างยิ่งก็คือ ไม่ว่ามรรคมีองค์ ๘ จะเรียงลำดับตามแบบของอริยสัจหรือเรียงลำดับตามแบบของไตรสิกขาก็ตาม ทุกองค์ของมรรคจะมีคำว่า “สัมมา” นำหน้าเสมอ ซึ่งหมายถึงเป็นตัวกำหนดจริยธรรมในการฝึกอบรมหรือการกระทำใดๆ ในการดำรงชีวิตจะต้องกำกับด้วยจริยธรรมตลอดเวลา มิฉะนั้นแล้วก็คือว่า การอบรมหรือการกระทำนั้นๆย่อมมีลักษณะเป็นไปในทางตรงกันข้าม มิใช่เป็นแนวทางแห่งพุทธธรรม กล่าวคือเป็น “มิฉา” ไป มิใช่ “สัมมา” ตามแบบอริยมรรคของพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุจึงมักกล่าวอยู่บ่อยๆว่า “การศึกษาที่ขาดจริยธรรมเป็นการศึกษาแบบมหาหงส์ควน” หรืออย่างที่พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต)ให้ความเห็นว่า “การศึกษามันนี้ไม่ช่วยให้เด็กมีความประพฤติที่ดีงาม เด็กนักเรียนไม่มีวินัย สำเร็จไปแล้วก็เป็นผู้มีความประพฤติไม่ดี เป็นพลเมืองที่ไม่มีก่านิยมและคุณสมบัติที่เอื้อต่อการพัฒนาประเทศชาติให้เจริญ” นอกจากนั้นปัญหาอีกด้านหนึ่งที่สำคัญก็คือ มีความคิดแปลกแยกกับวัฒนธรรมของตนเอง^{๖๔}

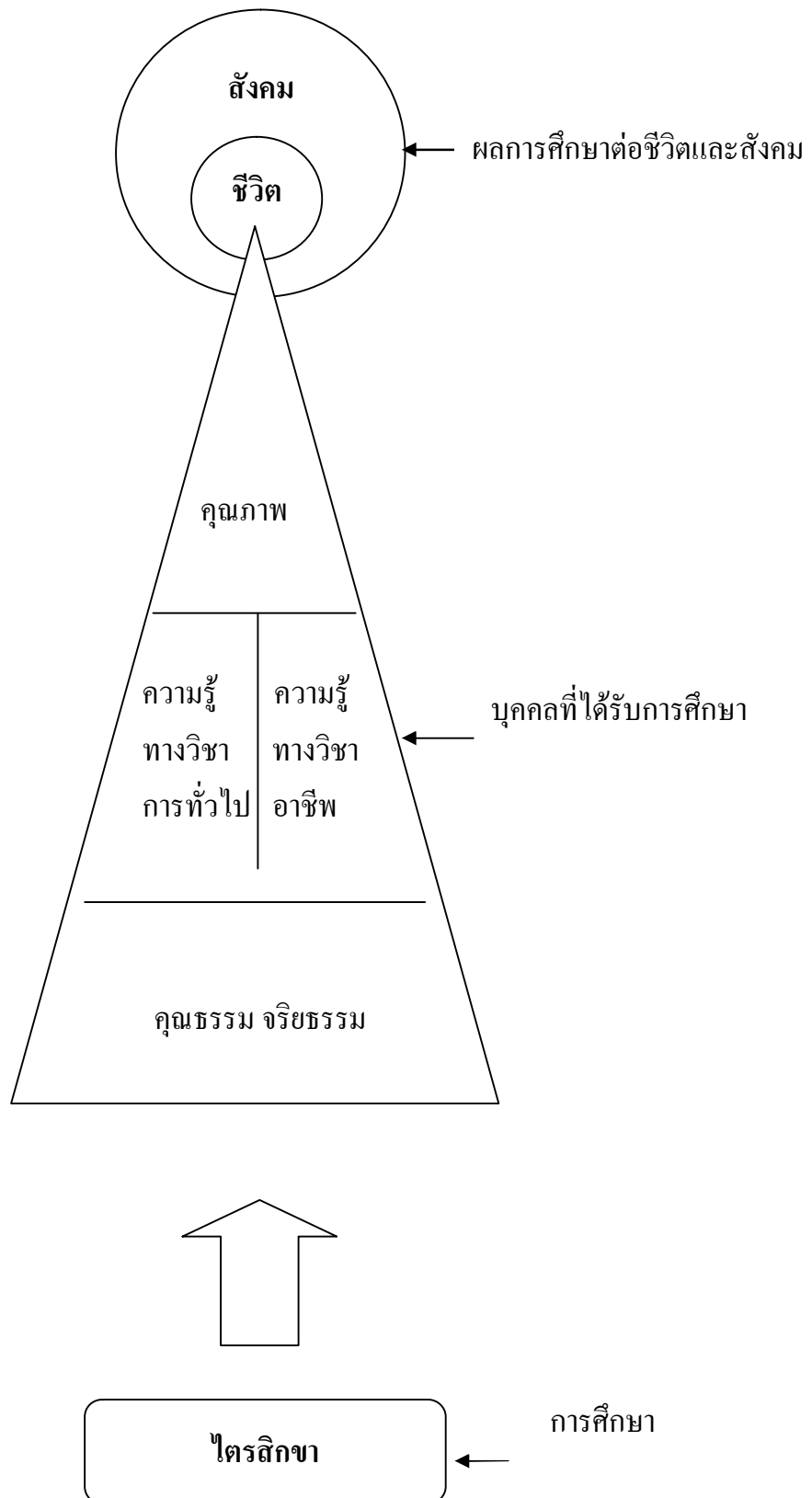
^{๖๓} สุภาส เกรือเนตร, ปฏิรูปการศึกษาศาสนาหลักศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลื่องเชิeng, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๓-๑๐๔.

^{๖๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒-๑๓.

เพราะเหตุดังนี้ การศึกษาหรือการเรียนรู้ในวิชาการต่างๆจะเป็นศาสตร์หรือศิลป์ สมัยเก่าหรือสมัยใหม่ รวมทั้งที่เป็นเทคโนโลยี หรือนวัตกรรมใดๆในโลกปัจจุบัน หากพิจารณาให้ดีแล้วย่อมสงเคราะห์ลงได้ใน “ไตรสิกขา” นี้ทั้งหมด เช่น วิชาการที่เกี่ยวกับการกระทำหรืออาชีพก็ลงได้ในหมวด ศีล วิชาการที่เกี่ยวกับการใช้สติปัญญาหรือความคิดก็ลงได้ในหมวด ปัญญา ส่วนที่เป็นหมวดสมาธินั้นก็ยังเป็นพลังยืนพื้นเป็นรองรับให้การปฏิบัติในหมวดศีลและหมวดปัญญาสำเร็จได้ด้วยดีและถูกต้องตรงตามทิศทางและเป้าหมาย ปัญหาสำคัญที่สุดในการศึกษาหรือเรียนรู้ตลอดจนการนำไปปฏิบัติในการดำรงชีวิตจะต้องตั้งอยู่บนความถูกต้องชอบธรรมหรือที่เรียกว่า “สัมมา” หรือ “สุจริต” หรือ “คุณธรรม”^{๖๕} เสมอ และนั่นก็หมายถึง ไตรสิกขา คือแนวทางที่สร้างบุคคลให้เป็นผู้มีคุณภาพ อันจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมด้วยความสุขสงบและเป็นพลเมืองที่ดีของสังคมประเทศชาติต่อไป (ดูแผนภาพที่แสดงในหน้า ๕๕)

^{๖๕} พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๓๗๑.

แผนภาพแสดงการจัดการศึกษาตามแนวทางของ ไตรสิกขา

๒.๓.๓.๓ พุทธธรรมเพื่อการดำรงชีวิตที่ดีงาม

ในการจัดการศึกษาตามแนวทางแห่งพุทธธรรมนั้นอาจแบ่งความมุ่งหมายออกเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. การศึกษาสำหรับผู้ครองเรือน หมายถึง การจัดการศึกษาสำหรับผู้ที่เป็นคฤหัสถ์หรือฆราวาส อันเป็นการศึกษาที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้การดำรงชีวิตของบุคคลในสังคมดำเนินไปในทางที่ดีงาม มิให้เกิดปัญหาอันนำมาซึ่งความทุกข์ความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและสังคม

๒. การศึกษาสำหรับผู้ไม่ครองเรือน หมายถึง การจัดการศึกษาที่มีจุดมุ่งหมายสูงขึ้นไป เพื่อให้ชีวิตดำเนินไปในทางบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของผู้เป็นบรรพชิตหรือนักบวชซึ่งมีจุดหมายปลายทาง คือ การดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง ที่เรียกว่า “นิพพาน”

เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้ ผู้ศึกษามุ่งประสงค์ที่จะทำการศึกษาเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับผู้ครองเรือน หรือที่เรียกว่า “การศึกษาเพื่อทวยราษฎร์” จึงมีจุดเน้นในการนำเสนอเฉพาะหลักพุทธธรรมที่จำเป็นสำหรับผู้ครองเรือนโดยเฉพาะ

คำสอนในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “พุทธธรรม” นั้นมีอยู่มากมายหลายองค์ธรรม แต่หลักธรรมที่เหมาะสมแก่การที่ควรจดจำและนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เพื่อการดำรงชีวิตที่ดีงามนั้น มีดังต่อไปนี้

๑. อปปมาทะ (ความไม่ประมาท)

ความไม่ประมาท คือ ความเป็นอยู่อย่างมีสติ หรือ ความเพียรที่มีสติเป็นเครื่องเร่งเร้าและควบคุม ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติและการกระทำทุกอย่าง การระมัดระวังตัวไม่ยอมถลำลงไปทางเสื่อม แต่ไม่ยอมพลาดโอกาส สำหรับความดีงาม ความเจริญก้าวหน้า ตระหนักในสิ่งที่พึงทำ หรือ พึงละเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่อันต้องรับผิดชอบ ความไม่ประมาท มีความสำคัญต่อชีวิตอย่างยิ่ง ดังมีพุทธพจน์ว่า

“...สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ที่มุ่งหมายให้สำเร็จสมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาทเถิด...” (ปัจฉิมโอวาท)

“...รอยเท้าของสัตว์บกทั้งหลายชนิดใด ๆ ก็ตาม ย่อมลงในรอยเท้าช้างได้ทั้งหมด รอยเท้าช้าง เรียกว่าเป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น โดยความใหญ่ ฉะนั้นใด กุศลธรรมทั้งหลาย

อย่างไร ๆ ก็ตาม ย่อมมีความไม่ประมาทเป็นมูล ประชุมลงในความไม่ประมาทได้ทั้งหมด ความไม่ประมาท เรียกได้ว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น ฉะนั้น...”^{๖๖}

๒. อัตตะ ๓

ก. ทิฏฐุชัมมิกัตตะ (ประโยชน์ในปัจจุบัน) ได้แก่

- (๑) มีสุขภาพดี
- (๒) มีเงินมีทอง
- (๓) มีสถานภาพดี
- (๔) มีครอบครัวผาสุก

ข. สัมปรายิกัตตะ (ประโยชน์เบื้องหน้า) ได้แก่

- (๑) มีความอบอุ่น ซาบซึ้ง สุขใจ ด้วยศรัทธา
- (๒) มีความภูมิใจ ด้วยความสุจริต
- (๓) มีความอึดใจ ด้วยน้ำใจเสียสละ
- (๔) มีความกล้า้วกล้ามั่นใจ ด้วยปัญญา
- (๕) มีความโล่งใจ ด้วยกรรมดี

ค. ปรมัตตะ (ประโยชน์อย่างยิ่ง)

- (๑) ถึงถูกโลกธรรมกระทบ ถึงจะพบความผันผวนปรวนแปร ก็ไม่หวั่นใจ มีใจเกษมศานต์มั่นคง
- (๒) ไม่ถูกความยึดติดถือมั่นบีบคั้นจิตใจให้ผิดหวังโศกเศร้า มีจิตใจโล่งเบา เป็นอิสระ
- (๓) สดชื่นเบิกบานใจ ไม่ขุ่นมัวเศร้าหมอง ผ่องใส ไร้ทุกข์ มีความสุขแท้
- (๔) รู้เท่าทันและทำการตรงตามเหตุปัจจัย ชีวิตหมดจดสดใส เป็นอยู่ด้วยปัญญา^{๖๗}

^{๖๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

^{๖๗} พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๓๒.

๓. อคติ ๔

อคติ หมายถึง ฐานะอันไม่พึงถึง ทางความประพฤติที่ผิด ความไม่เที่ยงธรรม ความลำเอียง

- (๑) นันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ
- (๒) โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง
- (๓) โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลง
- (๔) ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว^{๖๘}

หลักธรรมทั้ง ๒ คือ อปายมุข ๖ และ อคติ ๔ เป็นธรรมที่ควรละเว้นไม่พึงปฏิบัติ เพราะจะนำความเดือดร้อนเสื่อมเสียมาให้ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

๔. พรหมวิหาร ๔ หรือ อัปมัญญา ๔

พรหมวิหาร เป็นธรรมอันเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ เป็นธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจกำกับความประพฤติของตนและประพฤติต่อตน ต่อมนุษย์ทั้งหลายโดยชอบได้แก่

- (๑) เมตตา ความรัก ความปรารถนาดี มีไมตรีเพื่อแผ่และคิดทำประโยชน์สุขแก่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย
- (๒) กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ มีความใฝ่ใจที่จะปลดเปลื้องทุกข์หรือความเดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งหลาย
- (๓) มุทิตา ความยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุขก็แช่มชื่นเบิกบานด้วย
- (๔) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง เรียบเสมอ ดั่งตราขึง ไม่เอนเอียง ไม่เป็นฝักเป็นฝ่ายโดยมองตามความจริงว่า บุคคลได้รับผลดีผลชั่วตามสมควรแก่เหตุที่ประกอบและพร้อมที่จะวินิจฉัยวางตนตามหลักของเหตุผล และสงบใจมองดูอย่างเที่ยงธรรม^{๖๙}

๕. สังคหัตถ์ ๔

สังคหัตถ์ คือ ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจคน และประสานหมู่ชนให้สามัคคีเป็นหลักของการสงเคราะห์ ๔ ประการ คือ

^{๖๘} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘.

^{๖๙} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๓ / ๒๕๖.

(๑) ทาน การให้ปัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือสงเคราะห์ ด้วยปัจจัย ๔ ทุน หรือทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ ในศิลปวิทยาการ ต่างๆ

(๒) ปิยวาจา หรือ เปยววัชชะ คือการกล่าวคำสุภาพ ไพเราะน่าฟัง ชี้แจง แนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผล เป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงาม ให้กำลังใจ ให้ความเข้าใจ สมานไมตรีและนิยมน้อมตาม

(๓) อตถจริยา คือ ทำประโยชน์ช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญญาและส่งเสริมจริยธรรม

(๔) สมานัตตา คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอภาคต่อคนทั้งหลาย วางตนเหมาะสมกับฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์ และสิ่งแวดล้อมถูกต้องตามธรรม^{๑๐}

สรุปก็คือ ช่วยด้วยทุน ด้วยของหรือความรู้ ช่วยด้วยถ้อยคำ ช่วยด้วยกำลังงาน ช่วยด้วยการร่วมเผชิญและแก้ปัญหา^{๑๑}

๖. ฆราวาสธรรม ๔

ฆราวาสธรรม เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือน คือ

(๑) สัจจะ (ความจริง) คือ ซื่อสัตย์ต่อกัน ทั้งจริงใจ จริงวาจา และจริงในการทำ

(๒) ทมะ (ฝึกตน) คือ รู้จักควบคุมจิตใจ ข่มใจ ฝึกหัดตัดนิสัย แก้ไข ข้อบกพร่อง ข้อขัดแย้งด้วยการปรับตัวปรับใจเข้าหากัน และปรับปรุงตนให้ดีขึ้น

(๓) ขันติ (อดทน) คือ มีจิตใจเข้มแข็ง หนักแน่น ไม่ท้อถอย ทนต่อความล่อลวง ล้า ก้าเกิน และร่วมกันอดทนต่อความเหนื่อยยากลำบากตรากตรำ ฝ่าฟันอุปสรรคไปด้วยกัน

(๔) จาคะ (เสียสละ) คือ มีน้ำใจ สามารถเสียสละความสุขสำราญ ความพอใจ ส่วนตนเพื่อคู่ครองได้ เช่นอดหลับอดนอนพยาบาลกันในยามเจ็บไข้ เป็นต้น ตลอดจนมีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อญาติมิตรสหายของคู่ครองด้วย ไม่วางใจ^{๑๒}

^{๑๐} ที. ปา. (ไทย) ๑๑ / ๓๑๓ / ๒๕๕.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ธรรมานุวัตรจิต, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕.

๗. ศีล ๕

ศีล เป็นภาษาสันสกฤตตรงกับ สีล ในภาษาบาลี หมายถึง ความประพฤติชอบทางกายและวาจา การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน

ศีล ๕ นี้เรียกตามภาษาบาลีว่า ปญจศีล หรือเบญจศีล ประกอบด้วย

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์)
๒. อทินนาทานา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้)
๓. กามเมสุมิชฌาจารา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการประพฤติดีกในกาม)
๔. มุสาวาทา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ)
๕. สุราเมรัยมัชฌมาทักฎฐานา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท)^{๗๓}

สมเด็จพระบรมศาสดาได้แสดงไว้ใน วิสักรทสูตร นรยสูตร และเวรสูตรสรุปว่า

“นรชนใดในโลก ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ คบชู้กับภรรยาของผู้อื่น พูดเท็จ และหมกมุ่นในการดื่มสุราเมรัย นรชนนั้นละเวร ๕ ประการไม่ได้ เราเรียกว่า ผู้ทุศีล เขามีปัญญาทรมตายไปแล้วย่อมไปเกิดในนรก

นรชนใดในโลก ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่คบชู้กับภรรยาผู้อื่น ไม่พูดเท็จ และไม่หมกมุ่นในการดื่มสุราและเมรัย นรชนนั้นละเวร ๕ ประการได้ เราเรียกว่า ผู้มีศีล เขาผู้มีปัญญา ตายไปแล้วย่อมไปเกิดในสุคติ”^{๗๔}

๘. อบายมุข ๖

อบายมุข แปลว่า ช่องทางแห่งความเลื่อม ทางแห่งความพินาศ เหตุย่อยับแห่งโลกทรัพย์ ได้แก่

^{๗๓} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๕๔

^{๗๔} พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๖.

^{๗๕} อ. ญ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๔/๒๕๐-๒๕๒.

๑. ติดสุราและของมีนเมา มีโทษ ๖ สถาน คือ

- (๑) ทรัพย์หมดไปๆ เห็นชัด ๆ
- (๒) ก่อการทะเลาะวิวาท
- (๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค
- (๔) เสียเกียรติ เสียชื่อเสียง
- (๕) ทำให้ไม่รู้อาย
- (๖) ทอนกำลังปัญญา^{๓๕}

๒. ขอบเที่ยวกลางคืน มีโทษ ๖ สถาน คือ

- (๑) เชื่อว่าไม่รักษาตัว
- (๒) เชื่อว่าไม่รักษาลูกเมีย
- (๓) เชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
- (๔) เป็นที่ระแวงสงสัย
- (๕) เป็นเป้าให้เขาใส่ความหรือข่าวลือ
- (๖) เป็นทางมาของเรื่องเดือดร้อนเป็นอันมาก

๓. ขอบเที่ยวดูการละเล่น มีโทษโดยการทำงานเสื่อมเสีย เพราะใจกังวลคอยคิด
 จ้องกับเสียเวลาเมื่อไปดูสิ่งนั้นๆ ทั้ง ๖ กรณี คือ

- (๑) ราที่ไหนไปที่นั่น
- (๒) ขับร้องที่ไหนไปที่นั่น
- (๓) คนตรีที่ไหนไปที่นั่น
- (๔) เสภาที่ไหนไปที่นั่น
- (๕) เพลงที่ไหนไปที่นั่น
- (๖) เถิดเทิงที่ไหนไปที่นั่น

๔. ติดการพนัน มีโทษ ๖ สถาน คือ

- (๑) เมื่อชนะยอมก่อเวร
- (๒) เมื่อแพ้ก็เสียทรัพย์ที่เสียไป
- (๓) ทรัพย์หมดไปๆ เห็นชัดๆ
- (๔) เข้าที่ประชุมเขาไม่เชื่อถ้อยคำ

^{๓๕}ที่. ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒-๒๐๖.

(๕) เป็นที่หมั่นประมาทของเพื่อนฝูง

(๖) ไม่เป็นที่พึงประสงค์ของผู้ที่จะหาคู่ครองให้ลูกของเขา เพราะเห็นว่าจะเลี้ยงลูกเมียไม่ไหว

๕. คบคนชั่วเป็นมิตร มีโทษโดยทำให้กลายเป็นคนชั่วอย่างคนที่ตนคบทั้ง ๖ ประเภท คือได้เพื่อนที่จะทำให้เกิดกลายเป็น

(๑) นักการพนัน

(๒) นักเลงหญิง

(๓) นักเลงเหล้า

(๔) นักลวงของปลอม

(๕) นักหลอกลวง

(๖) นักเลงหัวไม้

๖. เกียจคร้านในการทำงาน มีโทษด้วยการทำให้ยกเหตุต่างๆ เป็นข้ออ้าง ผัดเพี้ยนไม่ทำงาน โภคะก็ไม่เกิด โภคะที่มีอยู่ก็หมดสิ้น คือให้อ้างไปทั้ง ๖ กรณีว่า

(๑) อ้างว่าร้อนนัก

(๒) อ้างว่าหนาวนัก

(๓) อ้างว่าเย็นไปแล้ว

(๔) อ้างว่ายังเช้านัก

(๕) อ้างว่าหิวนัก

(๖) อ้างว่าอึมนัก

๘. ทิส ๖

ทิส ๖ หมายถึง บุคคลประเภทต่างๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันทางสังคม คุณทิสที่อยู่รอบตัวเรา และจำเป็นที่เราจะต้องปฏิบัติต่อบุคคลต่างๆ เหล่านั้นอย่างถูกต้องและเหมาะสมตามฐานะ^{๗๖} คือ

ทิสที่ ๑. **ปฐติมทิส** (ทิสเบื้องหน้า) คือทิสตะวันออก ได้แก่ มารดา บิดา ผู้เปรียบเสมือนเป็นทิสเบื้องหน้าซึ่งมีอุปการะแก่เรามาก่อน

^{๗๖}ที่. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๔/๒๑๒-๒๑๘.

- ก. ในฐานะเป็นบุตร ธิดา พึ่งบำรุงบิดามารดา ดังนี้
- (๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เราต้องเลี้ยงท่านตอบ
 - (๒) ช่วยทำกิจการงานของท่าน
 - (๓) ดำรงวงศ์สกุลให้ถาวร
 - (๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
 - (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน
- ข. ในฐานะบิดามารดาข่มอนุเคราะห์บุตรธิดา ดังนี้

- (๑) ห้ามปรามป้องกันจากความชั่ว
- (๒) ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- (๔) หาคุ้มครองที่เหมาะสมให้
- (๕) มอบทรัพย์สินสมบัติให้เมื่อถึงโอกาส

ทิศที่ ๒. ทักษิณทิศ (ทิศเบื้องขวา) คือ ทิศใต้ ได้แก่ ครู อาจารย์ เพราะเป็นทักษิณบุคคลแก่การบูชาคุณ ผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องขวา

- ก. ในฐานะศิษย์พึ่งบำรุงครู อาจารย์ ดังนี้
- (๑) ลูกขึ้นด้อมรับแสดงความเคารพ
 - (๒) เข้าไปหา (เพื่อบำรุง รับใช้ ปรีกษา ชักถาม รับคำแนะนำ เป็นต้น)
 - (๓) พึ่งด้วยดี พึ่งเป็น ใฝ่ใจเรียน
 - (๔) ประนินบัติ ช่วยบริการ
 - (๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ คือเอาจริงเอาจังถือเป็นกิจสำคัญ
- ข. ในฐานะ ครู อาจารย์ ข่มอนุเคราะห์ศิษย์ ดังนี้
- (๑) ฝึกฝน แนะนำ อบรมให้เป็นคนดี
 - (๒) สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
 - (๓) สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง
 - (๔) ส่งเสริม ยกย่อง ความดี ความงาม ความสามารถให้ปรากฏ
 - (๕) สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ คือสอนฝึกให้ศิษย์ใช้วิชาเลี้ยงชีพได้จริง

และรู้จักดำรงตนด้วยดี

ทิสที่ ๓. ปัจฉิมทิส (ทิสเบื้องหลัง) คือ ทิสตะวันตก ได้แก่ ภรรยา เพราะติดตามเป็นกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลัง

ก. ในฐานะสามีพึงบำรุงภรรยา ผู้เปรียบเสมือนทิสเบื้องหลัง ดังนี้

- (๑) ยกย่องให้เกียรติสมฐานะที่เป็นภรรยา
- (๒) ไม่ดูหมิ่น
- (๓) ไม่นอกใจ
- (๔) มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้านให้
- (๕) หาเครื่องแต่งตัว เครื่องประดับมาให้เป็นของขวัญตามโอกาส

ข. ในฐานะภรรยา พึงอนุเคราะห์สามี ดังนี้

- (๑) จัดงานบ้านให้เรียบร้อย
- (๒) สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี
- (๓) ไม่นอกใจ
- (๔) รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้
- (๕) ขยันไม่เกียจคร้านในงานทั้งปวง

ทิสที่ ๔ อุตตรทิส (ทิสเบื้องซ้าย) คือ ทิสเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรค ภัยอันตราย เป็นกำลังสนับสนุนให้บรรลุผลสำเร็จ

ก. บุคคลพึงบำรุงมิตรสหาย ดังนี้

- (๑) เผื่อแผ่แบ่งปัน
- (๒) พุดจามีน้ำใจ
- (๓) ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
- (๔) มีตนเสมอ ร่วมทุกข์ร่วมสุขด้วย
- (๕) ซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน

ข. มิตรสหายย่อมอนุเคราะห์ตอบ ดังนี้

- (๑) เมื่อเพื่อนประมาทช่วยรักษาป้องกัน
- (๒) เมื่อเพื่อนประมาทช่วยรักษาทรัพย์สินของเพื่อน
- (๓) เมื่อคราวมีภัยเป็นที่พึ่งได้
- (๔) ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก
- (๕) นับถือตลอดดวงศา ญาติมิตรของเพื่อน

ทิสที่ ๕ เภฏฐิมทิส (ทิสเบื้องล่าง) ได้แก่ คนรับใช้ และคนงาน เพราะเป็นผู้ช่วยทำการงานต่างๆ เป็นฐานกำลังให้ เสมือนเป็นทิสเบื้องล่าง

ก. ในฐานะเป็นนาย พึงบำรุงคนรับใช้ และ คนงาน ดังนี้

- (๑) จัดการงานให้ทำตามความเหมาะสมกับความสามารถ
- (๒) ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่
- (๓) จัดสวัสดิการดี มีช่วยรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้ เป็นต้น
- (๔) ได้อะไรพิเศษมาก็แบ่งปันให้
- (๕) ให้มีวันหยุดและพักผ่อนหย่อนใจตามโอกาสอันควร

ข. ในฐานะเป็นคนรับใช้และคนงานย่อมอนุเคราะห์นาย ดังนี้

- (๑) เริ่มทำงานก่อนนาย
- (๒) เลิกงานทีหลังนาย
- (๓) ถือเอาแต่ของทีนายให้
- (๔) ทำการงานให้เรียบร้อย และดียิ่งขึ้น
- (๕) นำเกียรติคุณของนายไปเผยแพร่

ทิสที่ ๖ อุปริมทิส (ทิสเบื้องบน) ได้แก่ สมณพราหมณ์ คือ พระสงฆ์ เพราะเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม และเป็นผู้นำทางจิตใจ

ก. ในฐานะคฤหัสถ์ย่อมบำรุงพระสงฆ์ ผู้เสมือนเป็นทิสเบื้องบน ดังนี้

- (๑) จะทำสิ่งใดก็ทำด้วยเมตตา
- (๒) จะพูดสิ่งใดก็ทำด้วยเมตตา
- (๓) จะคิดสิ่งใดก็ทำด้วยเมตตา
- (๔) ต้อนรับด้วยความเต็มใจ
- (๕) อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔

ข. ในฐานะพระสงฆ์ ย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์ ดังนี้

- (๑) ห้ามปรามจากความชั่ว
- (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
- (๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- (๕) ทำสิ่งที่เคยทำแล้วให้แจ่มแจ้ง

(๖) บอกทางสวรรค์ให้

ผู้ปฏิบัติดังกล่าวมาแล้วทั้ง ๖ ทิศนี้ ถือว่าเป็นผู้ปกปักรักษาทั่วทิศให้เป็นแดนเกษมสุข และปลอดภัยจากอันตรายทั้งปวง

๑๐. สาราณียธรรม ๖

สาราณียธรรม คือ ธรรมเป็นที่ตั้งให้ระลึกถึง ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน หลักการอยู่ด้วยกัน^{๗๗} ได้แก่

(๑) เมตตากายกรรม ตั้งเมตตากายกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมหมู่คณะด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพเคารพ นับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

(๒) เมตตาวาจากรรม ตั้งเมตตาวาจากรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอน แนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพแสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

(๓) เมตตามโนกรรม ตั้งเมตตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อกัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

(๔) สาธารณโภคี ได้ของสิ่งใดมาก็แบ่งปันกัน คือเมื่อได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อยก็ไม่หวงไว้ผู้เดียว

(๕) สีสสามัญญตา มีศีลบริสุทธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความประพฤติสุจริตดีงามถูกต้องตามระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะ

(๖) ทิฏฐิสามัญญตา มีทิฏฐิดีงามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความเห็นชอบร่วมกันในข้อที่เป็นหลักการสำคัญ ที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น สิ้นทุกข์ หรือขจัดปัญหา

^{๗๗}ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑.

๑๑. สัปปริสธรรม ๓

สัปปริสธรรม เป็นธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ คุณสมบัติของคนดี ธรรมของผู้ดี ให้รู้จักความสมควร ความเหมาะสมในการวางตน และการกระทำอันสมควรในสถานการณ์ต่างๆ ได้แก่

(๑) ฐัมมัญญตา (ความรู้จักธรรม) คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมดา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล

(๒) อัตถัญญตา (ความรู้จักอรรถ) คือ รู้จักผล รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลักว่าหลักนั้นๆมีความมุ่งหมายอย่างไร

(๓) อัตถัญญตา (ความรู้จักตน) คือ รู้ว่าเราคือใคร มีฐานะ เพศ กำลัง ความรู้ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรมเป็นอย่างไรแล้วประพฤติตนให้เหมาะสม

(๔) มัตถัญญตา (ความรู้จักประมาณ) คือ รู้จักความพอดีในการกระทำต่างๆ

(๕) กาลัญญตา (ความรู้จักเวลา) คือ รู้เวลาอันเหมาะสมในการประกอบกิจการ หรือหน้าที่การงานต่างๆ ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้เหมาะสมเวลา เป็นต้น

(๖) ปริสัณญตา (ความรู้จักชุมชน) คือ รู้ว่าชุมชนนั้นๆเมื่อเข้าไปหาจะต้องประพฤติปฏิบัติอย่างไรจึงจะเหมาะสม

(๗) ปุคคลัญญตา (ความรู้จักบุคคล) คือ รู้ความแตกต่างของบุคคล โดย อธิาศัย ความสามารถ คุณธรรม ควรปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆอย่างไรจึงจะเหมาะสม^{๑๘}

๑๒. กุศลกรรมบถ ๑๐

กุศลกรรมบถ หมายถึง ทางแห่ง กุศลกรรม ทางทำความดีหรือกรรมที่ดี อันเป็นทางนำไปสู่ความเจริญหรือที่เรียกว่า “สุคติ”^{๑๙} ดังนี้

ก. กายกรรม ๓ (การกระทำทางกาย)

^{๑๘}ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๓/๔๐๐.

^{๑๙}อง. ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓๘/๓๓๐.

(๑) ปาณาติปาตัง ปหายะ ฯเปฯ สัพพปาณภูตะหิตานุกัมปิ โหติ ละเวณ การฆ่า การสังหาร การบีบคั้นเบียดเบียน มีเมตตากุณา ช่วยเหลือเกื้อกูลสงเคราะห์กัน

(๒) อทินนาทานัง ปหายะ ฯเปฯ อทินนัง เถยยสังขาตัง อนาพาตา โหติ ละเวณการแย่งชิงลักขโมยและการเอารัดเอาเปรียบ เคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน

(๓) กามสุมิจณาจารัง ปหายะ ฯเปฯ น จาริตตัง อาปัสซิดา โหติ ละเวณ การประพฤติผิดล่วงละเมิดในของรักของหวงแหนของผู้อื่น ไม่ข่มเหงจิตใจหรือทำลายบหลู่เกียรติและวงศ์ตระกูลของกันและกัน

ข. วชิกรรม ๔ (การกระทำทางวาจา)

(๔) มุสาวาทัง ปหายะ ฯเปฯ น สัมปชา น มุสา ภาสิตา โหติ ละเวณการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง กล่าวคำสัจย์ ไม่จงใจพูดให้ผิดไปจากความเป็นจริงเพราะเห็นแก่ประโยชน์ใดๆ

(๕) ปิสุณัง วาจัง ปหายะ ฯเปฯ สมัคคกรณี วาจัง ภาสิตา โหติ ละเวณการพูดส่อเสียด ยุยง สร้างความแตกแยก พูดแต่คำสมานส่งเสริมความสามัคคี

(๖) ผรุสสัง วาจัง ปหายะ ฯลฯ พหุชนะ มนาปา ตถารูปิ วาจัง ภาสิตา โหติ ละเวณการพูดคำหยาบ พูดแต่คำสุภาพนุ่มนวลชวนฟัง

(๗) สัมผัสปปลาปิง ปหายะ ฯเปฯ การเวที ภูตวาที อัตวาที รัมมวาที วินยวาที นิธินวาที วาจัง ภาสิตา โหติ ละเวณการพูดเหลวไหลเพื่อเจ้อ พูดแต่คำจริง มีเหตุผล มีสารประโยชน์ ถูกกาลเทศะ

ค. มโนกรรม ๓ (การกระทำทางใจ)

(๘) อนภิชชามาลุ โหติ... ไม่ละโมภ ไม่เพ่งเล็งคิดหาทางเอาแต่จะได้ คิดให้คิดเสียสละ ทำใจให้เผื่อแผ่กว้างขวาง

(๙) อัพยาปันนจิตโต โหติ... สุขีอัตตานัง ปริหรันตุติ ไม่มีจิตคิดร้าย คิดปรารภนาแต่ว่า ขอให้สัจย์ทั้งหลายไม่มีเวร ไม่เบียดเบียน ไม่มีทุกข์ ครองตนอยู่เป็นสุข

(๑๐) สัมมาทิฏฐิโก โหติ... สยัง อภิญญาสังนิคัตวา ปเวเทนตติ มีความเห็นถูกต้องเป็นสัมมาทิฏฐิ เข้าใจในหลักกรรมว่า ทำดีมีผลดีทำชั่วมีผลชั่ว รู้เท่าทันความจริงที่เป็นธรรมดาของโลกและชีวิต มองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

๑๓. บุญญกิริยาวัตถุ ๑๐

บุญญกิริยาวัตถุ หมายถึง ที่ตั้งแห่งการทำบุญ ทางทำความดี ได้แก่

- (๑) ทานมัย ทำบุญด้วยการให้สิ่งของ
- (๒) ศีลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีลหรือประพฤติดี
- (๓) ภาวนามัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือการปฏิบัติอบรมจิตใจ
- (๔) อปจายนมัย ทำบุญด้วยการประพาศิโอรณน้อม
- (๕) เวชยวัจจมัย ทำบุญด้วยการชวนชวนรับใช้
- (๖) ปัตติทานมัย ทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้แก่ผู้อื่น
- (๗) ปัตตานุโมทนามัย ทำบุญด้วยการยินดีในความดีของผู้อื่น
- (๘) ฐัมมัสสวนมัย ทำบุญด้วยการฟังธรรมศึกษาหาความรู้
- (๙) ฐัมมเทศนามัย ทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้ความรู้
- (๑๐) ทิฏฐุชุกัมมัย ทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ตรง^{๔๐}

๑๔. นาถกรณธรรม ๑๐

นาถกรณธรรม คือ ธรรมอันกระทำที่พึง ธรรมสร้างที่พึง คุณธรรมที่ทำให้ตนเป็นที่พึ่งของตนได้^{๔๑} ได้แก่

- (๑) ศีล ความประพฤติดีงามสุจริต รักษาระเบียบวินัย มีอาชีพะบริสุทธิ์
- (๒) พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก
- (๓) กัลยาณมิตตตา ความมีกัลยาณมิตร การคบคนดี ได้ที่ปรึกษาและผู้แนะนำสั่งสอนที่ดี
- (๔) โสวัสสตา ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย รับฟังเหตุผล
- (๕) กิงกรณียะสุ ทักขตา ความเอาใจใส่ช่วยชวนชวนในกิจใหญ่ๆน้อยทุกอย่างของเพื่อนรวมหมู่คณะ รู้จักพิจารณาไตร่ตรอง สามารถจัดทำให้สำเร็จเรียบร้อย
- (๖) ฐัมมกามตา ความเป็นผู้ใคร่ธรรม คือ รักธรรม ใฝ่ความรู้ ใฝ่ความจริง รู้จักพูดรู้จักรักฟัง ทำให้เกิดความพอใจ นำร่วมปรึกษาสนทนา ชอบศึกษา ยินดีปรีดาในหลักธรรมหลักวินัยที่ละเอียดลึกซึ้งยิ่งๆขึ้นไป

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑๐.

^{๔๑}ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๒๗-๔๒๘.

(๓) วิริยารัมภะ ความขยันหมั่นเพียร คือ เพียรละความชั่ว ประกอบความดี มีใจแก่กล้า บากบั่นก้าวหน้า ไม่ย่อท้อ ไม่ทอดทิ้งธุระ

(๔) สันตุฏฐิ ความสันโดษ คือ ยินดี มีความสุขความพอใจด้วยปัจจัย ๔ ที่หามาได้ด้วยความเพียรอันชอบธรรมของตน

(๕) สติ ความมีสติ รู้จักกำหนดจดจำ ระลึกการที่ทำคำที่พูดไว้ได้ ไม่มีความประมาท

(๑๐) ปัญญา ความมีปัญญายังรู้เหตุผล รู้จักคิดพิจารณา เข้าใจภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

นาถกรณธรรมนี้ ท่านเรียกว่าเป็น พหุการธรรม หรือธรรมมีอุปการะมาก เพราะเป็นกำลังหนุนในการบำเพ็ญคุณธรรมต่างๆ ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จอย่างกว้างขวางไพศาล

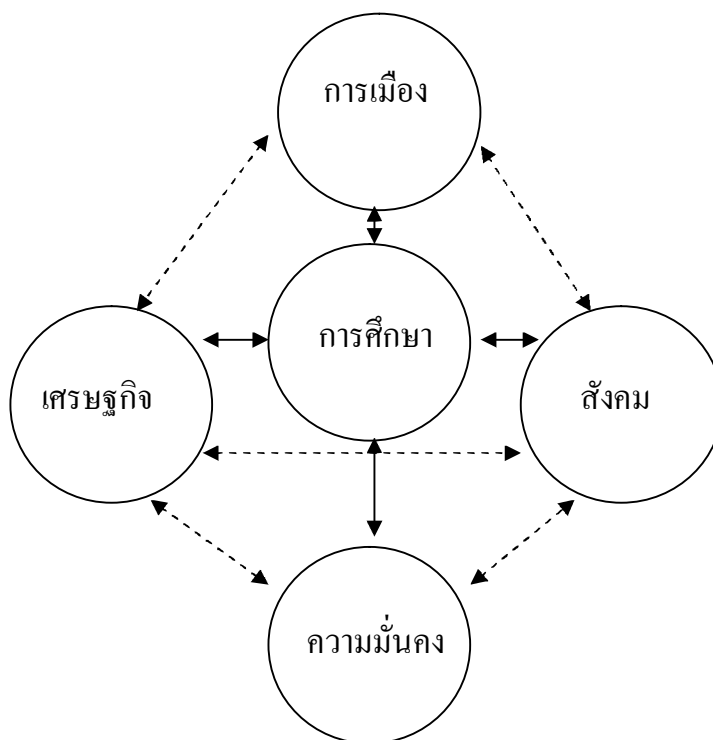
๓.๓ ความสัมพันธ์ของการศึกษากับการพัฒนาประเทศ

คำว่า “การพัฒนา” ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “Development” หมายความว่า การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ดีขึ้น เจริญขึ้น

การพัฒนาประเทศ จึงหมายถึง การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกิจการต่างๆ เพื่อให้ประเทศชาติมีความเจริญก้าวหน้า และมีความมั่นคง การพัฒนาประเทศมีขอบข่ายครอบคลุมถึงการพัฒนาทุกด้าน ทั้งของรัฐและเอกชน ทั้งระดับบุคคลและระดับที่เป็นของส่วนรวม หากจำแนกการพัฒนาออกเป็นด้านใหญ่ๆ แล้วก็อาจจำแนกได้เป็น ๔ ด้าน คือ การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาสังคม การพัฒนาการเมือง และการพัฒนาความมั่นคงของชาติ

ปัจจัยที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนาประเทศทั้ง ๔ ด้าน ดังกล่าว นอกเหนือจากปัจจัยอื่นๆแล้วที่สำคัญที่สุดก็คือ การศึกษา ซึ่งเป็นกิจกรรมและกระบวนการสังคมที่มีผลโดยตรงต่อการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และความมั่นคงของชาติ อาจเขียนเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของการศึกษากับการพัฒนาประเทศ

การพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่าง การศึกษา กับ การพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และความมั่นคงของชาติ ในแง่ปฏิสัมพันธ์ คือ การพิจารณาความสัมพันธ์สองทาง ที่กิจการเหล่านี้เป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการพัฒนา ด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และความมั่นคงของชาติ ซึ่งต่างก็ต้องอาศัยการศึกษา เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้บรรลุเป้าหมายของการพัฒนาการด้านนั้นๆ ในขณะเดียวกัน การพัฒนาทั้ง ๔ ด้านดังกล่าว ต่างก็มีผลต่อกันและกัน และมีผลเชื่อมโยงมาสู่การพัฒนาการศึกษาด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประเทศที่กำลังพัฒนาจะต้องมีวิธีการจัดการศึกษาที่เน้น การศึกษา เพื่อการพัฒนาประเทศอย่างเป็นพิเศษ^{๔๒}

^{๔๒} วิจิตร ศรีสะอ้าน, เอกสารการสอนชุดวิชาพัฒนศึกษาหน่วยที่๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๔), หน้า ๑๐-๑๑.

การจัดการศึกษาที่ควรจะต้องพัฒนาตัวมันเอง ก็คือ จะต้องดำเนินไปตามแนวทางแห่งพุทธธรรมคือยึดหลัก ไตรสิกขา ภาวนา ๔ โดยให้มีการพัฒนากาย พัฒนาศีล พัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญา ให้สมบูรณ์ครบถ้วนในองค์รวม ไม่มีการแยกส่วนและจะต้องเอาชีวิตเป็นตัวตั้ง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เพื่อพลเมืองของชาติจะได้มีคุณภาพ โดยมี คุณธรรม จริยธรรม เป็นพื้นฐานของชีวิต จึงจะสามารถพัฒนา เชิดชูและสร้างสรรค์ประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองได้อย่างยั่งยืน...^{๔๓} เพราะพุทธธรรมหรือพระพุทธศาสนานี้ แท้จริงแล้วก็ป็นเรื่องของการศึกษาอันเป็นเครื่องมือสร้างสรรค์สังคมประเทศชาติที่มีผลลึกซึ้งและยาวไกล อนึ่ง จะต้องไม่ลืมว่า ประเทศไทยมีประวัติศาสตร์ของความเป็นเอกราช และมีเอกลักษณ์แห่งวัฒนธรรมอันยาวนานด้วยแนวทางแห่งพุทธธรรมของสถาบันพระพุทธศาสนาซึ่งยืนหยัดเคียงคู่กับสถาบันชาติและสถาบันกษัตริย์ไทยมาโดยตลอด แต่ย้งนำวิกฤตกังวลอยู่ว่า งานปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมในปัจจุบันกำลังดำเนินไปอย่างพร่ำมั่ว และสับสนเต็มที

เพราะฉะนั้น เมื่อการศึกษามีความสัมพันธ์กับการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ และเพื่อให้งานการพัฒนาก้าวหน้าสำเร็จด้วยดีและยั่งยืนแล้ว เราจำเป็นที่จะต้องมีการปรับปรุงพัฒนาการศึกษาให้เป็นไปตามแนวทางที่ถูกต้องอย่างแท้จริง และการจัดการศึกษาที่ว่านั่นก็คือ การจัดการศึกษาตามแนวทางแห่งพุทธธรรม หรือที่เรียกว่า ระบบไตรสิกขานั้นเอง

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษา เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา, หน้า ๔,๕,๑๔.

บทที่ ๔

วิเคราะห์การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

ด้วยความตระหนักของคณะสงฆ์ที่ว่า วัดได้เคยมีบทบาทในการจัดการศึกษาสำหรับประชาชนมาแต่เดิม และการที่จะให้วัดทำหน้าที่เพียงเพื่อจัดการศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรได้เป็นผู้สืบสานมาแต่เพียงด้านเดียวเท่านั้น โดยมีได้ศึกษาทางวิชาการทางโลกด้วยแล้ว ทำให้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้จำนวนของพระภิกษุสามเณรมีจำนวนลดลงตามลำดับ ยิ่งไปกว่านั้นการที่รัฐเอาโรงเรียนซึ่งจัดการศึกษาสำหรับราษฎรออกไปจากวัดโดยสิ้นเชิงนั้น ก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สังคมมีปัญหาเกี่ยวกับความหย่อนยานในเรื่องความประพฤติของผู้คนในสังคมเกี่ยวกับศีลธรรมและจริยธรรม คณะสงฆ์บางส่วนจึงได้ดำริจัดโรงเรียนขึ้นในวัด เพื่อสนองความต้องการของพระภิกษุสามเณร และเป็นการฟื้นฟูพระราชปณิธานในการจัดการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปในตัวด้วย ในปัจจุบันคณะสงฆ์ไทยได้มีบทบาทในการจัดการศึกษาอยู่ ๗ รูปแบบคือ

๑. การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม เพื่อผลิตพระภิกษุสามเณรให้เป็นผู้รู้ธรรม
๒. การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี เพื่อธำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาและความเจริญรุ่งเรืองของพระสังฆธรรม
๓. การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เพื่อสนองความต้องการที่จะศึกษาวิชาการทางโลกของพระภิกษุสามเณร
๔. การศึกษาในรูปแบบโรงเรียนการกุศลของวัด เปิดสอนตั้งแต่อนุบาลจนถึงมัธยมปลาย
๕. โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เพื่ออบรมกุศลธรรม และวัฒนธรรมแก่เยาวชน ในวันอาทิตย์
๖. ศูนย์การศึกษาเด็กก่อนเกณฑ์ เพื่อเตรียมเด็กก่อนเข้าสู่เกณฑ์บังคับ

๑. มหาวิทยาลัยสงฆ์ เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้สูงขึ้นถึงขั้นปริญญา^{*}

ในการจัดการศึกษา คณะสงฆ์เป็นผู้บริหารจัดการโดยใช้วัดเป็นสถานศึกษาทั้งสิ้น ในที่นี้ ผู้ศึกษาวิจัยเห็นว่า การจัดการศึกษาที่มีรูปแบบที่ค่อนข้างเป็นระบบ และถือได้ว่าเป็นแบบอย่างของการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ ตามพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างแท้จริงหรือใกล้เคียงที่สุดก็คือรูปแบบที่ ๓ และรูปแบบที่ ๔ คือ การศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา และการศึกษาของโรงเรียนการกุศลของวัด ซึ่งจัดตั้งขึ้นในเขตเทศบาลนครขอนแก่น ซึ่งผู้ศึกษาเลือกเป็นกรณีศึกษารวม ๒ แห่ง คือ

๑. โรงเรียนประภัสสรวิทยา วัดศรีนวล

๒. โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว พระอารามหลวง

๔.๑ โรงเรียนประภัสสรวิทยา วัดศรีนวล

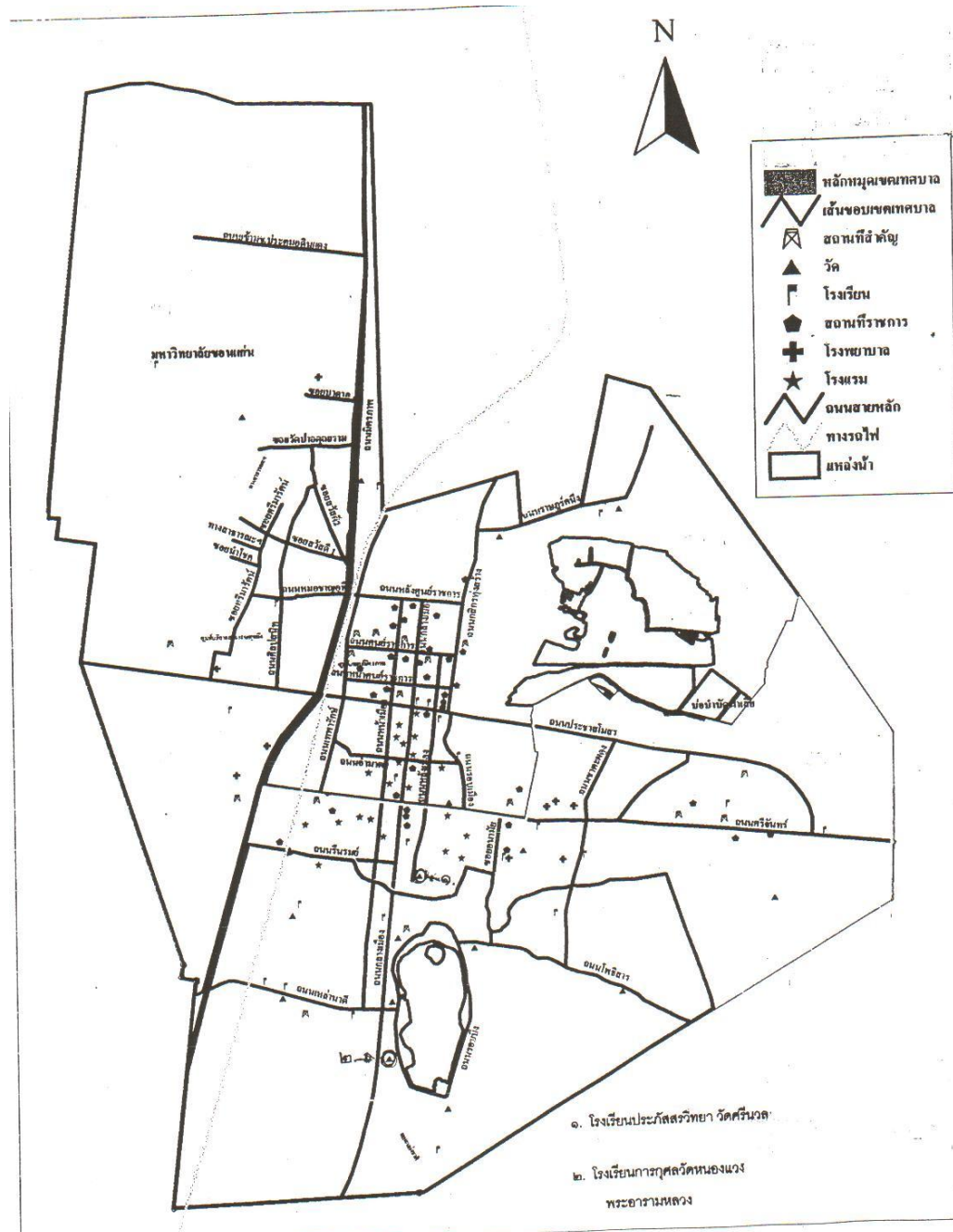
โรงเรียนประภัสสรวิทยา วัดศรีนวล เป็นโรงเรียนที่สร้างขึ้นตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาซึ่งประกาศใช้เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ โรงเรียนตั้งอยู่ในบริเวณเลขที่ ๔๔๑ ถนนหลังเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น มีพื้นที่ทั้งหมด ๑๒ ไร่เศษ ทิศเหนือจดซอย ๑๔ ถนนหลังเมือง ทิศใต้จดถนนประชาสาทร ทิศตะวันออกจดถนนไพร่พินาศ ทิศตะวันตกจด ถนนหลังเมือง

๔.๑.๑ ประวัติความเป็นมาของโรงเรียน

โรงเรียนประภัสสรวิทยา เป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ซึ่งได้รับอนุญาตให้เปิดดำเนินการให้การศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (มัธยมปีที่ ๑-๓) เมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๕ ใบอนุญาตเลขที่ ๑๐๑/๒๕๒๕ เดิมสังกัดกองศาสนศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ปัจจุบันสังกัดกองพุทธศาสนศึกษา

^{*}ประยูร แสงใส, “การบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์”, ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๕๐ (อัคราณา).

แผนที่แสดงที่ตั้งโรงเรียนกรณศึกษา ๒ แห่ง
ในเขตเทศบาลนครขอนแก่น

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ โดยมีพระมุณีสารประสาธน์ (คำพันธ์ โกวิท ปร. ๙) รองเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่นเป็นผู้จัดการและมี พระมหาบัวผัน ปุณฺณมโ ปร.๘ เจ้าอาวาสวัดศรีนวลเป็นครูใหญ่

ปี พ.ศ. ๒๕๒๖ ได้รับอนุญาตให้เปิดดำเนินการให้การศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย สายวิทย์-คณิต มีพระกิตติญาณโสภณ (พระมหาบัวผัน ปุณฺณมโ ปร.๘) รองเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่นเป็นผู้อำนวยการ

ปี พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๔๕ มี พระกิตติญาณโสภณ (พระมหาบัวผัน ปุณฺณมโ ปร.๘) รองเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น เป็นผู้จัดการและมี พระครูสิทธิธรรมนิเทศก์ (พลสวัสดิ์ ดิสุสเทโว ปร.๓.พม.,พธ.บ.) เจ้าอาวาสวัดศรีนวล รองเจ้าคณะอำเภอเมืองขอนแก่นเป็นผู้อำนวยการ

ปี พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๙ พระครูสิทธิธรรมนิเทศก์ (พลสวัสดิ์ ดิสุสเทโว) เจ้าอาวาสวัดศรีนวล รองเจ้าคณะอำเภอเมืองขอนแก่นเป็นผู้จัดการ ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ถึงปัจจุบัน มีพระมหาสุพรรณ จันทโร ปร.๔., สน.บ., ผู้ช่วยเจ้าอาวาส เป็นผู้อำนวยการ โรงเรียนประภัตรสรวิทยา มีนโยบายในการจัดการศึกษา ดังนี้

๑. เพื่อช่วยเหลือพระภิกษุสามเณรในชนบทได้ศึกษาเล่าเรียนตามสมควรแก่ศักยภาพเป็นการขยายโอกาสทางการศึกษาสำหรับลูกหลานของราษฎรที่เป็นนักบวชในพระพุทธศาสนาอีกทางหนึ่ง

๒. เพื่อให้พระภิกษุสามเณรได้เล่าเรียนหลักวิชาเหมาะสมกับสภาวะการณ์ในปัจจุบัน

๓. เพื่อส่งเสริมการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในส่วนภูมิภาคให้เจริญก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น

๔. เพื่อเป็นการลดช่องว่างทางการศึกษาของสังคมไทยในปัจจุบัน^๒

^๒ สัมภาษณ์ พระครูสิทธิธรรมนิเทศก์, เจ้าอาวาสวัดศรีนวล, ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

๔.๑.๒ ระเบียบการรับนักเรียนเข้าเรียน

โรงเรียนประภัสสรวินยา วัดศรีนวล ได้มีระเบียบการรับนักเรียนเข้าเรียน โดยกำหนดคุณสมบัติดังนี้

๑. คุณสมบัติทั่วไป

- เป็นพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา
- มีความประพฤติเรียบร้อย
- ไม่เป็นโรคติดต่อระยะร้ายแรง
- ไม่พิการจนเป็นอุปสรรคต่อการศึกษาและการอยู่ร่วมกับสังคม

๒. คุณสมบัติเฉพาะระดับ

(๑) ช่วงชั้นที่ ๓ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑-๓ (ข้อใดข้อหนึ่ง)

- ก. สอบได้ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ หรือเทียบเท่าเข้าชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑
- ข. จบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ เข้าศึกษาต่อชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒
- ค. จบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ เข้าศึกษาต่อชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓

(๒) ช่วงชั้นที่ ๓ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑-๓ (ข้อใดข้อหนึ่ง)

ก. สอบได้นักธรรมชั้นตรี บาลีประโยค ๑-๒ และหรือสอบได้มัธยมศึกษาปีที่ ๓ หรือสอบได้ระดับ ๔

ข. สอบได้นักธรรมชั้นโท บาลีประโยค ๓

ค. สอบได้นักธรรมชั้นเอก บาลีประโยค ๔

ง. สอบได้ตามหลักสูตรบาลีสาธิต หรือบาลีมัธยมศึกษาตอนต้น

จ. จบการศึกษาช่วงชั้นที่ ๓ หรือ มัธยมศึกษาปีที่ ๓

ฉ. จบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ เข้าศึกษาต่อชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕

ช. จบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ เข้าศึกษาต่อชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖

(ส่วนรายละเอียดอื่นๆ อยู่ในภาคผนวก ก.)”

”พระครูสิทธิธรรมนิเทศ์ และคณะ, “ระเบียบการรับนักเรียน โรงเรียนประภัสสรวินยา ปีการศึกษา ๒๕๕๐”, ขอนแก่น : เอกสารสัมมนา โรงเรียนประภัสสรวินยา วัดศรีนวล, ๒๕๕๐ (อัคราณา).

๔.๑.๓ กระบวนการจัดการเรียนการสอน

๔.๑.๓.๑. หลักสูตร

การจัดการเรียนการสอนดำเนินการตามหลักสูตรที่กำหนดโครงสร้างไว้ดังนี้

ตารางที่ ๑ แสดงการจัดสัดส่วนสาระการเรียนรู้และจำนวนเวลาเรียนเป็นชั่วโมง
ต่อปี ช่วงชั้นที่ ๓ (มัธยมศึกษาปีที่ ๑-๓)

ระดับ ชั้น	เวลาเรียนคิดเป็นชั่วโมงต่อปี									รวม
	ภาษา ไทย	คณิต ศาสตร์	วิทยา ศาสตร์	สังคมศึกษา ศาสนาและ วัฒนธรรม	สุข ศึกษา และ พล ศึกษา	ศิลปะ	การงานอาชีพ และ เทคโนโลยี	ภาษา ต่าง ประเทศ	กิจกรรม พัฒนา ผู้เรียน	
ม.๑	๑๖๐	๑๒๐	๑๒๐	๑๖๐	๔๐	๔๐	๘๐	๑๖๐	๑๖๐	๑,๒๐๐
ม.๒	๑๖๐	๑๒๐	๑๒๐	๑๖๐	๔๐	๔๐	๘๐	๑๖๐	๑๖๐	๑,๒๐๐
ม.๓	๑๖๐	๑๒๐	๑๒๐	๑๖๐	๔๐	๔๐	๘๐	๑๖๐	๑๖๐	๑,๒๐๐
รวม	๔๘๐	๓๖๐	๓๖๐	๔๘๐	๑๒๐	๑๒๐	๒๔๐	๔๘๐	๔๘๐	๓,๖๐๐

ตารางที่ ๒ แสดงการจัดสัดส่วนสาระการเรียนรู้และจำนวนเวลาเรียนเป็นชั่วโมง
ต่อปี ช่วงชั้นที่ ๔ (มัธยมศึกษาปีที่ ๔-๖)

ระดับ ชั้น	เวลาเรียนคิดเป็นชั่วโมงต่อปี									รวม
	ภาษา ไทย	คณิต ศาสตร์	วิทยา ศาสตร์	สังคมศึกษา ศาสนาและ วัฒนธรรม	สุข ศึกษา และ พล ศึกษา	ศิลปะ	การงาน อาชีพและ เทคโนโลยี	ภาษา ต่าง ประเทศ	กิจกรรม พัฒนา ผู้เรียน	
ม.๔	๘๐	๑๖๐	๓๒๐	๒๐๐	๘๐	๔๐	๘๐	๓๒๐	๑๒๐	๑,๔๐๐
ม.๕	๘๐	๑๖๐	๓๒๐	๒๐๐	๘๐	๔๐	๘๐	๓๒๐	๑๒๐	๑,๔๐๐
ม.๖	๘๐	๑๖๐	๓๒๐	๒๐๐	๘๐	๔๐	๘๐	๓๒๐	๑๒๐	๑,๔๐๐
รวม	๒๔๐	๔๘๐	๙๖๐	๖๐๐	๒๔๐	๑๒๐	๒๔๐	๙๖๐	๓๖๐	๔,๒๐๐

(๑) จำนวนชั่วโมงที่จัดให้เรียนต่อปี ช่วงชั้นที่ ๓ เท่ากับ ๑,๒๐๐ ชั่วโมงต่อปี
ช่วงชั้นที่ ๔ เท่ากับ ๑,๔๐๐ ชั่วโมงต่อปี

(๒) ระบบการเรียนรู้ที่เน้นเป็นพิเศษ คือ คุณธรรม จริยธรรม

(๓) สัดส่วนระหว่างสาระการเรียนรู้ระดับชาติ/สากล ต่อสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น
๓๐ ชั่วโมงต่อปี

(๔) ต่อสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นที่เด่นในแต่ละกลุ่มสาระการเรียนรู้ ได้แก่

- กลุ่มสาระการเรียนรู้ ภาษาไทย ภาษาถิ่น สวดทำนองสรภัญญะ
- กลุ่มสาระการเรียนรู้ คณิตศาสตร์
- กลุ่มสาระการเรียนรู้ วิทยาศาสตร์
- กลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม ฝึกอบรม

วิปัสสนากรรมฐาน

- กลุ่มสาระการเรียนรู้ สุขศึกษาและพลศึกษา
- กลุ่มสาระการเรียนรู้ ศิลปะ ประดิษฐ์พานบายศรี
- กลุ่มสาระการเรียนรู้ การงานอาชีพและเทคโนโลยี

ตารางที่ ๓ แสดงการจัดชั้นเรียน จำนวนนักเรียน ห้องเรียน และครูที่ทำการสอน

ช่วงชั้นที่ ๓ ปีการศึกษา ๒๕๕๐

ชั้น	จำนวนนักเรียน			จำนวน ห้องเรียน	จำนวนครูที่ครูสอน		ระดับการศึกษาสูงสุดของครูประจำการ			อายุ เฉลี่ย (ปี)	ประสบการณ์ (ปี)
	ชาย	หญิง	รวม		ชาย	หญิง	ต่ำกว่า ปริญญา	ปริญญาตรี	ปริญญาโท		
ม.๑	๑๑๒	-	๑๑๒	๒	๓	-	-	๒	-	๓๘	๕
ม.๒	๑๐๔	-	๑๐๔	๒	๔	-	-	๓	๒	๓๗	๖
ม.๓	๗๒	-	๗๒	๒	๔	-	-	๔	-	๓๗	๕
รวม	๒๘๘	-	๒๘๘	๖	๑๑	-	-	๕	๒	๓๗.๓	๖

ตารางที่ ๔ แสดงการจัดชั้นเรียน จำนวนนักเรียน ห้องเรียน และครูที่ทำการสอน

ช่วงชั้นที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๐

ชั้น	จำนวนนักเรียน			จำนวน ห้องเรียน	จำนวนครูที่ครูสอน		ระดับการศึกษาสูงสุดของครูประจำการ			อายุ เฉลี่ย (ปี)	ประสบการณ์ (ปี)
	ชาย	หญิง	รวม		ชาย	หญิง	ต่ำกว่า ปริญญา	ปริญญาตรี	ปริญญาโท		
ม.๔	๑๑๘	-	๑๑๘	๓	๒	-	-	๒	-	๔๐	๖
ม.๕	๑๑๗	-	๑๑๗	๓	๔	-	-	๓	๑	๓๗	๑๐
ม.๖	๖๔	-	๖๔	๒	๔	-	-	๓	๑	๔๗	๑๒
รวม	๒๙๙	-	๒๙๙	๘	๑๐	-	-	๘	๒	๔๑	๕.๖

รวมจำนวนครูทั้ง ๒ ช่วงชั้น เป็นครูพระภิกษุ ๑๓ รูป และครู ฆราวาส ๘ คน

๔.๑.๓.๒. กิจกรรมทางวิชาการ

โรงเรียนประภัสสรวินยา มีการจัดกิจกรรมทางวิชาการ เพื่อพัฒนาผู้เรียนด้านพุทธศึกษาให้รักเรียนเกิดทักษะและมีความเข้าใจแจ่มแจ้งในเนื้อหาสาระของวิชาต่างๆ ในหลักสูตร โดยมีกิจกรรมที่มีลักษณะเด่นดังนี้

(๑) กิจกรรมวันภาษาไทย กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทยจัดขึ้นภายในโรงเรียนในราวปลายเดือนสิงหาคม ของทุกปี เป็นการรณรงค์ให้นักเรียนเห็นความสำคัญของภาษาไทยซึ่งเป็นภาษาประจำชาติและมีเอกลักษณ์ของตนเอง มีการสวดค้อย่งพระเกียรติคุณพ่อขุนรามคำแหงมหาราชซึ่งทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นเมื่อ พ.ศ.๑๘๒๖

(๒) กิจกรรมวันวิทยาศาสตร์ กลุ่มสาระการเรียนรู้วิทยาศาสตร์จัดขึ้นภายในโรงเรียนภายในเดือนสิงหาคมของทุกปี เพื่อให้นักเรียนเห็นคุณค่าและความสำคัญของวิทยาศาสตร์ มีการแสดงผลงานของวิทยาศาสตร์ที่สำคัญและมีการสวดค้อย่งพระเกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเป็นบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย แสดงให้นักเรียนเกิดความตระหนักว่าโลกที่เจริญได้ทุกวันนี้เกิดจากผลงานของนักวิทยาศาสตร์ทั้งหลาย

(๓) กิจกรรมส่งเสริมการใช้ภาษาไทย เป็นกิจกรรมในชั้นเรียนแต่ละชั้นเพื่อให้ นักเรียนรู้จักใช้ภาษาไทยให้ถูกต้องตามหลักภาษาไทย โดยจัดขึ้นทุกวันที่มีการเรียนการสอนวิชาภาษาไทย

(๔) กิจกรรมที่ส่งเสริมการรักการอ่าน เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นในทุกชั้นเรียน โดยเน้นการอ่านออกเสียง การอ่านในใจเพื่อจับใจความ การเว้นวรรคตอน การเลือกหนังสือที่อ่าน เพื่อเพิ่มพูนทักษะการอ่านให้แก่ นักเรียน

(๕) กิจกรรมตระกร้าความรู้เคลื่อนที่ จัดขึ้นโดยครูและนักเรียนร่วมกันจัดนำหนังสือใส่ตระกร้าหลายๆใบ ไปตั้งไว้ด้านหน้าของโรงเรียน เพื่อให้นักเรียนค้นคว้าหาความรู้ในวิชาการต่างๆนอกห้องสมุดของโรงเรียน โดยจัดขึ้นประจำทุกวันที่เปิดเรียน

(๖) กิจกรรมตอบปัญหาวิชาการ จัดขึ้นในเดือน กรกฎาคม ของทุกปี มีการแข่งขันความเป็นเลิศทางวิชาการระหว่างชั้นเรียน โดยกลุ่มสาระการเรียนรู้ร่วมกันจัดทุกสาระการเรียนรู้

(๗) กิจกรรมทัศนศึกษาและประชุมสามัญ จัดขึ้นในเดือน เมษายน ก่อนเปิด

เรียนภาคแรกของทุกปี โดยพานักเรียนเดินทางไปทัศนศึกษานอกสถานที่ และเมื่อไปถึงจุดกำหนดในแผนการแต่ละครั้งก็จัดให้มีการประชุมปรึกษาหารือในเรื่องต่างๆทั้งทางการเรียน การประพฤติตน ให้เหมาะสมในโอกาสต่างๆ

(๔) กิจกรรมอบรมพื้นฐานทางคอมพิวเตอร์ จัดขึ้นเป็นครั้งคราวเพื่อฝึกบุคลากรในโรงเรียนและนักเรียน โดยมีครูผู้ชำนาญในการใช้คอมพิวเตอร์เป็นผู้แนะนำหลักการและวิธีใช้

(๕) กิจกรรมวันสุนทรภู่ จัดขึ้นวันที่ ๒๓ มิถุนายน ของทุกปี โดยกลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย เป็นการสนับสนุนและฟื้นฟูการประพันธ์กลอนแบบสุนทรภู่ (กลอนแปด) ในวันนั้นจะมีการกล่าวถึงประวัติและสัจดีความดีของสุนทรภู่ให้ปรากฏ มีการประกวดการแต่งกลอนสด ระหว่างนักเรียนในชั้นต่างๆ เป็นการส่งเสริมให้นักเรียนรักและสนใจในการประพันธ์

(๑๐) กิจกรรมร่วม “อินเทอร์เน็ตสร้างสรรค์” ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งจัดขึ้นที่โรงเรียน กัลยาณวัตร ในกลางเดือน กรกฎาคม ของทุกปี โรงเรียนได้จัดนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมนี้ทุกครั้ง

โดยสรุปผลวิเคราะห์ความก้าวหน้าจากการดำเนินกิจกรรมมีผลสัมฤทธิ์โดยเฉลี่ยทุกกิจกรรมอยู่ในระดับดี คิดเป็นร้อยละ ๘๐

๔.๑.๓.๓. กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา

กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา โรงเรียนประภัสสรวริยา ได้มีการจัดขึ้นเพื่อพัฒนาผู้เรียนในด้านจริยศึกษา ให้นักเรียนเกิดมโนสำนึกที่ดีด้วยการรู้จักนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาอบรมบ่มจิตใจของตนให้เป็นผู้ประพฤติอันดีงาม เป็นผู้มีคุณธรรมจริยธรรม เพื่อการดำรงชีวิตในสังคมด้วยความสงบสุขดังนี้

(๑) กิจกรรมวันไหว้ครู เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นในวันพฤหัสบดี ต้นเดือน มิถุนายน ของทุกปี เพื่อให้นักเรียนรู้จักบุญคุณของครูบาอาจารย์ซึ่งเป็นผู้ประสาทความรู้ให้กับตนตามหลักกตัญญูตามธรรมทางพระพุทธศาสนา และกระตุ้นให้นักเรียนรู้จักสืบทอดการระต่อครูอาจารย์ โดยนักเรียนจัดทำพานพุ่มดอกไม้สำหรับไหว้ครูนำมาสักการะครูอาจารย์ และมีการประกวดพานพุ่มระหว่างชั้นเรียนอีกด้วย

(๒) กิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้แก่วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา โรงเรียนจัดให้นักเรียนเข้าปฏิบัติธรรม ฟังธรรม และเวียนเทียนเพื่อเป็นการรักษาประเพณีที่ดีของไทย เป็นการรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมของชาติอีกด้วย

(๓) กิจกรรมวันสามเณรพบผู้ปกครอง โรงเรียนจัดขึ้นในวันเสาร์แรกของเดือนกุมภาพันธ์ ทุกปี เพื่อให้นักเรียนได้พบผู้ปกครอง ในวันดังกล่าวนักเรียนและผู้ปกครองได้ไต่ถามความทุกข์สุขความเป็นอยู่ อุปสรรคปัญหาในการศึกษาของนักเรียน และมีการจัดให้นักเรียนตอบปัญหาธรรมะแข่งขันกันด้วย

(๔) กิจกรรมลานธรรมนำวิชาการ จัดขึ้นโดยหัวหน้ากิจกรรมเพื่อให้นักเรียนเห็นความสำคัญของธรรมะ ที่จะต้องใช้ธรรมะครองใจอยู่เสมอ ในระหว่างที่แสวงหาความรู้ และใช้ความรู้เพื่อชีวิตในทุกๆ ช่วงเวลาของชีวิต ให้เป็นผู้รู้คู่คุณธรรมเสมอ

(๕) กิจกรรมเดินจงกรมเพื่อสุขภาพ เป็นการส่งเสริมการ “ขยับกายวิถีพุทธ” จัดขึ้นทุกวันพุธ ที่ลานหน้าพระอุโบสถวัดศรีนวล มีพระอาจารย์เป็นผู้ดูแลควบคุม และมีการพักผ่อนด้วยการนั่งสมาธิด้วย เป็นส่วนหนึ่งของการฝึกให้นักเรียนมีสติมั่นคง

(๖) กิจกรรมต้นไม้พูดได้ โดยจัดให้นักเรียนค้นคว้าหาพุทธสุภาษิตต่างๆเขียนลงป้ายแล้วพลัดเปลี่ยนกันนำมาติดไว้ตามต้นไม้ในบริเวณวัด เพื่อให้นักเรียนจดจำไปใช้ในชีวิต

(๗) กิจกรรมปรับเปลี่ยนพฤติกรรมด้วยการนั่งสมาธิ กิจกรรมนี้จัดขึ้นเพื่อใช้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมนักเรียนที่ประพฤติฝ่าฝืนระเบียบของโรงเรียน โดยการให้นั่งสมาธิสำรวจจิตของตนเองให้เห็นต้นตอของการกระทำที่เกิดจากการคิดที่ผิด แล้วให้คิดแก้ไขตนให้ดีขึ้นตามแนวทางของพระพุทธศาสนา

(๘) กิจกรรมวิปัสสนากรรมฐาน จัดขึ้นก่อนจบหลักสูตรช่วงชั้นที่ ๓ และช่วงชั้นที่ ๔ ปีละ ๑ ครั้ง เพื่อให้นักเรียนรู้แนวทางปฏิบัติด้านวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเป็นวิธีการฝึกจิตใจให้บริสุทธิ์และมีสติมั่นคง มองเห็นสภาวะที่แท้จริงของมนุษย์ตามหลักไตรลักษณ์ของพระพุทธศาสนา

(๙) กิจกรรมวันบุพการีรำลึก โรงเรียนกับวัดร่วมกันจัดขึ้นในวันเสาร์แรกของเดือน กันยายน เพื่อรำลึกถึงบุพการี มีการเชิญศิษย์เก่าดีเด่นมาร่วมงานและมีการมอบรางวัล

ให้ด้วย นอกจากนี้ก็มีการแสดงธรรมเพื่อชี้ให้เห็นคุณูปการของบุพการีชนซึ่งได้กระทำเป็นตัวอย่างในอดีต

(๑๐) กิจกรรมวันแม่และวันพ่อแห่งชาติ จัดขึ้นทุกวันที่ ๑๒ สิงหาคม และวันที่ ๕ ธันวาคม ของทุกปี เพื่อสวดิติพระเกียรติคุณของแต่ละพระองค์ เพื่อให้นักเรียนสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของทั้งสองพระองค์ ที่ทรงมีต่อประเทศชาติในฐานะพระประมุขของชาติ

ทุกกิจกรรมด้านพระพุทธศาสนาวิเคราะห์และประเมินผลสัมฤทธิ์ความก้าวหน้าของพฤติกรรมของนักเรียนด้านจริยธรรมได้ในระดับ ดีมาก ประมาณร้อยละ ๕๐

นอกจากกิจกรรมทางวิชาการและกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาดังกล่าว โรงเรียนยังได้จัดกิจกรรมส่งเสริมทักษะด้านศิลปะ ด้านสุขภาพ และด้านเกื้อกูลสังคม เช่น กิจกรรมประกวดวาดภาพศิลป์ กิจกรรมทรัพย์สินทางปัญญาวิถีชีวิต กิจกรรมวันต่อต้านยาเสพติด กิจกรรมวันสิ่งแวดล้อมโลก กิจกรรมสถานักเรียน กิจกรรม ๕ ส. กิจกรรมตรวจสุขภาพและทันตสุขภาพ^๔

๔.๑.๔ ผลประเมินคุณภาพและคุณธรรมของนักเรียน

โรงเรียนประภัสสรวินยา วัดศรีนวล ได้มีกำหนดมาตรฐานด้านคุณภาพการศึกษาของนักเรียนไว้เป็น ๘ มาตรฐาน คือ

มาตรฐานที่ ๑ ผู้เรียนมีคุณธรรมจริยธรรมและค่านิยมที่พึงประสงค์

มาตรฐานที่ ๒ ผู้เรียนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อม

มาตรฐานที่ ๓ ผู้เรียนมีทักษะในการทำงาน รักการทำงาน สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ และมีความรู้สึที่ดีต่ออาชีพสุจริต

มาตรฐานที่ ๔ ผู้เรียนสามารถคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ สรุปความคิดรวบยอด มีวิจารณญาณ มีความคิดสร้างสรรค์ คิดไตร่ตรองและมีวิสัยทัศน์

มาตรฐานที่ ๕ ผู้เรียนมีสุขนิสัย สุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดี

มาตรฐานที่ ๖ ผู้เรียนมีทักษะในการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง รักการเรียนรู้และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

^๔ สัมภาษณ์ นายสมาน แวนแก้ว, (ครู), ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

มาตรฐานที่ ๗ ผู้เรียนมีสุนทรียภาพ และลักษณะนิสัยด้านศิลปะ ดนตรี และกีฬา

มาตรฐานคุณภาพดังกล่าวได้มีกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญโรงเรียนและได้มีการประเมินผล โดยสำนักงานมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) ในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ดังนี้

มาตรฐานที่ ๑,๖ และ ๗ มีค่าประเมินในระดับ ดี

มาตรฐานที่ ๒,๓,๔,๕, และ ๘ มีค่าประเมินในระดับ พอใช้^๕

อย่างไรก็ดี ผู้บริหารโรงเรียนก็ได้พยายามปรับปรุงมาตรฐานคุณภาพในด้านต่างๆให้ดีขึ้นโดยลำดับ จนสามารถที่จะประเมินตนเองได้ในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ดังนี้

มาตรฐานที่ ๑,๓,๖ และ ๗ มีค่าประเมินในระดับ ดีมาก

มาตรฐานที่ ๒, ๔,๕, และ ๘ มีค่าประเมินในระดับ ดี^๖

๔.๑.๔.๑. พฤติกรรมทางกาย วาจา

จากหลักฐานการประเมินคุณภาพดังกล่าวแล้ว และจากการที่ได้สัมภาษณ์ครู และนักเรียน ได้ยืนยันถึงพฤติกรรมทางกาย วาจาของนักเรียนในโรงเรียนประภัสสรวินทยาว่า นักเรียนได้ปฏิบัติตนอยู่ในศีลสามเณร และแนวทางปฏิบัติทางความประพฤติของนักเรียน (Student Code Of Conduct) ๑๒ ข้อ คือ

๑. นักเรียนต้องครองผ้าด้วยความเป็นระเบียบและถูกต้องตามระเบียบของโรงเรียน

๒. นักเรียนต้องมีวินัย คุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่ดี ปฏิบัติตามกฎหมายและรู้จักคุณค่าของวัฒนธรรมไทย

๓. นักเรียนต้องให้ความเคารพ ศรัทธา เชื่อฟัง บิดามารดา ผู้ปกครอง ครู อาจารย์

^๕ อดาวลัย นิยมนา และคณะ, “รายงานผลการประเมินคุณภาพของสำนักงานมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา ๒๕๔๗”, ขอนแก่น : เอกสารการประเมินสถานศึกษาระดับพื้นฐาน โรงเรียนประภัสสรวินทยา วัดศรีนวล, ๒๕๔๗, (อัคราณา).

^๖ พระครูสิทธิธรรมนิเทศ์ และคณะ, “รายงานการประเมินผลตนเอง” โรงเรียนประภัสสรวินทยา ปีการศึกษา ๒๕๕๐ “, หน้า ๔.

๔. นักเรียนต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับต่างๆ ของโรงเรียน
 ๕. นักเรียนต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสมบทบาทและสุภาพอ่อนโยนทั้งกาย วาจา ใจ
 ๖. นักเรียนต้องมาโรงเรียนให้ทันเวลา ไม่ขาดเรียน ไม่หนีเรียน เข้าเรียนตรงเวลา
 ๗. นักเรียนต้องตั้งใจศึกษาเล่าเรียนจนเต็มความสามารถ
 ๘. นักเรียนต้องไม่สูบบุหรี่ ไม่ดื่มสุรา ไม่เสพยาเสพติด ไม่เล่นการพนันทุกชนิด
 ๙. นักเรียนต้องมีความซื่อสัตย์ รักสามัคคี ไม่ก่อเหตุทะเลาะวิวาท รวมกลุ่มสร้างความเสื่อมเสียแก่ตนเอง ผู้อื่นและโรงเรียน
 ๑๐. นักเรียนต้องรับผิดชอบร่วมกันในการดูแลรักษาความสะอาดของโรงเรียน บริเวณทั่วไป และสภาพแวดล้อมให้มั่นคง สะอาด ปลอดภัย เป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงาม น่าอยู่อาศัย
 ๑๑. นักเรียนต้องเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่ทางโรงเรียนจัดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ
 ๑๒. นักเรียนต้องช่วยกันสร้างและรักษาชื่อเสียงเกียรติคุณของโรงเรียน^๓
- อย่างไรก็ดี หากมีนักเรียนรูปใดมีพฤติกรรมโน้มเอียงไปในทางไม่พึงประสงค์ ฝ่ายกิจกรรมนักเรียนก็จะมีกระบวนการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมทันทีที่มิให้ความเสียหายเกิดขึ้น ซึ่งกรณีเช่นนี้เกิดขึ้นน้อยมาก^๔

๔.๑.๔.๒. สถิติปัญญา ทักษะคติ และมโนธรรม

ในการศึกษาเพื่อหาข้อสรุปด้านสถิติปัญญา ทักษะคติ และมโนธรรม ผู้ศึกษาได้วิเคราะห์ถึงข้อมูลที่รวบรวมจากการประเมินของบุคคลภายนอกและการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องโดยตรงอันได้แก่ ผู้บริหารโรงเรียน ครูอาจารย์ และจากนักเรียนที่ทำการศึกษาอยู่ในโรงเรียน คือ

^๓ พระครูสิทธิธรรมนิเทศก์ และคณะ, “ธรรมนูญโรงเรียน ๒๕๕๐”, ขอนแก่น : เอกสารสัมมนา โรงเรียนประภัสสรวินยา วัดศรีนวล, ๒๕๕๐ (อัคราณา).

^๔ สัมภาษณ์ นายสมาน แวนแก้ว, (ครู), ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

๑. ข้อมูลจากผลการประเมินคุณภาพที่มีบุคคลภายนอกได้ประเมินไว้แล้ว

ในปีการศึกษา ๒๕๔๓ สำนักงานมาตรฐานและประเมินคุณภาพทางการศึกษา (สมศ.) ซึ่งเป็นบุคคลภายนอก ได้มีการประเมินคุณภาพของนักเรียนในโรงเรียนประภัสสรวินยา วัดศรีนวลไว้แล้ว ประกอบกับที่โรงเรียนได้มีการปรับปรุงให้ดีขึ้นในเวลาต่อมา และได้มีการประเมินคุณภาพของนักเรียนโดยตนเองเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๕ จึงนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบให้เห็นดังนี้

ตารางที่ ๕ แสดงการเปรียบเทียบผลประเมินคุณภาพการศึกษาของนักเรียน โรงเรียนประภัสสรวินยา วัดศรีนวล

มาตรฐานที่	ประเภทคุณภาพของมาตรฐาน	ผลประเมินของสำนักงานมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา	ผลประเมินคุณภาพการศึกษาที่โรงเรียนประเมินตนเอง
๑.	ผู้เรียนมีคุณธรรมจริยธรรมและค่านิยมที่พึงประสงค์ (มโนธรรม)	ดี	ดีมาก
๒.	ผู้เรียนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (มโนธรรม)	พอใช้	ดี
๓.	ผู้เรียนมีทักษะในการทำงาน รักการทำงานสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ และมีความรู้สึกรักดีต่ออาชีพสุจริต (ทัศนคติ)	พอใช้	ดีมาก
๔.	ผู้เรียนสามารถคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ สรุปความคิดรวบยอด มีวิจารณญาณ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ คิดไตร่ตรอง และมีวิสัยทัศน์ (สติปัญญา)	พอใช้	ดี
๕.	ผู้เรียนมีผลสัมฤทธิ์ด้านความรู้และทักษะที่จำเป็นตามหลักสูตร (สติปัญญา)	พอใช้	ดี
๖.	ผู้เรียนมีทักษะในการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง รักการเรียนรู้ และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง (ทัศนคติ)	ดี	ดีมาก
	ผู้เรียนมีสุขนิสัย สุขภาพกาย และ		

๓.	สุภาพจิตที่ดี (ทัศนคติ)	ดี	ดีมาก
๔.	ผู้เรียนมีสุนทรียภาพ และลักษณะนิสัย ด้านศิลปะ ดนตรี และกีฬา(ทัศนคติ)	พอใช้	ดี ^๙

๒. ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรง

สัมภาษณ์ นายคม พวงชะ รองผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ ได้รับการชี้แจงว่า

...โรงเรียนได้นำนโยบายของกระทรวงศึกษาธิการและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติมาปฏิบัติ มีโครงการส่งเสริมพัฒนาด้านคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียนหลายโครงการ เช่น โครงการลานธรรมนำความรู้ โครงการปฏิบัติธรรม กรรมาฐาน...เน้นผู้เรียนให้มีคุณธรรมนำความรู้สู่การปฏิบัติ... ผลการเรียนรู้ของนักเรียนที่ผ่านมาถือว่ามีผลสัมฤทธิ์โดยเฉลี่ยเป็นที่น่าพอใจ และภาคภูมิใจที่นักเรียนสามารถสอบเข้าศึกษาต่อในชั้นอุดมศึกษาได้เป็นจำนวนมาก เมื่อเปรียบเทียบกับโรงเรียนข้างนอกวัดแล้ว ถือว่ามีเปอร์เซ็นต์ที่ดีกว่า ความรู้ด้านพระพุทธศาสนาก็มีมากกว่า เพราะโรงเรียนนี้มีการสอนทั้งแผนกธรรม-บาลี และแผนกสามัญศึกษาควบคู่กันไป...พฤติกรรมของนักเรียนทางด้านอารมณ์ สังคม สติปัญญา และมโนธรรม ถือว่าอยู่ในระดับดี จะเห็นได้จากผลประเมินคุณภาพของสำนักงานมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (สมศ.) ซึ่งเป็นบุคคลภายนอก^๙

สัมภาษณ์ นายสมาน แวนแก้ว ครูประจำการ ได้รับการชี้แจงว่า...โรงเรียนได้ยึดหลักตระหนักในคุณธรรม นักเรียนทั้งหมดเป็นสามเณรปฏิบัติตนอยู่ในกรอบของศีลสามเณร และแนวทางปฏิบัติของนักเรียน (Student Code Of Conduct) เป็นอย่างดี....ผลการเรียนที่ปรากฏจะเห็นว่านักเรียนได้นำชื่อเสียงมาให้โรงเรียน ได้แก่

^๙ ตติวาลัย นิยมนา และคณะ, “รายงานผลการประเมินคุณภาพของสำนักงานมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา ๒๕๔๗”, หน้า ๑๕-๒๕.

^{๑๐} สัมภาษณ์นายคม พวงชะ, รองผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ, ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

ในปี พ.ศ.๒๕๔๘ - สามเณรวันต์ ไสคำดี ได้รับรางวัลชนะเลิศ (เหรียญทอง) ประเภทอ่านร้อยแก้ว

- สามเณรคำรณ มาตา ได้รับรางวัลชนะเลิศ (เหรียญทอง) ประเภทจิตรกรรมสร้างสรรค์ด้วยสีโปสเตอร์

- สามเณรสมบัติ ปานทอง และสามเณรวันต์ ไสคำดี ได้รับรางวัลเหรียญเงิน ประเภทคัดไทย

- สามเณรสุมิชา สุขพรม ได้รับรางวัลชนะเลิศ (เหรียญทอง) ประเภทวาดภาพคนเหมือนจริง

- สามเณรวันต์ วันละ และสามเณรเจษฎากรณ์ หมั่นบุญมี ได้รับรางวัลเหรียญเงิน ประเภทประเภทกิจกรรมสร้างสรรค์ภาพศิลปะจากเศษวัสดุ (๒ มิติ)

ในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ - สามเณรคำรณ มาตา ได้รับรางวัลชนะเลิศ (เหรียญทอง) ประเภทวาดภาพศิลปะแนวพุทธ

- สามเณรสามารถ เปี่ยมไพบุลย์ และสามเณรลำพล โสณภา ได้รับรางวัลชนะเลิศ (โล่) ประเภทตอบปัญหาวิชาการ

- สามเณรระพีพัฒน์ หาญโสภา ได้รับรางวัลชนะเลิศ (โล่) ประเภทบรรยายธรรม

- สามเณรวันต์ ไสคำดี ได้รับรางวัลชนะเลิศ (โล่) ประเภทคัดลายมือไทย

- สามเณรสมยศ พวงศรี สามเณรสมเกียรติ พวงศรี สามเณรวัชรพงศ์ วรรณกุล สามเณรณัฐพล วงศ์กันหา (ทีม) ได้รับรางวัลรองชนะเลิศอันดับ ๒ (โล่) ประเภทโครงการวิทยาศาสตร์

- สามเณรเทียนชัย สร้อยรักษ์ สามเณรแสนพล มะลิหอม สามเณรสิทธิศักดิ์ สีมานบุญ สามเณรพิชญ์ จาริต (ทีม) ได้รับรางวัลชนะเลิศ (โล่) ประเภทโครงการวิทยาศาสตร์

ในปี พ.ศ.๒๕๕๐ - สามเณรอนันต์ มีจริง สามเณรอรธพร สัมพุทธานนท์ สามเณรฉัตรชัย ยอดไธสง (ทีม) ได้รับรางวัลชนะเลิศ (เหรียญทอง) ประเภทกิจกรรมสร้างสรรค์ภาพศิลปะจากเศษวัสดุ (๓ มิติ)

- สามเณรคำรณ มาตา ได้รับรางวัลชนะเลิศ (เหรียญทอง) ประเภทวาดภาพ
- สามเณรวันดี ไฮคำ สามเณรอนุรักษ์ ศิริวงศ์ (ทีม) ได้รับรางวัลชนะเลิศ (เหรียญทอง) ประเภทใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์
- สามเณรอนันท์ ลีลีดา สามเณรสถาพร มาเมืองรักษ์ (ทีม) ได้รับรางวัลชนะเลิศ (เหรียญทอง) ประเภทแต่งกลอนสด...^{๑๑}

นักเรียน ได้สัมภาษณ์นักเรียนในกลุ่มเป้าหมายจำนวน ๑๐ รูป ปรากฏว่า

๑. ทุกรูปให้ความเห็นตรงกันว่า เหตุที่ตนมาเข้าเรียนในโรงเรียนประภัสสรวิทยา แห่งนี้ เนื่องจากได้ทราบชื่อเสียงของโรงเรียนจากรุ่นพี่เล่าให้ฟังว่า โรงเรียนแห่งนี้ให้ความรู้แก่นักเรียนมีคุณภาพสูง เมื่อเรียนจบแล้วก็สามารถสอบเข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัยได้มาก กับทั้งไม่ได้เสียค่าใช้จ่ายมากมายเหมือนกับโรงเรียนอื่นๆ เมื่อเข้ามาเรียนแล้วก็เห็นว่าครูอาจารย์ได้เอาใจใส่ในการสอนเป็นอย่างดี

๒. ทุกรูปแสดงออกให้เห็นว่ามีความรักและความสามัคคีกันเป็นอย่างดี พอใจทำงานร่วมกันและมีความตั้งใจในการเรียน ไม่เคยมีเรื่องทะเลาะวิวาท

๓. มีนักเรียน ๕ รูปในจำนวน ๑๐ รูป บอกว่าตั้งใจจะศึกษาต่อในมหาวิทยาลัย ๔ รูปตั้งใจจะไปศึกษาต่อด้านการช่าง และอีก ๑ รูปบอกว่ายังไม่ได้ตัดสินใจ

๔. ปัญหาในการเรียนและความเป็นอยู่ ไม่มีปัญหาแต่ประการใด

๕. วิชาที่ชอบมาก นักเรียน ๔ รูปชอบทุกวิชา ๑ รูปชอบคณิตศาสตร์ ๑ รูปชอบภาษาไทย ๑ รูปชอบภาษาอังกฤษ ๒ รูปชอบศิลปะ และอีกรูปไม่แน่ใจ

๖. เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ๑ รูปอยากเป็นทหาร ๑ รูปอยากเป็นนักกฎหมาย ๕ รูปอยากเป็นช่าง อีก ๒ รูปยังไม่แน่ใจ^{๑๒}

รองผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ มีความเห็นว่า แม้ว่าโรงเรียนจะประสบความสำเร็จในด้านคุณภาพการศึกษาของนักเรียนในระดับหนึ่ง แต่ก็ยังมีปัญหาเกี่ยวกับงบประมาณในด้านบุคลากรที่จะนำมาจ่าย เงินเดือน ค่าจ้าง สำหรับครูอาจารย์และเจ้าหน้าที่ต่างๆของโรงเรียน เพื่อแก้ปัญหานี้ โรงเรียนจำเป็นต้องเจียดจ่ายจากเงินที่ได้รับการสนับสนุน

^{๑๑} สัมภาษณ์ นายสมาน แวนแก้ว, (ครู), ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

^{๑๒} สัมภาษณ์ สามเณร ทศรินทร์ สุดตนา, สามเณรวิริยะ เข็มสารจอด, สามเณรณัฐวุฒิ โพธิยะ, สามเณรพงศ์พัฒน์ อังคชาติ, สามเณร วิศิษฐ์ โพธิยะ, สามเณร วันชัย นิลลาด, สามเณร วราวุธ วงศาพัต, สามเณร วัชรินทร์ ไม้ชูวรรณ, สามเณร ชีรพล พงษ์โพธิ์ชัย, ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑

จากสำนักงานเขตพื้นที่ และงบประมาณที่รัฐอุดหนุนตามจำนวนรายหัวของนักเรียน จากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ แม้กระนั้นก็ยังไม่เพียงพอ ทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคงของครูผู้สอน ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเข้าออกบ่อยๆ เพราะมองไม่เห็นความก้าวหน้าและขาดการสนับสนุนด้านสวัสดิการต่างๆ เมื่อเห็นงานอื่นดีกว่าก็ลาออกไปทำงานอื่น ต้องเป็นภาระที่โรงเรียนต้องหาบุคลากรอื่นมาทำหน้าที่แทน มิฉะนั้นก็จะเกิดปัญหาในการจัดการเรียนการสอนซึ่งจะกระทบถึงคุณภาพของการศึกษาของนักเรียนได้^{๑๑}

๔.๑.๕ ติดตามประเมินผลศิษย์เก่าผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียน

ผู้วิจัยได้ติดตามสัมภาษณ์ บิดามารดา หรือผู้ปกครองของศิษย์เก่าที่เรียนจบการศึกษาจากโรงเรียนประภัสสรวริทยา วัดศรีนวล จำนวน ๕ รูป/คน ซึ่งได้ลาสิกขาบทแล้ว ๒ คน เพื่อจะได้ทราบถึงความก้าวหน้าในชีวิตและการงานของแต่ละรูป/คน ดังนี้

๑. สัมภาษณ์ บิดาของ นายธีรภัทร บุญเที่ยง ได้ทราบว่า นายธีรภัทร บุญเที่ยง ได้สอบเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยขอนแก่น คณะแพทยศาสตร์ได้ และสำเร็จชั้นปริญญาเป็นแพทยศาสตรบัณฑิต ได้เข้ารับราชการเป็นนายแพทย์ประจำที่โรงพยาบาลศูนย์จังหวัดบุรีรัมย์เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๔ เป็นผู้อำนวยการโรงพยาบาลหนองหงส์ อำเภอหนองหงส์ จังหวัดบุรีรัมย์เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๕ เป็นผู้อำนวยการโรงพยาบาลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ปัจจุบันกำลังศึกษาต่อปริญญาเอกวุฒิปัตริ์ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางด้านประสาทศัลยศาสตร์ ที่สถาบันประสาทวิทยาแห่งประเทศไทย^{๑๔}

๒. สัมภาษณ์ บิดาของ นายบุญช่วย ดาทอง ศิษย์เก่าซึ่งจบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ จากโรงเรียนประภัสสรวริทยา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้ทราบว่า นายบุญช่วย ดาทอง ได้เข้ารับราชการที่อุทยานแห่งชาติภูเก้า ภูพานคำ กองอุทยานแห่งชาติ อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ไปประจำที่สำนักงานป่าไม้จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ปัจจุบันประจำทำงานอยู่ที่สำนักงานจัดทรัพยากรป่าไม้ที่ ๘ จังหวัดมหาสารคาม^{๑๕}

^{๑๑} สัมภาษณ์ นายคม พวงชะ, รองผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ, ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

^{๑๔} สัมภาษณ์ นายอานวย บุญเที่ยง, ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

^{๑๕} สัมภาษณ์ นายบพ ดาทอง, ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

๓. สัมภาษณ์ผู้ปกครองของพระภิกษุกรกช โกศวิวงศ์ ศิษย์เก่าซึ่งจบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ จากโรงเรียนประภัสสรวินยา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ทราบว่าพระภิกษุกรกช โกศวิวงศ์ ได้เข้าทำงานในตำแหน่ง นายทะเบียนและครูผู้สอนประจำที่โรงเรียนประภัสสรวินยา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๓ จนถึงปัจจุบัน^{๖๖}

๔. สัมภาษณ์มารดาของพระมหาสงกรานต์ จันทร์แดง ศิษย์เก่าซึ่งจบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ จากโรงเรียนประภัสสรวินยา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ได้ทราบว่า พระมหาสงกรานต์ จันทร์แดง ได้เข้าทำงานในตำแหน่ง หัวหน้าฝ่ายการปกครองในโรงเรียนประภัสสรวินยา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๕ จนถึงปัจจุบัน^{๖๗}

๕. สัมภาษณ์บิดาของพระเล็ก ทองแสน ศิษย์เก่าซึ่งจบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ จากโรงเรียนประภัสสรวินยา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๓ ได้ทราบว่า พระเล็ก ทองแสน ได้เข้าทำงานในตำแหน่ง ครูสอนที่โรงเรียนประภัสสรวินยา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๕ จนถึงปัจจุบัน^{๖๘}

นอกจากที่ได้ติดตามประเมินผลศิษย์เก่าที่จบการศึกษาจากโรงเรียนประภัสสรวินยา วัดศรีนวล จำนวน ๕ รูป/คน ดังกล่าวมาแล้วนี้ ยังได้ทราบจากเจ้าอาวาสวัดศรีนวล ในฐานะผู้จัดการโรงเรียนด้วยว่าศิษย์หลายคนของโรงเรียนประภัสสรวินยาบางส่วนได้เข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่นและเมื่อจบเป็นพุทธศาสตรบัณฑิตแล้วได้กลับมารับใช้โรงเรียนประภัสสรวินยาในฐานะครูสอนอยู่ในปัจจุบัน เช่น

๑. พระกรกช สิริภุโท
๒. พระครูปริยัติสารวิสุทธิ
๓. นายสมาน แวนแก้ว
๔. พระปลัดสมหวัง คุณธมโม
๕. นายชัยยงค์ ช่วยจันทร์
๖. พระเล็ก อานนุโท
๗. พระสอนคำ วาสทโท

^{๖๖} สัมภาษณ์ พระครูสิริธรรมนิเทศก์, ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

^{๖๗} สัมภาษณ์ นางทุมมา จันทร์แดง, ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

^{๖๘} สัมภาษณ์ นายเขียน ทองแสน, ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

บางส่วนได้ไปศึกษาต่อยังสถาบันการศึกษาอื่นและได้ประสบความสำเร็จก้าวหน้าในชีวิตการทำงาน เช่น

๑. ดร.สาธิต หาญณรงค์ ทำงานที่บริษัทแคนซัส ประเทศสหรัฐอเมริกา
๒. นายจักรพงษ์ พรแมนสรวง เป็นผู้พิพากษาศาลจังหวัดบุรีรัมย์
๓. นายแพทย์บุญชิต ห่อยาน เป็นแพทย์ประจำโรงพยาบาลจังหวัดหนองคาย
๔. นายแพทย์สุทิน คำมณีจันทร์ เป็นแพทย์ประจำโรงพยาบาลหนองบัวลำภู
๕. นายแพทย์วัฒนา ช่ออารีย์ เป็นแพทย์ผู้อำนวยการโรงพยาบาลอำเภอเจริญ

ศิลป์

๖. พ.ต.ต.โสภิต ลุนสำโรง เป็นตำรวจประจำสถานีตำรวจภูธรอำเภอเขาสน กวาง เป็นตัน

สำหรับศิษย์เก่าอื่นๆ ที่จบการศึกษาจากโรงเรียนประภัสสรวิทยา เท่าที่โรงเรียนได้มีการติดตามประเมินผลมาโดยลำดับจนถึงปัจจุบัน ยังไม่ปรากฏว่าศิษย์เก่าคนใดได้ก่อปัญหาในทางเสียหายให้แก่สังคมแต่ประการใด ตรงกันข้าม เสียสะท้อนจากภายนอกกลับมีแนวโน้มไปในทางชื่นชมต่อการบริหารจัดการศึกษาของโรงเรียนและชื่นชมต่อคุณภาพของนักเรียนที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนี้ตลอดมา^๔

๔.๒ โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว พระอารามหลวง

โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว พระอารามหลวง เป็นโรงเรียนที่ตั้งตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องโรงเรียนราษฎร์ของวัด ซึ่งประกาศใช้เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ตั้งอยู่เลขที่ ๕๕๓ ถนนกลางเมือง อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น อยู่ภายในบริเวณของวัดหนองแขว พระอารามหลวง ซึ่งมีเนื้อที่ ๒๕ ไร่ ๑ งาน เปิดทำการสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาลถึงระดับชั้นมัธยมศึกษา (แต่ในปัจจุบันได้เปิดรับเพียงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓) โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะช่วยเหลือบุตรหลานของประชาชนทั่วไปได้ศึกษาเล่าเรียน เป็นโรงเรียนแบบสหศึกษา โดยรับเด็กเยาวชนทั้งชายและหญิง

^๔สัมภาษณ์ พระครูสิริธรรมนิเทศก์, เจ้าอาวาสวัดศรีนวล, ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

๔.๒.๑ ประวัติความเป็นมาของโรงเรียน

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๒ พระครูสังฆรักษ์สุภาพ กตปุญโญ และคณะ ได้รับนโยบายจากพระเดชพระคุณพระราชปริยัติเมธี ให้ศึกษาข้อมูลและความเป็นไปได้ที่จะขออนุญาตจัดตั้งโรงเรียนการกุศลของวัด ในพระพุทธศาสนาตามบัญชาของเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ว่า “ทำโรงเรียนการกุศลให้หน่อย จะช่วยเหลือนักเรียนบ้านต่อไป” จากปัญหานี้ในที่สุดก็ได้รับการอนุเคราะห์ให้ข้อมูลจาก นายสงกรานต์ แก้วแก่นคำ ผู้บริหารโรงเรียนศรีธรรม จังหวัดยโสธร ซึ่งได้ชี้แจงรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการจัดตั้งให้ทราบต่อจากนั้นทางวัดหนองแขว พระอารามหลวง จึงได้เริ่มดำเนินการขออนุญาตจัดตั้ง และได้มติดอนุมัติให้จัดตั้งได้จากมหาเถรสมาคม ตามหนังสืออนุญาต มติที่ ๔๒/๒๕๔๓ เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๓

พ.ศ. ๒๕๔๓ ได้รับอนุญาตตามหนังสืออนุญาตเลขที่ ขก. ๐๓/๒๕๔๓ ชื่อโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว ประเภทสามัญศึกษา จากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน ลงวันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๔๓ เปิดทำการสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาลปีที่ ๑ ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โดยมีพระเทพวงศาจารย์ (คุณ ขนุดิโก, นธ.เอก, ปธ. ๔) เจ้าอาวาสวัดหนองแขว พระอารามหลวง เป็นผู้รับใบอนุญาตในตำแหน่งผู้จัดการโรงเรียน

นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๓ จนถึงปัจจุบัน พระครูธรรมสารสุมนต์ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดหนองแขว พระอารามหลวง เป็นผู้อำนวยการ บริหารโรงเรียนในรูปคณะกรรมการอำนวยการ ปัจจุบันได้รับงบประมาณเป็นเงินอุดหนุนค่าใช้จ่ายรายหัวจากกระทรวงศึกษาธิการ ๑๐๐% ของงบประมาณที่ควรได้รับจริง^{๒๐}

๔.๒.๒ ระเบียบการรับนักเรียนเข้าเรียน

โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว พระอารามหลวง มีระเบียบในการรับนักเรียนเข้าเรียนโดยกำหนดคุณสมบัติของผู้สมัครเข้าเรียนดังนี้

๑. คุณสมบัติทั่วไป

- ไม่เป็นโรคติดต่อร้ายแรง
- ไม่พิการทุพพลภาพถึงขนาดที่เป็นอุปสรรคต่อการเล่าเรียน

^{๒๐} พระครูธรรมสารสุมนต์ และคณะ, “หนังสือคู่มือนักเรียนโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว”, ขอนแก่น : เอกสารสัมพันธ์ โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว, ๒๕๕๐, (อัคราณา).

๒. คุณสมบัติเฉพาะระดับ

ระดับอนุบาล - มีอายุ ๓-๕ ปี

ระดับช่วงชั้นที่ ๑ (ประถมศึกษาปีที่ ๑-๓)

- อายุอยู่ในเกณฑ์บังคับ
- จบการศึกษาชั้นต่ำกว่าชั้นที่จะเข้ามาเรียน ๑ ชั้น

ระดับช่วงชั้นที่ ๒ (ประถมศึกษาปีที่ ๔-๖)

- อายุอยู่ในเกณฑ์บังคับ
- จบการศึกษาชั้นต่ำกว่าชั้นที่จะเข้ามาเรียน ๑ ชั้น

ระดับช่วงชั้นที่ ๓ (มัธยมศึกษาปีที่ ๑-๓)

- อายุอยู่ในเกณฑ์บังคับ
- จบการศึกษาชั้นต่ำกว่าชั้นที่จะเข้ามาเรียน ๑ ชั้น^{๒๑}

(รายละเอียดของระเบียบการปรากฏในภาคผนวก ค.)

๔.๒.๓ กระบวนการจัดการเรียนการสอน

๔.๒.๓.๑ หลักสูตร

ก. โครงสร้างหลักสูตร และสาระการเรียนรู้ มีดังนี้

(๑) กิจกรรมเฉพาะชั้นอนุบาลประจำวัน (ไม่มีสาระการเรียนรู้)

๐๗.๐๐ น. – ๐๘.๐๐ น.	รับเด็ก
๐๘.๐๐ น. – ๐๘.๓๐ น.	เข้าแถวเคารพธงชาติ
๐๘.๓๐ น. – ๐๙.๐๐ น.	กิจกรรมเคลื่อนไหว จังหวะ
๐๙.๐๐ น. – ๐๙.๓๐ น.	กิจกรรมเสริมประสบการณ์
๐๙.๓๐ น. – ๑๐.๐๐ น.	กิจกรรมกลางแจ้ง
๑๐.๐๐ น. – ๑๑.๐๐ น.	รับประทานอาหารเที่ยง
๑๑.๐๐ น. – ๑๑.๓๐ น.	แปรงฟัน
๑๑.๓๐ น. – ๑๔.๐๐ น.	นอน
๑๔.๐๐ น. – ๑๔.๓๐ น.	เก็บที่นอน ล้างหน้า

^{๒๑} พระครูธรรมสารสุมนต์ และคณะ, “ระเบียบการรับนักเรียนของโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขง ปี ๒๕๕๐”, ขอนแก่น : เอกสารสัมพันธ์ โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขง , ๒๕๕๐ (อัคราณา).

๑๔.๓๐ น. – ๑๕.๐๐ น.

เกมการศึกษา

๑๕.๐๐ น.

กลับบ้าน^{๒๒}

(๒) การจัดสัดส่วนสาระการเรียนรู้และเวลาเรียนทุกชั้นต่อปี
ตารางที่ ๖ แสดงการจัดสัดส่วนสาระการเรียนรู้และเวลาเรียน
ช่วงชั้นที่ ๑ (ประถมศึกษาปีที่ ๑-๓)

ระดับ ชั้น	เวลาเรียนคิดเป็นชั่วโมงต่อปี									รวม
	ภาษาไทย	คณิต ศาสตร์	วิทยา ศาสตร์	สังคมศึกษา ศาสนาและ วัฒนธรรม	สุขศึกษา และพล ศึกษา	ศิลปะ	การงาน อาชีพและ เทคโนโลยี	ภาษาต่าง ประเทศ	กิจกรรม พัฒนา	
ป.๑	๒๐๐	๒๐๐	๑๒๐	๑๒๐	๘๐	๘๐	๘๐	๑๒๐	๘๐	๑,๐๘๐
ป.๒	๒๐๐	๒๐๐	๑๒๐	๑๒๐	๘๐	๘๐	๘๐	๑๒๐	๘๐	๑,๐๘๐
ป.๓	๒๐๐	๒๐๐	๑๒๐	๑๒๐	๘๐	๘๐	๘๐	๑๒๐	๘๐	๑,๐๘๐
รวม	๖๐๐	๖๐๐	๓๖๐	๓๖๐	๒๔๐	๒๔๐	๒๔๐	๓๖๐	๒๔๐	๓,๒๔๐

ตารางที่ ๗ แสดงการจัดสัดส่วนสาระการเรียนรู้และเวลาเรียน
ช่วงชั้นที่ ๒ (ประถมศึกษาปีที่ ๔-๖)

ระดับ ชั้น	เวลาเรียนคิดเป็นชั่วโมงต่อปี									รวม
	ภาษาไทย	คณิต ศาสตร์	วิทยา ศาสตร์	สังคมศึกษา ศาสนาและ วัฒนธรรม	สุขศึกษา และ พลศึกษา	ศิลปะ	การงาน อาชีพและ เทคโนโลยี	ภาษาต่าง ประเทศ	กิจกรรม พัฒนา ผู้เรียน	
ป.๔	๒๐๐	๒๐๐	๑๒๐	๑๒๐	๘๐	๘๐	๑๒๐	๑๒๐	๘๐	๑,๑๒๐
ป.๕	๒๐๐	๒๐๐	๑๒๐	๑๒๐	๘๐	๘๐	๑๒๐	๑๒๐	๘๐	๑,๑๒๐
ป.๖	๒๐๐	๒๐๐	๑๒๐	๑๒๐	๘๐	๘๐	๑๒๐	๑๒๐	๘๐	๑,๑๒๐
รวม	๖๐๐	๖๐๐	๓๖๐	๓๖๐	๒๔๐	๒๔๐	๓๖๐	๓๖๐	๒๔๐	๓,๓๖๐

^{๒๒} เรืองเดียวกัน, หน้า ๑๐.

ตารางที่ ๘ แสดงการจัดสัดส่วนสาระการเรียนรู้และเวลาเรียน
ช่วงชั้นที่ ๓ (มัธยมศึกษาปีที่ ๑-๓)

ระดับ ชั้น	เวลาเรียนคิดเป็นชั่วโมงต่อปี									รวม
	ภาษาไทย	คณิต ศาสตร์	วิทยา ศาสตร์	สังคมศึกษา ศาสนาและ วัฒนธรรม	สุขศึกษา และ พลศึกษา	ศิลปะ	การงาน อาชีพและ เทคโนโลยี	ภาษาต่าง ประเทศ	กิจกรรม พัฒนา ผู้เรียน	
ม.๑	๑๖๐	๑๖๐	๑๖๐	๑๒๐	๘๐	๘๐	๑๒๐	๑๖๐	๘๐	๑,๑๒๐
ม.๒	๑๖๐	๑๖๐	๑๖๐	๑๒๐	๘๐	๘๐	๑๒๐	๑๖๐	๘๐	๑,๑๒๐
ม.๓	๑๖๐	๑๖๐	๑๖๐	๑๒๐	๘๐	๘๐	๑๒๐	๑๖๐	๘๐	๑,๑๒๐
รวม	๔๘๐	๔๘๐	๔๘๐	๓๖๐	๒๔๐	๒๔๐	๓๖๐	๔๘๐	๒๔๐	๓,๓๖๐

(๓) จำนวนชั่วโมงที่จัดให้นักเรียนต่อปี คือ

ช่วงชั้นที่ ๑ จำนวน ๑,๐๘๐ ชั่วโมงต่อปี

ช่วงชั้นที่ ๒ จำนวน ๑,๑๒๐ ชั่วโมงต่อปี

(๔) สาระการเรียนรู้ที่เน้นเป็นพิเศษ คือ คุณธรรม จริยธรรม ด้วยการให้นักเรียนสมาทานศีล ๕ และนั่งสมาธิฝึกจิตใจสงบในตอนเช้าก่อนเข้าห้องเรียนทุกเช้า วันละ ๓-๕ นาที โดยโรงเรียนได้จัดทำป้ายขนาดใหญ่บอกศีล ๕ ไว้ด้านหน้าอาคารอย่างถาวรมองเห็นได้ชัดเจน^{๒๓}

ข. การจัดชั้นเรียน จำนวนนักเรียน และครูประจำ ปีการศึกษา ๒๕๕๐

ตารางที่ ๙ แสดงการจัดชั้นเรียน จำนวนนักเรียน และครูประจำทำการสอน

ระดับอนุบาล

ชั้นเรียน	จำนวนนักเรียน			จำนวนครูที่ทำการสอน
	ชาย	หญิง	รวม	
อนุบาล ๑/๑	๘	๑๑	๑๙	ครูที่ทำการสอน มี ๖ คน เป็นชาย – คน เป็นหญิง ๖ คน วุฒิปริญญาตรี ๖ คน
อนุบาล ๑/๒	๘	๗	๑๕	
อนุบาล ๒/๑	๑๘	๒๓	๔๑	
อนุบาล ๒/๒	๒๒	๑๘	๔๐	
อนุบาล ๓/๑	๒๕	๑๖	๔๑	
อนุบาล ๓/๒	๒๒	๑๘	๔๐	
รวม	๙๓	๙๓	๑๘๖	

^{๒๓} พระครูธรรมสารสุเมตต์ และคณะ, “รายงานการพัฒนาคุณภาพการศึกษาปี ๒๕๔๕”, ขอนแก่น : เอกสารสัมมนา โรงเรียนการกุศลวัดหนองแวง, ๒๕๕๐ (อัคราณา).

ตารางที่ ๑๐ แสดงการจัดชั้นเรียน จำนวนนักเรียน และครูประจำทำการสอน
ระดับช่วงชั้นที่ ๑ (ประถมศึกษาปีที่ ๑-๓)

ชั้นเรียน	จำนวนนักเรียน			จำนวนครูที่ทำการสอน
	ชาย	หญิง	รวม	
ประถมศึกษาปีที่ ๑/๑	๒๑	๑๖	๓๗	ครูที่ทำการสอน มี ๑๕ รูป/ คน พระภิกษุ ๒ รูป ครูฆราวาส ๑๓ คน เป็นชาย ๕ คน เป็นหญิง ๘ คน วุฒิปริญญาตรี ๑๕ รูป/คน
ประถมศึกษาปีที่ ๑/๒	๑๘	๒๐	๓๘	
ประถมศึกษาปีที่ ๒/๑	๑๕	๘	๒๓	
ประถมศึกษาปีที่ ๒/๒	๑๓	๕	๑๘	
ประถมศึกษาปีที่ ๓/๑	๑๗	๑๕	๓๒	
ประถมศึกษาปีที่ ๓/๒	๑๘	๒๐	๓๘	
รวม	๑๐๒	๕๒	๑๕๔	

ตารางที่ ๑๑ แสดงการจัดชั้นเรียน จำนวนนักเรียน และครูประจำทำการสอน
ระดับช่วงชั้นที่ ๒ (ประถมศึกษาปีที่ ๔-๖)

ชั้นเรียน	จำนวนนักเรียน			จำนวนครูที่ทำการสอน
	ชาย	หญิง	รวม	
ประถมศึกษาปีที่ ๔/๑	๑๘	๑๘	๓๖	ครูที่ทำการสอน มี ๑๕ รูป/ คน พระภิกษุ ๒ รูป ครูฆราวาส ๑๓ คน เป็นชาย ๓ คน เป็นหญิง ๑๐ คน วุฒิปริญญาตรี ๑๔ รูป/คน ปริญญาโท ๑ รูป
ประถมศึกษาปีที่ ๔/๒	๑๘	๑๘	๓๖	
ประถมศึกษาปีที่ ๕/๑	๑๕	๒๐	๓๕	
ประถมศึกษาปีที่ ๕/๒	๒๐	๒๐	๔๐	
ประถมศึกษาปีที่ ๖/๑	๑๕	๑๕	๓๐	
ประถมศึกษาปีที่ ๖/๒	๒๐	๑๗	๓๗	
รวม	๑๑๔	๑๑๒	๒๒๖	

ตารางที่ ๑๒ แสดงการจัดชั้นเรียน จำนวนนักเรียน และครูประจำทำการสอน
ระดับช่วงชั้นที่ ๓ (มัธยมศึกษาปีที่ ๑-๓)

ชั้นเรียน	จำนวนนักเรียน			จำนวนครูที่ทำการสอน
	ชาย	หญิง	รวม	
มัธยมศึกษาปีที่ ๑/๑	๑๒	๑๕	๒๗	ครูที่ทำการสอน มี ๑๒ รูป/ คน พระภิกษุ ๑ รูป ครูฆราวาส ๑๑ คน เป็นชาย ๕ คน เป็นหญิง ๖ คน วุฒิปริญญาตรี ๑๑ รูป/คน ปริญญาโท ๑ รูป
มัธยมศึกษาปีที่ ๑/๒	๑๒	๑๓	๒๕	
มัธยมศึกษาปีที่ ๒	๑๕	๑๒	๒๗	
มัธยมศึกษาปีที่ ๓	๑๒	๗	๑๙	
รวม	๕๑	๔๗	๙๘	

๔.๒.๓.๒ กิจกรรมทางวิชาการ

กิจกรรมทางวิชาการ โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว จัดขึ้นเพื่อส่งเสริมด้านพุทธิศึกษา มีกิจกรรมที่สำคัญดังนี้

๑. กิจกรรมแนะแนว ก่อนเลิกเรียนทุกวัน ทุกชั้นจะมีการแนะแนวโดยอาจารย์ประจำชั้นเรียนสำรวจความพร้อม ความถนัด พฤติกรรม ของนักเรียนแต่ละคนและพยายามชี้ทางที่ถูกที่ควรให้นักเรียนปฏิบัติ ทั้งในด้านวิชาการและความประพฤติ เพื่อให้นักเรียนเข้าใจมองเห็นลู่ทางและเป้าหมายชีวิต

๒. กิจกรรมชุมนุมวิชาการ ในห้องเรียนแต่ละห้องมีการจัดชุมนุมวิชาการวันละ ๑ ครั้ง ตามความต้องการของนักเรียนแต่ละวันเพื่อเสริมสาระความรู้ให้เกิดความเข้าใจมากขึ้นโดยมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและมีครูอาจารย์เป็นผู้คอยเพิ่มเติมให้

๓. กิจกรรมแข่งขันวิชาการในกลุ่มโรงเรียนการกุศลวัด กิจกรรมนี้มีการจัดประจำปีละ ๑ ครั้ง โดยเป็นกิจกรรมรวมทั้งประเทศ ดำเนินการแข่งขันใน ๗ กลุ่มสาระการเรียนรู้ แล้วแต่จะตกลงกันว่าจะจัดขึ้นที่จังหวัดใดที่ไหน เพื่อประเมินคุณภาพการศึกษาเปรียบเทียบกัน

๔. กิจกรรมสถานนักเรียน เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นตอนเปิดเทอมแรกของทุกปี โดยให้มีการเลือกตั้ง ประธานและคณะกรรมการสถานนักเรียน และคณะกรรมการได้แบ่งหน้าที่เป็นคณะฯรับผิดชอบดูแลการจัดกิจกรรมทางวิชาการและทางศาสนาต่างๆ ร่วมกับครู ช่วยดูแลความประพฤตินักเรียน การช่วยเหลือเด็กเล็กข้ามถนน การจัดนันทนาการ รวมทั้งร่วมทำกิจกรรมกับวัด

๕. กิจกรรมการฝึกงานอาชีพ ในช่วงกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนของแต่ละชั้นเรียนจะมีการฝึกงานอาชีพต่างๆ เช่นการทำน้ำผลไม้ การประกอบอาหาร ฝึกปฏิบัติงานคอมพิวเตอร์ โดยมีครูเป็นผู้นำอธิบายขั้นตอนและวิธีปฏิบัติ

๔.๒.๓.๓ กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา

โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว ได้มีการเน้นหนักในการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อส่งเสริมพัฒนานักเรียนในด้าน จริยศึกษา ให้นักเรียนเป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรมและรักษาวัฒนธรรมอันดีงามของไทย ดังนี้

๑. กิจกรรมค่ายพุทธธรรม จัดขึ้นในวันศุกร์ ชั่วโมงสุดท้าย ให้แต่ละชั้นเรียนมีพระสงฆ์ทำการสอนพระปริยัติธรรม บางครั้งก็รวมกันในห้องประชุมชั้นล่างของพระธาตุแก่นนคร โดยมีพระเทพวงศาจารย์ (คุณ ขนฺติโก) เจ้าอาวาส แสดงธรรมให้ฟังเพื่อให้ นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนา

๒. กิจกรรมชุมนุมค่ายปฏิบัติธรรม จัดขึ้นในตอนปิดภาคเรียนต้น(กลางปี) โดยให้นักเรียนชายบรรพชาเป็นสามเณร ส่วนนักเรียนหญิงให้แต่งชุดสีขาวร่วมปฏิบัติธรรมด้วย มีการนั่งสมาธิ ฝึกวิปัสสนากรรมฐาน โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำปฏิบัติเพื่อฝึกนักเรียนให้ทำจิตใจให้บริสุทธิ์และสงบ

๓. กิจกรรมไหว้ครู จัดขึ้นในวันพฤหัสบดีแรกของการเปิดภาคเรียนต้น ให้นักเรียนจัดทำพานพุ่มนำมาสักการะครูอาจารย์ เป็นการฝึกให้นักเรียนกตัญญูรู้คุณของครูอาจารย์ที่อุตสาหะสั่งสอนอบรมวิชาความรู้ให้แก่ตน

๔. กิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา และวันอาสาฬหบูชา จัดให้นักเรียน (เว้นชั้นอนุบาล) ไหว้พระ สมาทานศีล ตักบาตร ฟังเทศน์ และเวียนเทียนรอบพระธาตุแก่นนคร เป็นการฝึกให้นักเรียนรักษาวินัยธรรมประเพณีอันดีของชาติและพระพุทธศาสนา

๕. กิจกรรมไหว้พระ สมาทานศีล ๕ และนั่งสมาธิ ทุกเช้า ก่อนเข้าห้องเรียน หลังเคารพธงชาติ เพื่อฝึกให้นักเรียนปฏิบัติตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี

๖. กิจกรรมใส่บาตรทุกวันพุธ ทุกวันพุธในช่วงเปิดเรียนจัดให้นักเรียนนำภัตตาหารมาใส่บาตรพระที่วัดอย่างเป็นประจำ โดยวัตถุประสงค์เช่นเดียวกับข้อ ๕

๗. กิจกรรมวันแม่แห่งชาติ จัดขึ้นในวันที่ ๑๒ สิงหาคมของทุกปี โดยเชิญมารดาของเด็กมา เพื่อให้เด็กประกอบพิธีไหว้มารดา ภายหลังจากที่กระทำพิธีถวายราชสดุดีสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เป็นการฝึกเด็กให้รู้จักรักเคารพและกตัญญูต่อพ่อแม่ และพระราชินีอันเป็นสัญลักษณ์ของสถาบันประมุขแห่งชาติ

นอกจากนี้โรงเรียนยังได้จัดกิจกรรมอื่นเพื่อเสริมทักษะ การใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ เช่น กิจกรรมฝึกพูดแบบนักจัดรายการทางสถานีวิทยุพระพุทธศาสนา คลื่น

๕๖.๐ เมกกาเฮอร์ต กิจกรรมชุมนุมดนตรี กิจกรรมมัคคุเทศก์น้อยนำชมพระธาตุ กิจกรรมชุมนุมกีฬา เป็นต้น^{๒๔}

๔.๒.๔ ผลประเมินคุณภาพและคุณธรรมของนักเรียน

โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว ได้กำหนดคุณภาพการศึกษาของนักเรียนไว้ ๘ มาตรฐาน คือ

มาตรฐานที่ ๑ ผู้เรียนมีคุณธรรม จริยธรรมและค่านิยมอันพึงประสงค์

มาตรฐานที่ ๒ ผู้เรียนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม

มาตรฐานที่ ๓ ผู้เรียนมีทักษะในการทำงาน รักการทำงาน สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้และมีเจตคติที่ดีต่ออาชีพสุจริต

มาตรฐานที่ ๔ ผู้เรียนมีความสามารถในการคิดวิเคราะห์ มีวิจารณญาณ มีความคิดสร้างสรรค์ คิดไตร่ตรองและมีวิสัยทัศน์

มาตรฐานที่ ๕ ผู้เรียนมีความรู้และทักษะที่จำเป็นตามหลักสูตร

มาตรฐานที่ ๖ ผู้เรียนมีทักษะในการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง รักการเรียนรู้และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

มาตรฐานที่ ๗ ผู้เรียนมีสุขนิสัย สุขภาพกาย และสุขภาพจิตที่ดี

มาตรฐานที่ ๘ ผู้เรียนมีสุนทรียภาพและลักษณะนิสัยด้านศิลปะ ดนตรี และกีฬา^{๒๕}

อย่างไรก็ดี การประเมินคุณภาพ คุณธรรม ของนักเรียนผู้วิจัยเห็นว่าควรจะได้พิจารณาในเรื่องต่อไปนี้ประกอบกันคือ

๑. ผลการประเมินคุณภาพตามมาตรฐานการประเมินซึ่งบุคคลหรือองค์กรภายนอกได้ประเมินไว้แล้ว

๒. ผลของโครงการและกิจกรรมที่โรงเรียนดำเนินการและประสบความสำเร็จ

^{๒๔} สัมภาษณ์ นายบุญเกิด พิมพ์พรเมธากุล, รองผู้จัดการโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว, ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

^{๒๕} พระครูธรรมสารสุเมตต์ และคณะ, “รายงานการพัฒนาคุณภาพการศึกษาปี ๒๕๔๕”, ขอนแก่น : เอกสารสัมมนา โรงเรียนวัดหนองแขว พระอารามหลวง, ๒๕๕๐ (อัคราณา).

โดยมีหลักฐานยืนยันได้

๓. แนวทางปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมของนักเรียนที่ปฏิบัติอย่างเป็นประจำและต่อเนื่อง

๔. การสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องโดยตรงในการพัฒนาคุณภาพและคุณธรรมของนักเรียน

๔.๒.๔.๑ พฤติกรรมทางกายและวาจา

(๑) ผลของการประเมินซึ่งองค์กรภายนอก คือ สำนักงานมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา(องค์การมหาชน) ได้มีการประเมินเมื่อวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘ เกี่ยวกับ มาตรฐานที่ ๑ ว่า ผู้เรียนมีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมอันพึงประสงค์ ซึ่งพฤติกรรมทางกายและวาจาของนักเรียนที่อยู่ในส่วนนี้ ปรากฏว่าได้รับคะแนนระดับ ดี^{๒๖}

(๒) ผลของโครงการและกิจกรรมที่โรงเรียนประสบความสำเร็จและมีหลักฐานยืนยันได้ ปรากฏตามรายงานการพัฒนาคุณภาพการศึกษาประจำปีการศึกษา ๒๕๕๕ ในงานวิชาการและส่งเสริมยกย่องคนดีวิถีพุทธปรากฏว่า ผู้เรียนดำเนินชีวิตตามแบบของพระพุทธศาสนาและประเพณีอันดีงาม และผู้เรียนเห็นคุณค่าและการอนุรักษ์ศิลปขนบธรรมเนียมที่ดีงามสืบไป^{๒๗}

(๓) แนวทางปฏิบัติที่ประจักษ์เป็นรูปธรรมของโรงเรียนอย่างสม่ำเสมอคือ การให้นักเรียนปฏิบัติอย่างเป็นประจำ ได้แก่

ก. ก่อนเข้าห้องเรียนทุกเช้า ให้นักเรียนสมาทานศีล ๕ และนั่งสมาธิวันละประมาณ ๓-๕ นาที ซึ่งที่ด้านหน้าของอาคารเรียนมีป้ายขนาดใหญ่บอกหัวข้อของศีล ๕ ปรากฏให้นักเรียนเห็นอย่างชัดเจน

ข. ให้นักเรียนใส่บาตรทุกวันพุธ

ค. กิจกรรมมัคคุเทศก์น้อย กิจกรรมจัดรายการวิทยุ กิจกรรมไหว้ครู และกิจกรรมชุมนุมจริยธรรม ซึ่งจัดให้นักเรียนปฏิบัติเพื่อเสริมทักษะด้านจริยธรรมให้เป็นผู้มีสัมมาคารวะและปียวาจา

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

ง. กำหนดให้นักเรียนต้องมีหนังสือคู่มือนักเรียนและให้ปฏิบัติหน้าที่ตามที่กำหนดไว้ในหนังสือคู่มือนั้น^{๒๘}

๔. ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องโดยตรงในโรงเรียน คือ
สัมภาษณ์ พระครูธรรมสารสุเมธน์ ผู้อำนวยการโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว ได้รับการชี้แจงว่า

...ตามที่ปรากฏเห็นพฤติกรรมของนักเรียนเวลาที่อยู่ในโรงเรียน นักเรียนส่วนใหญ่แสดงพฤติกรรมออกมาทางกายและวาจาอยู่ในสภาพเรียบร้อย แต่เนื่องจากนักเรียนของโรงเรียนนี้เป็นนักเรียนไปกลับ การควบคุมดูแลของโรงเรียนจะควบคุมดูแลได้ก็เฉพาะในช่วงที่นักเรียนอยู่ภายในบริเวณโรงเรียนเท่านั้น นอกเวลาเรียนนักเรียนก็กลับบ้าน ทำให้โอกาสที่จะได้รับอิทธิพลของพฤติกรรมสังคมภายนอกซึ่งบางลักษณะก็มีความรุนแรง และกระทบต่อพฤติกรรมของนักเรียนทางกาย วาจาอย่างที่มีอาจจะเสี่ยงได้ ดังนั้นพฤติกรรมทางกาย วาจาของนักเรียน จึงมีลักษณะที่อาจเปลี่ยนแปลงไปมาไม่คงที่ โดยเฉลี่ยแล้วอาจกล่าวได้ว่า พฤติกรรมทางกายและวาจาของนักเรียนยังอยู่ในระดับปานกลางหรือพอใช้ ซึ่งยังจะต้องพัฒนาให้ดีขึ้นต่อไป...^{๒๙}

สัมภาษณ์ นายมานิช กองทรัพย์ และนางสาวพิพัทธมา จิตต์ประสงค์ ครูประจำการ ซึ่งมีหน้าที่ดูแลนักเรียน ได้รับการชี้แจงไปทำนองเดียวกันว่า

...นักเรียนส่วนใหญ่มีความประพฤติดีทั้งทางกายและวาจา แต่ยังมีนักเรียนบางคนที่มีพฤติกรรมด้านชู้สาว และมีบางคนที่มีกิริยามารยาทยังแข็งกระด้างอยู่ ยังขาดความอ่อนน้อมถ่อมตน ซึ่งจะต้องอบรมและพัฒนาให้นักเรียนดังกล่าวเกิดสำนึกที่ดีและพัฒนาตนเองให้ดีขึ้น โดยจะได้ขอความร่วมมือไปยังบิดามารดาหรือผู้ปกครองให้สนใจและเอาใจใส่ให้มากยิ่งขึ้นต่อไป...^{๓๐}

^{๒๘} สัมภาษณ์ พระครูธรรมสารสุเมธน์, ผู้อำนวยการโรงเรียน, ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

^{๒๙} สัมภาษณ์ พระครูธรรมสารสุเมธน์, ผู้อำนวยการโรงเรียน, ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

^{๓๐} สัมภาษณ์ นายมานิช กองทรัพย์ และนางสาวพิพัทธมา จิตต์ประสงค์, ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

๔.๒.๔๒ สถิติปัญญา ทักษะ และมโนธรรม

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาข้อมูลที่ปรากฏจากหลักฐานเอกสารที่รวบรวมได้และจากการสัมภาษณ์ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับนักเรียนในโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขวงดังต่อไปนี้

(๑) หลักฐานรายงานผลการประเมินคุณภาพทางการศึกษาขององค์กรภายนอก ซึ่งได้ทำการประเมินไว้ก่อนตั้งแต่วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘ คือ รายงานการประเมินคุณภาพทางการศึกษาของสำนักงานมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา(สมศ.)ปรากฏดังนี้

มาตรฐานที่ ๑ ผู้เรียนมีคุณธรรม จริยธรรมและค่านิยมที่พึงประสงค์ ค่าประเมินอยู่ในระดับ ดี

มาตรฐานที่ ๒ ไม่มีการประเมิน

มาตรฐานที่ ๓ ผู้เรียนมีทักษะในการทำงาน รักการทำงาน สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้และมีเจตคติที่ดีต่ออาชีพสุจริต ค่าประเมินอยู่ในระดับ พอใช้

มาตรฐานที่ ๔ ผู้เรียนมีความสามารถในการคิดวิเคราะห์ คิดสังเคราะห์ มีวิจารณญาณ มีความคิดสร้างสรรค์ ค่าประเมินอยู่ในระดับ พอใช้

มาตรฐานที่ ๕ ผู้เรียนมีความรู้และทักษะที่จำเป็นตามหลักสูตร ค่าประเมินอยู่ในระดับที่ควรปรับปรุง

มาตรฐานที่ ๖ ผู้เรียนมีทักษะในการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง รักการเรียนรู้ และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง ค่าประเมินอยู่ในระดับ พอใช้

มาตรฐานที่ ๗ ผู้เรียนมีสุขนิสัย สุขภาพกาย และสุขภาพจิตที่ดี ค่าประเมินอยู่ในระดับ ดี

มาตรฐานที่ ๘ ผู้เรียนมีสุนทรียภาพและลักษณะนิสัยด้านศิลปะ ดนตรี และกีฬา ค่าประเมินอยู่ในระดับ ดี^{๓๐}

(๒) ผลของความสามารถในการแข่งขันทางวิชาการซึ่งนักเรียนโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขวง ได้เข้าร่วมแข่งขันทักษะวิชาการ กับนักเรียนในกลุ่มโรงเรียนการกุศลวัดในพระพุทธศาสนาทั่วประเทศ ประจำปี ๒๕๔๘ ซึ่งแสดงให้เห็นระดับสติปัญญาและทักษะคตินักเรียนปรากฏดังนี้

^{๓๐} พระครูธรรมสารสุเมตต์ และคณะ, “รายงานการพัฒนาคุณภาพการศึกษาปี ๒๕๔๘”, หน้า ๘ .

รางวัลเหรียญทอง (ชนะเลิศ)

ประถมศึกษาปีที่ ๔ ภาษาไทย ค.ญ.อรพรรณ จันทโคราช

มัธยมศึกษาปีที่ ๑ ภาษาไทย ค.ช.รัช ปะธิเก

รางวัลเหรียญเงิน

ประถมศึกษาปีที่ ๑ ภาษาไทย ค.ญ.สุริยาพร คำหาญ

ประถมศึกษาปีที่ ๕ ภาษาไทย ค.ญ.ริสา กวีวัชรินทร์

ประถมศึกษาปีที่ ๖ ภาษาไทย ค.ญ.ฐาประณี พรหมที

ประถมศึกษาปีที่ ๔ คณิตศาสตร์ ค.ญ.อรญา สันเพาะ

ประถมศึกษาปีที่ ๕ คณิตศาสตร์ ค.ช.พิพัฒน์พล สีลาพันธ์

ประถมศึกษาปีที่ ๔ ภาษาอังกฤษ ค.ช.ชิงชนะ พลชา

ประถมศึกษาปีที่ ๕ ภาษาอังกฤษ ค.ญ. ศศิวิมล กล่อมใจ

รางวัลเหรียญทองแดง

ประถมศึกษาปีที่ ๑ วิทยาศาสตร์ ค.ญ.สุนิดา แสนยัน

ประถมศึกษาปีที่ ๓ วิทยาศาสตร์ ค.ช.พัฒนรัตน์ บุญเทพ

ประถมศึกษาปีที่ ๕ วิทยาศาสตร์ ค.ช. พิทักษ์ เครืออินทร์

ประถมศึกษาปีที่ ๖ วิทยาศาสตร์ ค.ช.อภิสิทธิ์ ลีแก้ว

ประถมศึกษาปีที่ ๒ ภาษาไทย ค.ญ.ปิยพัชร อินทรักษ์

ประถมศึกษาปีที่ ๒ คณิตศาสตร์ ค.ญ.นุจรี กองทอง

ประถมศึกษาปีที่ ๓ คณิตศาสตร์ ค.ช.จักรินทร์ เจ็กรัก

ประถมศึกษาปีที่ ๓ สังคมศึกษาศาสนาและวัฒนธรรม

ค.ญ.วัชรพร มาสร้อย

ประถมศึกษาปีที่ ๔ สังคมศึกษาศาสนาและวัฒนธรรม

ค.ช.ชำนาญ เหล่าอ

ประถมศึกษาปีที่ ๕ สังคมศึกษาศาสนาและวัฒนธรรม

ค.ช.นนทวัฒน์ ปาปะโ

ประถมศึกษาปีที่ ๓ ภาษาอังกฤษ ค.ช.วุฒิชัย ศรีท่าเลา

ประถมศึกษาปีที่ ๖ ภาษาอังกฤษ ค.ญ. ศิริลักษณ์ โพธิ์ชัย^{๓๒}

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕-๖.

(๓) ได้ทำการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดการศึกษาของโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว ดังนี้

สัมภาษณ์ พระครูธรรมสารสุเมธังค์ ผู้อำนวยการโรงเรียน ได้รับการชี้แจงว่า

...การสร้างมโนธรรมหรือจิตสำนึกที่ดีให้นักเรียนนั้น นอกจากทางโรงเรียน จัดให้มีการสมาทานศีล ๕ และนั่งสมาธิเป็นประจำก่อนเข้าห้องเรียนแล้ว ยังได้รับการดูแลใกล้ชิดจาก พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระเทพวงศาจารย์ เจ้าอาวาสวัดหนองแขว พระอารามหลวงในฐานะผู้จัดการโรงเรียน โดยได้เทศนาอบรมสั่งสอนหลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนาให้แก่นักเรียนเป็นครั้งคราว และได้ขอความร่วมมือจาก นายบุญเกิด พิมพ์วรมะธาตุอดีตประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น ผู้คร่ำหวอดอยู่ในวงการด้านวัฒนธรรมไทยมาช่วยเป็นรองผู้จัดการโรงเรียน และคอยดูแลอบรมนักเรียนให้เกิดมโนธรรม หรือจิตสำนึกที่ดีงามอย่างเป็นประจำ...^{๓๓}

สัมภาษณ์ นายมานิช กองทรัพย์ ครูประจำการ ได้รับการชี้แจงว่า

...โรงเรียนวัดเป็นจุดกำเนิดของการศึกษามาตั้งแต่โบราณ เป็นแหล่งสร้างคุณธรรม จริยธรรมแก่ประชาชนตลอดมา อีกทั้งผู้บริหารโรงเรียนก็เป็นพระสงฆ์อันเป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนา ... โรงเรียนจึงเน้นกิจกรรมทางศาสนาเป็นสำคัญเพื่อปลูกจิตสำนึกของนักเรียนให้เกิดมโนธรรม...^{๓๔}

สัมภาษณ์นักเรียนในกลุ่มเป้าหมายจำนวน ๑๐ คนได้ใจความว่า

(๑) นักเรียนทุกคนที่ได้รับการสัมภาษณ์มีความเห็นไปในทำนองเดียวกันว่า การที่ตนได้เข้ามาเรียนในโรงเรียนแห่งนี้ ก็เพราะบิดามารดา ผู้ปกครองได้ปรารถนาว่า โรงเรียนแห่งนี้เป็นโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในวัดซึ่งมีพระสงฆ์ผู้เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของประชาชน คือท่านเจ้าคุณพระเทพวงศาจารย์ เป็นผู้จัดตั้งขึ้น และวัตรปฏิบัติของท่านก็อยู่ในความนิยมของประชาชนโดยทั่วไป น่าที่จะอบรมบุตรหลานให้เป็นผู้มีศีลธรรม จริยธรรมอันดียิ่งกว่าให้ไปเรียนในโรงเรียนนอกวัด จึงได้นำมาฝากเรียนที่โรงเรียนนี้

^{๓๓} สัมภาษณ์ พระครูธรรมสารสุเมธังค์, ผู้อำนวยการโรงเรียน, ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

^{๓๔} สัมภาษณ์ นายมานิช กองทรัพย์, ครูประจำการ, ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

(๒) นักเรียนทุกคนมีความสุขสนุกสนานในการเรียน ร่วมมือร่วมใจกันทำงานและร่วมกิจกรรมทั้งทางวิชาการและทางศาสนาด้วยดี ไม่เคยก่อปัญหาให้แก่สังคมแต่อย่างใด

(๓) วิชาที่แต่ละคนชอบมาก นักเรียนได้ให้คำตอบว่า นักเรียน ๒ คนชอบภาษาไทยเพราะเป็นภาษาประจำชาติ ๒ คนชอบคณิตศาสตร์เพราะทำให้เป็นนักคิดนักคำนวณ ๒ คนชอบวิทยาศาสตร์เพราะทำให้มีเหตุผล ๒ คนชอบสังคมศึกษาศาสนาและวัฒนธรรมเพราะทำให้อยู่ร่วมกับสังคมได้ดี ๑ คนชอบศิลปะเพราะทำให้จิตใจสดชื่นงดงาม และ ๑ คนชอบภาษาอังกฤษเพราะทำให้ทันสมัย

(๔) เมื่อจบการศึกษาจากโรงเรียนนี้แล้ว อยากไปเรียนต่อเพื่อเป็นช่าง ๓ คน อยากไปเรียนต่อเพื่อเป็นหมอและพยาบาล ๓ คน อยากเป็นครู ๑ คน และอยากเป็นตำรวจ ๓ คน

(๕) นักเรียนทุกคนมีความภูมิใจมากที่ได้เข้ามาเรียนในโรงเรียนนี้ เพราะเห็นว่าโรงเรียนสอนเน้นหนักในด้านคุณธรรมตามแนวทางแห่งพระพุทธศาสนา คือ สอนให้เป็นคนดี^{๓๕}

๔.๒.๕ ติดตามประเมินผลศิษย์เก่าผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียน

ผู้วิจัยได้ติดตามสัมภาษณ์บิดามารดา ผู้ปกครองของศิษย์เก่าที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว พระอารามหลวงจำนวน ๕ คน เพื่อรับทราบความเป็นอยู่ ความประพฤติและความก้าวหน้าในการศึกษา ได้รับทราบดังนี้

(๑) สัมภาษณ์ นางบุญชู วิชัยวงศ์ มารดาของ นายวรุฒิ วิชัยวงศ์ ศิษย์เก่า ได้รับทราบว่า หลังจากที่นายวรุฒิ วิชัยวงศ์ จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๓ จากโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขวแล้ว ได้เข้าเรียนต่อใน วิทยาลัยเทคนิคขอนแก่น ๑ ปี ต่อมาได้เดินทางไปกรุงเทพมหานครเพื่อช่วยงานโรงพิมพ์กับน้าชายและเรียนไปด้วย ขณะนี้อยู่กับ

^{๓๕} สัมภาษณ์ ค.ช.อภิชัย ไพรัตน์, ค.ช.พงศกร ภูนาง, ค.ช.สุกิจ โสดาดี, ค.ช.สุรเกียรติ์ สายคำภา, ค.ช.วุฒิชัย รูปพิศาล, ค.ช.วิสา กวีวัชรินทร์, ค.ช.พิพัฒน์พล สีลาพันธ์, ค.ช.สิริรัตน์ พันธวงศ์, ค.ช.ศศิวิมล กล่อมใจ, ค.ช.สุกฤษฎ์ ปาปะโ, ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑

น้ำชาที่กรุงเทพมหานคร นายวรุตติ เป็นคนมีนิสัยดีมากขึ้นหลังจากที่ผ่านการศึกษาจากโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขงไม่เคยก่อปัญหาใดๆให้กับสังคมแต่ประการใด^{๖๖}

(๒) สัมภาษณ์ นายสุชาติ สุกวาทิน บิดาของ น.ส.มยุรี สุกวาทิน ศิษย์เก่า ได้รับทราบว่า น.ส.มยุรี สุกวาทิน หลังจากจบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ จากโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขงแล้ว ได้สมัครเรียนต่อที่ วิทยาลัยอาชีวศึกษาขอนแก่น และกำลังเรียนอยู่ที่นั่น เป็นผู้มีสติปัญญาดีเรียบร้อย ไม่เคยมีเรื่องเสียหายใดๆ^{๖๗}

(๓) สัมภาษณ์ นางยุภาวดี ดุษฎีวัฒนธรรม ผู้ปกครองของ น.ส.พิมพ์พลอย พนมเขต ศิษย์เก่า ได้รับทราบว่า น.ส.พิมพ์พลอย พนมเขต หลังจากจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ จากโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขงแล้ว ได้สมัครเรียนต่อที่ วิทยาลัยอาชีวศึกษาขอนแก่น ความประพฤติเรียบร้อยและเอาใจใส่การเรียนดี^{๖๘}

(๔) สัมภาษณ์ นางทองแดง ดรหลาบคำ มารดาของ นายวัลลภ ดรหลาบคำ ศิษย์เก่า ได้ทราบว่า นายวัลลภ ดรหลาบคำ ภายหลังจากจบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ จากโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขงแล้ว ได้ไปสมัครเรียนต่อที่ วิทยาลัยเทคโนโลยีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในแผนกช่างไฟฟ้า ผลการเรียนอยู่ระดับปานกลาง ด้านความประพฤติยังดีคนนิสัยเดิมคือชอบเที่ยวกลางคืนกับเพื่อนรุ่นราวคราวเดียวกัน แต่ยังไม่มีความประพฤติถึงขั้นที่ก่อความเสียหายให้กับสังคม ในเวลาว่างจากการเรียนนายวัลลภ ชอบออกไปหางานทำพิเศษนอกบ้านเพื่อหารายได้เพิ่มเติมเสมอ^{๖๙}

(๕) สัมภาษณ์ นายอนันต์ ชาวไทย บิดาของ น.ส.ศิริมา ชาวไทย ศิษย์เก่า ได้ทราบว่า น.ส.ศิริมา ชาวไทย หลังจากจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ จากโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขงแล้ว ได้สมัครเข้าเรียนต่อที่ วิทยาลัยอาชีวศึกษาขอนแก่น ผลการเรียนอยู่ในระดับดี ความประพฤติเรียบร้อยเหมือนเดิม เพราะปกติ น.ส.ศิริมา ก็เป็นคนเรียบร้อยอยู่แล้ว ไม่เคยก่อเรื่องเสียหายให้กับตนเองและครอบครัวและสังคมแต่อย่างใด^{๗๐}

^{๖๖} สัมภาษณ์ นางบุญชู วิชัยวงศ์, ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

^{๖๗} สัมภาษณ์ นายสุชาติ สุกวาทิน, ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

^{๖๘} สัมภาษณ์ นางยุภาวดี ดุษฎีวัฒนธรรม, ๑ มีนาคม ๒๕๕๑.

^{๖๙} สัมภาษณ์ นางทองแดง ดรหลาบคำ, ๘ มีนาคม ๒๕๕๑.

^{๗๐} สัมภาษณ์ นายอนันต์ ชาวไทย, สัมภาษณ์. ๘ มีนาคม ๒๕๕๑.

จากการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดซึ่งรวบรวมได้จากโรงเรียนประภัสสรวินยา วัดศรีนวล และโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว พระอารามหลวง ทั้งจากเอกสารหลักฐานต่างๆ และจากการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องของทั้งหมด ผู้ศึกษาพบว่า

๑. ในการจัดการศึกษาของโรงเรียนทั้งสองแห่ง ซึ่งตั้งอยู่ในวัดแห่งพระพุทธรศาสนาและมีคณะสงฆ์เป็นผู้บริหารจัดการการศึกษานั้น ได้มีการจัดหลักสูตร ที่บรรจุสาระการเรียนรู้และกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนมุ่งไปในทิศทางที่อบรมสั่งสอนให้นักเรียนคิดได้ คิดดี คิดเป็นและคิดถูก และทำได้ ทำดี ทำเป็นและทำถูก ตามแนวทางที่ยึดพระพุทธรศาสนาเป็นหลัก กล่าวคือ ในเนื้อหาสาระการเรียนรู้และกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนจะเน้นหนักด้านศีลธรรม จริยธรรม ตามหลัก ไตรสิกขา มีการฝึกอบรมให้นักเรียนรักษาศิลเรียนพระปริยัติธรรม นั่งสมาธิฝึกอบรมจิตใจให้สงบ เติบงาม ฝึกวินัยสันทนากรรมฐาน ฟังเทศน์ แข่งขันการบรรยายธรรม โดยมีพระสงฆ์เป็นครูอาจารย์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมุ่งหมายที่จะให้การศึกษาสำหรับทวยราษฎร์เป็นไปตามหลักแห่งพระพุทธรธรรมอย่างแท้จริง

๒. เมื่อเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ด้านคุณภาพการศึกษา ระหว่างโรงเรียนประภัสสรวินยาซึ่งดำเนินตามรูปแบบโรงเรียนปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา กับ โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขวซึ่งดำเนินตามรูปแบบของโรงเรียนการกุศลวัดแล้ว พบว่า โรงเรียนประภัสสรวินยา มุ่งพัฒนาผู้เรียนซึ่งปัจจุบันล้วนเป็นสามเณร ให้ได้เรียนรู้วิชาการทางโลก แต่ในขณะเดียวกันก็ปฏิบัติตนอยู่ในสภาพของบรรพชิต คืออยู่ในกรอบของพระธรรมวินัยมีศีลสามเณรกำกับพฤติกรรมอยู่ตลอดเวลา อีกทั้งได้ร่วมทำกิจวัตรของสงฆ์อยู่ภายในวัด นอกจากนี้ หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษายังกำหนดให้มีการประเมินกิจวัตร เช่น การทำวัตรสวดมนต์เช้าเย็น การเจริญจิตภาวนา รวมทั้งการออกปฏิบัติธรรมตามที่โรงเรียนกำหนดปีละครั้งเป็นอย่างน้อย โดยนักเรียนทุกรูปต้องร่วมกิจกรรม จึงเห็นได้ชัดว่าการจัดกิจกรรมดังกล่าว มีผลต่ออย่างยิ่งต่อการขัดเกลาพฤติกรรมของนักเรียนให้ประพฤติดีทั้งกาย วาจา ใจ อีกด้วย ยิ่งไปกว่านั้น การที่นักเรียนมีโอกาสน้อยมากที่จะออกไปเที่ยวเตร่ข้างนอกวัดได้อย่างคนธรรมดา ย่อมเสริมให้การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมได้ผล และทำให้นักเรียนมีเวลาอ่านตำรับตำราวิชาการต่างๆ ได้มากขึ้นด้วย จึงทำให้มีผลสัมฤทธิ์ที่ดีกว่า ส่วนนักเรียนของโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว ซึ่งมีเวลาอยู่ในวัดเฉพาะเวลากลางวัน เมื่อออกจากวัดกลับไปบ้านหลังจากเลิกเรียนแล้ว ชีวิตก็ตกอยู่ในท่ามกลางอิทธิพลแห่งพฤติกรรม

สังคม ซึ่งในปัจจุบันนี้อิทธิพลของพฤติกรรมสังคมดังกล่าวค่อนข้างมีความรุนแรงมากขึ้น และรุมเร้าเยาวชนผู้อ่อนวัย ทำให้พฤติกรรมของนักเรียนในสภาพที่แวกไกวและโอนเอียงไปตามสิ่งแวดล้อมที่สัมผัสอยู่เป็นประจำได้ อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี อย่างน้อยการจัดการศึกษาของโรงเรียนการกุศลวัดก็เป็นการจัดสร้างบรรยากาศที่ทำให้เด็กและเยาวชนได้ใกล้ชิดกับวัดและพระสงฆ์ ซึ่งจะช่วยให้เด็กและเยาวชนได้ซึมซับรับเอาสิ่งที่ดีงามไว้ในมโนสำนึกได้มากยิ่งขึ้นกว่าโรงเรียนที่ตั้งอยู่นอกวัด

๓. ถ้านำผลสัมฤทธิ์โดยรวม ทั้งด้านความรู้และวิชาการต่างๆ และด้านคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนในโรงเรียนซึ่งบริหารจัดการศึกษาโดยคณะสงฆ์ อย่างเช่นนักเรียนของโรงเรียนที่เป็นกรณีศึกษาทั้งสองแห่งนี้ เปรียบเทียบกับโรงเรียนที่รัฐจัดการศึกษาอยู่ภายนอกวัดโดยทั่วไป พบว่าโรงเรียนกรณีศึกษาเป็นโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในวัด มีโอกาสได้สัมผัสกับพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนผู้เข้ามาบำเพ็ญบุญกุศล ตลอดถึงได้สัมผัสถึงพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่นการสวดมนต์ไหว้พระ รักษาศีล การปฏิบัติธรรม การจัดงานเทศกาลตามประเพณีทางพระพุทธศาสนา และการปฏิบัติกิจของสงฆ์ประจำวัน เป็นต้น ซึ่งการได้สัมผัสดังกล่าวอย่างเป็นประจำและต่อเนื่อง ย่อมเน้นย้ำรสแห่งพุทธธรรมให้ฝังลึกลงในจิตวิญญาณของนักเรียนก่อให้เกิดมโนธรรมที่ถาวรมั่นคงในจิตใจจึงนักเรียน ดังคำกลอนของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ที่ว่า

“...ทีละภาพ ทีละภาพ กระชับชัด
 ทีละนัด ทีละนัด ถนัดร่าง
 ทีละวัน ละวันไป ยิ่งไม่จาง
 ยิ่งกระจะ ยิ่งกระจาง อยู่กลางใจ...”^๑

ส่วนการจัดการศึกษาที่รัฐจัดอยู่ในปัจจุบัน โดยมีโรงเรียนอยู่นอกวัด และพระสงฆ์ก็มิได้มีส่วนเกี่ยวข้องในการบริหารจัดการด้วยนั้น มีลักษณะที่ไม่สอดคล้องด้วยพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ การแยกตัวออกไปจากวัด ซึ่งเป็นแหล่งต้นตอหรือรากเหง้าของวัฒนธรรมไทยมาแต่เดิม การปลูกฝังอบรมศีลธรรมจรรยาให้แก่เยาวชนลูกหลานของประชาชนคนไทย มีแนวโน้มลดน้อยถอยลงโดยลำดับ และแนวทางการจัดการศึกษามุ่งแต่ความเป็นเลิศทางวิชาการเป็นสำคัญ

^๑เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, *เพียงความเคลื่อนไหว*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๓๕), หน้า ๘๓.

และมีแนวโน้มไปในเชิงธุรกิจมากขึ้น^{๔๒} จึงมิได้เป็นการพัฒนาชีวิตทั้งชีวิตอย่างครบถ้วนตาม
นัยแห่งหลักการทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง คำว่า “ความรู้ คู่คุณธรรม” หรือ
“คุณธรรม นำ ความรู้” จึงเป็นเพียงโวหารที่สวยหรูที่ออกมาจากปากผู้บริหารการศึกษา
เท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะผลผลิตของการจัดการศึกษาดังกล่าว ได้สะท้อนภาพออกมาให้ปรากฏ
เห็นเป็นพฤติกรรมสังคมที่มีปัญหาอย่างเช่นทุกวันนี้

ด้วยเหตุนี้ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย จึงควรได้รับการสนับสนุน
ส่งเสริมให้จัดการอยู่ในวัด ตามพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวอย่างเต็มรูปแบบ และส่งเสริมให้มีมากกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้ แม้ในปัจจุบัน
ผลสัมฤทธิ์ในการศึกษาของนักเรียนในโรงเรียนที่บริหารจัดการโดยคณะสงฆ์ในบางแห่ง
อาจจะยังไม่ถึงขั้นโดดเด่นมากนักก็ตาม แต่อย่างน้อย การจัดการศึกษาซึ่งคณะสงฆ์ได้จัด
และดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน ก็ปรากฏผลชัดเจนว่าพฤติกรรมของนักเรียนที่จบการศึกษา
ออกไป มีแนวโน้มไปสู่ทางที่ดี มิได้ก่อปัญหาหนักใจให้แก่สังคม หรือมิได้ทำให้พฤติกรรม
สังคมเลวร้ายหนักลงไปอีกอย่างเห็นได้ชัด

^{๔๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมกับไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร :
มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ในการศึกษาวิเคราะห์การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ตามพระราชปณิธานของสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ผู้ศึกษาได้กล่าวมาแล้วในบทนำว่า จะให้ความสำคัญในประเด็นที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับทวยราษฎร์ขึ้นในวัด และให้พระสงฆ์เป็นครูอาจารย์ ส่วนประเด็นอื่นนั้น ก็จะได้นำมาวิเคราะห์ควบคู่ไปด้วย ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้แบ่งเนื้อหาสาระออกเป็น ๓ ตอน คือ

๕.๑.๑ พระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การที่ทรงให้จัดการศึกษา สำหรับทวยราษฎร์ขึ้นนั้น จากการศึกษาค้นคว้าได้พบว่า หลังจากที่พระองค์ เสด็จประพาสต่างประเทศกลับมา พระองค์ได้ทรงปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินให้ทันสมัย และเหมาะสมกับสถานการณ์บ้านเมือง ในขณะนั้น โดยเฉพาะในด้านการจัดการศึกษาของชาติ พระองค์ทรงมุ่งหวัง ที่จะจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ ตามหลักทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาแห่งพระธรรมจักษุกับปวัตตสูตร ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงเทศน์โปรดแก่พระปัญจวัคคีย์ในครั้งที่ทรงแสดงพระปฐมเทศนา หรือในเวลาต่อมาเรียกว่า ระบบไตรสิกขา ตามหลักพระพุทธศาสนา พระราชปณิธานของพระองค์ ได้รับการสนองงานโดยพระราชวงศ์ ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส โดยทั้งสองพระองค์ทรง เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงทรงงานสนองพระราชปณิธาน และทรงเป็นกำลังผลักดันให้เกิดผลสำเร็จ โดยได้มีการประกาศจัดตั้งโรงเรียนในหัวเมืองขึ้นในวัด ให้พระสงฆ์เป็นครูอาจารย์สอนและโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งองค์การชื่อ กระทรวงธรรมการ ขึ้นให้เป็นผู้มีหน้าที่ดูแลจัดการ ให้การศึกษาสำหรับประชาชนทั่วพระราชอาณาจักรให้จงได้ ซึ่งในการนี้ พระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานตราประจำกระทรวงเป็นรูป เสมาธรรมจักร อันบ่งบอกถึงแนวทางแห่งพระราชปณิธานว่า จะต้องดำเนินการให้เป็นไปตามแนวทางแห่งพุทธธรรมของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ จะต้องดำเนินการให้เป็นไปตามหลักแห่ง ไตรสิกขา หรือ มรรคมีองค์ ๘ ซึ่งพระบรมศาสดาได้ทรงวางเป็นแนวทางไว้สำหรับแก่มุขทั้งหลายทั้งปวงใน ชีวิต

เพื่อให้บรรลุพระราชปณิธานดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงจัดการศึกษาให้เป็น กระบวนการ (Process) หรือ ระบบของการผลิตคนให้เป็นคน ดี กล่าวคือ กระบวนการ เปรียบได้กับ ผู้จัดการใหญ่ทำหน้าที่ควบคุมดูแลการผลิต วัดในพระพุทธศาสนาเปรียบได้กับโรงงานผลิต พระภิกษุสงฆ์เปรียบได้กับช่างฝีมือเอกที่ใช้ สมอ ปาก และสองมือทำการผลิต เขวชนหรือลูกหลานของประชาชนเปรียบได้กับ วัตถุดิบที่ป้อนเข้าไปในกระบวนการผลิต และก็จะได้ผลผลิตออกมาคือพลเมืองของชาติที่มี คุณภาพอันจะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองสืบไป

๕.๑.๒ การเบี่ยงเบนทิศทางของการจัดการศึกษา

ต่อมาได้ศึกษาพบว่า มีการเปลี่ยนชื่อ กระทรวงธรรมการ เป็นกระทรวง ศึกษาธิการ ทำให้องค์กรนี้ หลงทิศทางในการจัดการศึกษาแทนที่จะดำเนินการไปในทางที่ ยึดถือหรือเกื้อกูลต่อ “ธรรม” แห่งพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ แต่กลับค่อยๆ เบี่ยงเบน แนวทางหันไปมุ่งเอาความเป็นเลิศทางวิชาการเป็นตัวตั้ง แยกส่วนไปจากองค์รวมของชีวิต ซึ่งจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาให้ครบถ้วน โดยละเลยต่อการพัฒนาด้านจิตใจของคนเป็น เบื้องต้นไป นอกจากนี้ในสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ยังมีการดึงโรงเรียนออกไปจากวัด มีการส่งเสริมเสรีภาพที่จะแยกโรงเรียน เลือกรู้เลือก เรียน และนำเอาความคิดทางตะวันตกมาเป็นหลักการ โดยอิทธิพลของนักวิชาการศึกษาที่จบ การศึกษามาจากประเทศทางตะวันตก และในที่สุด การจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์หรือเพื่อ ประชาชนก็ได้ถูกดึงให้หลุดมือไปจากพระสงฆ์โดยสิ้นเชิง พระสงฆ์กลายเป็นคนนอกวงการ ไป และคงเหลือแต่เพียงให้วัดจัดการศึกษาด้านพระปริยัติธรรมเพื่อผลิตศาสนทายาทเท่านั้นเอง

การที่มีการเบี่ยงเบนทิศทางการจัดการศึกษาไปจากพระราชปณิธานดังกล่าว นักการศึกษาและนักวิชาการทางสังคม ได้มีความเห็นไปในทำนองเดียวกันว่า เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้อิทธิพลของ ลัทธิบริโภคนิยม กระแสโลกาภิวัตน์ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ เคลื่อนตัวเข้ามาครอบงำวิถีชีวิตของประชาชนคนไทยให้เห็นห่างไปจากศีลธรรม จริยธรรม อันดี และก่อให้เกิดปัญหาสังคมขึ้นมากมาย ดังที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน และจากการศึกษาวิจัยทางเอกสารอันเป็นวรรณกรรมของนักการศึกษาและนักวิชาการสังคมพบว่า สังคมไทยซึ่งถูกโลกทัศน์แบบใหม่แผ่กระจายเข้ามาครอบงำนี้ ทำให้สังคมไทยถูกกระทบกระเทือนทำให้ทอดทิ้งจากวัฒนธรรมดั้งเดิมกลายเป็น สังคมที่มีพฤติกรรมที่ต่ำต้อยเลวทรามลงไปเป็นอย่างมาก และผู้คนในสังคมไทยก็กลายเป็นผู้มีพฤติกรรมที่ไม่รักตนเอง ทำลายตนเองด้วยการเสพของเสพติดต่างๆ ไม่รักผู้อื่นด้วยการเบียดเบียนเอาเปรียบในรูปแบบต่างๆ โจรสุมมากขึ้นทั้งโจรธรรมดาและโจรมีระดับ กระแสบำกามครองเมือง ครุฑมัจฉาศิษย์ พ่อข่มขืนลูก โสเภณีมีดาษดื่น ผู้ป่วยโรคเอดส์เพิ่มขึ้น กินทิ้งกินขว้างอย่างขาดสติ ไม่สู้งานหนักกรังงานสบาย ขาดความคิดสร้างสรรค์ ผูกพันอยู่กับอบายมุข ชอบสนุกสนานเฮฮา ขาดความซื่อตรง ถ้อยราษฎรบังหลวง เยาวชนมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร อาชญากรรมในรูปแบบต่างๆ เกิดขึ้นทุกมุม เหล่านี้เป็นต้น

๕.๑.๓ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสำหรับทวยราษฎร์

จากการศึกษาวิเคราะห์ได้พบว่า ในปัจจุบันพระสงฆ์ได้มีโอกาสจัดการศึกษาเพื่อประชาชนด้วยการชวนขายของพระสงฆ์เองและความเรียกร้องต้องการของประชาชนบางส่วน เพื่อหวังที่จะให้พระสงฆ์มีบทบาทในการสั่งสอนอบรมบุตรหลานของประชาชนในสังคมไทย ให้เป็นผู้มีศีลธรรมและจริยธรรมอันดีงาม ซึ่งรัฐได้มีกฎหมายรับรองให้ดำเนินการได้บางลักษณะ ด้วยเหตุนี้ วัดในเขตเทศบาลนครขอนแก่นบางวัดจึงได้เริ่มต้นดำเนินการจัดการศึกษาสำหรับลูกหลานของประชาชนขึ้น ตามแนวทางของกฎหมายดังกล่าว ผู้ศึกษาจึงได้เลือกโรงเรียน ๒ โรงเรียน ที่มีการบริหารจัดการโดยคณะสงฆ์ คือ โรงเรียนประภัสสรวินยา วัดศรีนวล และโรงเรียนการกุศลวัดหนองแวง พระอารามหลวง ซึ่งได้จัดตั้งและดำเนินการบริหารจัดการโดยคณะสงฆ์ เป็นกรณีศึกษา ผลของการศึกษาวิเคราะห์ได้พบว่า

๕.๑.๓.๑ โรงเรียนประภัสสรวินยา วัดศรีนวล มีที่มาจากประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ซึ่งประกาศใช้เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๑๔ และโรงเรียนนี้ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๕ เปิดทำการสอนตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖

(๑) การจัดตั้ง โรงเรียนนี้ได้จัดตั้งขึ้นในวัดศรีนวล และบริหารจัดการโดยคณะสงฆ์ มีพระครูสิทธิธรรมนิเทศ์ (เจ้าอาวาส) เป็นผู้จัดการ

(๒) นักเรียน เป็นพระภิกษุสามเณร (ปัจจุบันมีเฉพาะสามเณร) ซึ่งพำนักอยู่ในอาราม ทั้งวัดศรีนวลและต่างวัด จำนวนนักเรียนมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปี

(๓) ครู อาจารย์ ที่ทำการสอนในปัจจุบันเป็นพระสงฆ์ ๑๓ รูป และฆราวาสชาย ๕ คน วุฒิของครูมีปริญญาโท ๒ รูป/คนและปริญญาตรี ๑๖ รูป/คน

(๔) งบประมาณที่ใช้ได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐและเงินสนับสนุนบางส่วนจากวัด

(๕) หลักสูตรที่ใช้ในการเรียนการสอน คือ กลุ่มสาระการเรียนรู้ ๘ กลุ่ม ได้แก่ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม สุขศึกษาและพลศึกษา ศิลปะ การงานอาชีพและเทคโนโลยี เสริมด้วย กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน นอกจากนี้ยังมีกิจวัตรของสงฆ์ที่ต้องปฏิบัติเป็นประจำ

(๖) ผลประเมินคุณภาพ โดยเฉลี่ย อยู่ในระดับ ดี หรือประมาณร้อยละ ๘๕

๕.๑.๓.๒ โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว พระอารามหลวง มีที่มาจากประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องโรงเรียนราษฎร์ของวัด ซึ่งประกาศใช้ตั้งแต่วันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ และโรงเรียนนี้ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๓ เปิดทำการสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาลถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ คณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคมมีนโยบายให้พระสังฆาธิการจัดการศึกษาแก่เด็กและเยาวชนในรูปแบบโรงเรียนการกุศลวัด

(๑) การจัดตั้ง โรงเรียนนี้ตั้งอยู่ในวัดหนองแขว พระอารามหลวง และบริหารจัดการโดยคณะสงฆ์ มีพระเทพวงศาจารย์ (คุณ ขนติโก, เจ้าอาวาส) เป็นผู้จัดการ

(๒) นักเรียน เป็นลูกหลานชาวบ้านธรรมดา จัดห้องเรียนแบบสหศึกษา เรียนภาคกลางวัน เป็นประเภทไปกลับ จำนวนนักเรียนมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปี

(๓) ครู อาจารย์ ที่ทำการสอนเป็นพระสงฆ์ ๓ รูป ฆราวาสชาย ๘ คน หญิง ๑๖ คน

(๔) งบประมาณที่ใช้บริหารโรงเรียน ได้รับจากเงินอุดหนุนของรัฐและเงินสนับสนุนบางส่วนจากวัด

(๕) หลักสูตรที่ใช้ในการเรียนการสอน คือ กลุ่มสาระการเรียนรู้ ๘ กลุ่ม ได้แก่ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม สุขศึกษาและพลศึกษา ศิลปะ การงานอาชีพและเทคโนโลยี เสริมด้วย กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน

(๖) ผลประเมินคุณภาพ โดยเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลางหรือพอใช้ หรือ ประเมินร้อยละ ๗๐

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยจากโรงเรียนที่ใช้เป็นกรณีศึกษา มีสาระสำคัญที่ควรอภิปราย ดังนี้

๕.๒.๑ กรณีศึกษาโรงเรียนประภัสสรวินยา วัดศรีนวล

(๑) สถานที่จัดตั้งโรงเรียนและการบริหารจัดการศึกษาของโรงเรียนนี้ ซึ่งตั้งอยู่ในวัดย่อมถือว่าการดำเนินการตามพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยถูกต้อง

(๒) นักเรียนที่เป็นพระภิกษุหรือสามเณรมีสถานที่พำนักอยู่ในอาราม ถือว่าเป็นไปตามพระราชปณิธานของพระองค์เช่นเดียวกัน ซึ่งเข้ากันได้กับประเพณีดั้งเดิมของไทย คือการบวชเรียน ครั้นเมื่อศึกษาเล่าเรียนแล้วนักเรียนก็จักได้เป็นพลเมืองดีของประเทศชาติในโอกาสต่อไป

(๓) ครูอาจารย์ที่ทำการสอนในโรงเรียนนี้ มีพระสงฆ์เป็นจำนวนมากและมีฆราวาสประกอบอีกเป็นจำนวนน้อยซึ่งทำการสอนเฉพาะวิชาการที่ไม่เหมาะสมกับเพศบรรพชิต หรือที่พระสงฆ์ยังขาดความถนัดในบางวิชา ผู้ศึกษาเห็นว่าเป็นไปตามแนวทางแห่งพระราชปณิธานอย่างถูกต้อง

(๔) งบประมาณที่จ่ายในการบริหารโรงเรียน ได้รับเงินอุดหนุนของรัฐและเงินสนับสนุนจากทางวัด แต่ในส่วนเงินที่ได้รับการอุดหนุนจากรัฐนั้นไม่มีงบประมาณสำหรับ

บุคลากรโดยเฉพาะ ทางโรงเรียนต้องเจียดจ่ายจากเงินอุดหนุนที่รัฐให้มาตามจำนวนรายหัวของนักเรียน ทำให้ครูขาดความมั่นคงและมีปัญหาการเข้าออกของครูบ่อย ๆ

(๕) หลักสูตรที่ใช้ในการเรียนการสอน ผู้ศึกษาเห็นว่ามีความเหมาะสมแล้ว เพราะการปฏิบัติกิจวัตรของสงฆ์สำหรับนักเรียนนั้นยังดำเนินอยู่อย่างเป็นประจำ สามารถที่จะใช้ฝึกฝนอบรมพฤติกรรมผู้เรียนได้เป็นอย่างดี เช่น วิชาพลศึกษาก็ใช้การปิดกวาดลานวัด การออกเดินบิณฑบาต หรือการเดินจงกรม เป็นต้น

(๖) ผลประเมินคุณภาพของนักเรียนทั้งจากองค์กรภายนอกและที่ประเมินตนเอง เป็นที่น่าพอใจอย่างมาก จะเห็นได้จากการที่นักเรียนสอบเข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัยแต่ละปี ได้เป็นจำนวนมาก และศิษย์เก่ามีความเจริญก้าวหน้าในอาชีพการงานเป็นที่ประจักษ์แก่สังคม เช่นบางคนเป็นผู้พิพากษา ผู้อำนวยการโรงพยาบาล นายแพทย์ประจำโรงพยาบาลต่างๆ เป็นต้น ในขณะที่มีพระภิกษุสามเณรบางรูป เมื่อสำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ จากโรงเรียนประภัสสรวริยาแล้ว ก็เข้าศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ คือ มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย นำความรู้มาบริหารจัดการงานคณะสงฆ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

๕.๒.๒ กรณีศึกษาโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว พระอารามหลวง

(๑) สถานที่จัดตั้งโรงเรียนและการบริหารจัดการศึกษา โดยตั้งอยู่ภายในวัดนั้น ถือได้ว่าเป็นไปตามพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างถูกต้อง

(๒) นักเรียนในโรงเรียนเป็นลูกหลานชาวบ้านธรรมดา ซึ่งต้องเรียนในภาคกลางวัน คือเข้าไปเย็นกลับ เมื่อออกไปพ้นนอกรั้วของโรงเรียนแล้ว พระสงฆ์ อาจารย์อาจดูแลไม่ทั่วถึง เนื่องจากในปัจจุบันนี้ อิทธิพลของพฤติกรรมของสังคมภายนอกโรงเรียน เช่น ลัทธิบริโภคนิยม กระแสโลกาภิวัตน์ เทคโนโลยีสมัยใหม่ มีความรุนแรงมาก กรณีเช่นนี้ หากบิดามารดา หรือผู้ปกครองทางบ้านไม่ช่วยดูแลเอาใจใส่ลูกหลานของตนแล้ว ก็อาจเป็นเหตุให้พฤติกรรมของนักเรียนเอนเอียงเบี่ยงเบนไปมาและสับสนจนเป็นต้นเหตุของปัญหาสังคมได้ อีกประการหนึ่ง โรงเรียนนี้ จัดห้องเรียนแบบสหศึกษาให้นักเรียนชายหญิงเรียนรวมกันแต่ละชั้นเรียน สำหรับเด็กเล็กอยู่ก็ไม่มีปัญหาอะไร แต่เมื่อเด็กเติบโตเข้าสู่วัยรุ่น โดยเฉพาะ ก็คือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษา ได้รับทราบจากครูว่า มีปัญหาเกิดขึ้นบ้างแล้ว เรื่อง

นี้ผู้ศึกษาวิจัยเห็นว่า น่าจะมีการแยก เด็กชายและเด็กหญิงวัยรุ่นออกจากกันเหมือนในสมัยก่อน ที่จังหวัดขอนแก่นมี โรงเรียนประจำจังหวัดชาย (ขอนแก่นวิทยายน) และโรงเรียนสตรี (กัลยาณวัตร) ปัญหาเรื่องผู้สาวก็จะไม่เกิดขึ้น หรือเกิดขึ้นก็น้อยมากและสามารถควบคุมได้ เพราะเรื่องนี้อาจเป็นตัวแปรสำคัญของปัญหาสังคมตามมาได้หลายเรื่อง เช่น การมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร การทำแท้ง ปัญหาโรคเอดส์ เป็นต้น

(๓) ครูอาจารย์ที่ทำการสอนปรากฏว่ามีครูที่เป็นพระสงฆ์อยู่เพียง ๓ รูป และครูฆราวาสชายหญิงมีถึง ๒๔ คน เรื่องนี้ผู้ศึกษาวิจัยเห็นว่า จำนวนครูที่เป็นพระสงฆ์มีน้อยไป ทำให้มองเห็นว่ามิได้เป็นไปตามพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระองค์ทรงตั้งพระราชหฤทัยที่ จะให้พระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสูงและเป็นตัวอย่างอันดีในการปลูกฝังอบรมศีลธรรมจรรยาให้กับเด็ก

(๔) งบประมาณที่ใช้ในการบริหารจัดการซึ่งได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐและเงินสนับสนุนจากทางวัดนั้น เนื่องจากโรงเรียนการกุศลวัด ได้รับงบประมาณอุดหนุน จากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชนเต็ม ๑๐๐% และอีกประการหนึ่งวัดหนองแขวง พระอารามหลวง ซึ่งเป็นที่ตั้งของโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขวง แห่งนี้เป็นวัดพัฒนาตัวอย่างเจ้าอาวาสเป็นผู้มากด้วยบารมี มีผู้คนเคารพนับถือมาก จำนวนเจ้าศรัทธาที่บริจาคเงินให้วัดก็มีจำนวนมาก ทั้งภายในและภายนอกประเทศ เรื่องงบประมาณจึงไม่ค่อยมีปัญหาแต่อย่างใด ถ้าเปรียบเทียบกับโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ซึ่งสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติจัดสรรงบประมาณให้นั้น โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาก็ไม่ได้รับเต็มที่เหมือนโรงเรียนการกุศลวัด ด้วยเหตุนี้ ครู และเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา จึงไม่ได้รับสวัสดิการที่เป็นแรงจูงใจในการทำงานเต็มที่เหมือนในโรงเรียนการกุศลวัด แต่กระนั้นก็ดีในเมื่อรัฐเป็นผู้มีบทบาทนำในการจัดการศึกษาแล้ว ก็ควรที่รัฐจะต้องเป็นผู้ดูแลเพิ่มแรงสนับสนุนให้มากยิ่งขึ้นด้วย

(๕) หลักสูตรที่ใช้ในการเรียนการสอน ซึ่งใช้กลุ่มสาระการเรียนรู้ทั้ง ๘ กลุ่มนั้น กลุ่มที่โรงเรียนเน้นหนักมากที่สุด ก็คือ กลุ่มวิชาสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เพราะวิชาในกลุ่มนี้เป็นวิชาที่มีความสำคัญต่อการสร้างสรรค์ชีวิตนักเรียนมากที่สุดตามแนวทางแห่งพระพุทธศาสนา นอกจากนี้โรงเรียนยังได้จัดกิจกรรมพัฒนาทักษะผู้เรียน เพื่อส่งเสริมศีลธรรม จริยธรรมของนักเรียนอย่างเป็นประจำ คือ ฝึกนักเรียนให้มีการสมาทานศีล ๕ และนั่งสมาธิทำจิตใจให้สงบก่อนเข้าห้องเรียนในทุกๆเช้าของวันเปิดเรียน ฝึกให้ใส่

บาตรพระสงฆ์ทุกๆ วันพุธของสัปดาห์ จัดกิจกรรมชุมนุมจริยธรรมแก่นักเรียน และจัดให้ ฟังเทศน์ เป็นต้น ซึ่งผลปรากฏว่า นักเรียนส่วนใหญ่ปฏิบัติได้ดีและสม่ำเสมอสอดคล้องกับ แนวทางของ ไตรสิกขา หรือเป็นไปตามแนวทางแห่งพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(๖) ผลประเมินคุณภาพการศึกษาของนักเรียนซึ่งพบว่า มีระดับโดยเฉลี่ยปาน กลางหรือพอใช้ นั้น ยังอยู่ในฐานะหรือภาวะนิสัยที่ผู้บริหารจัดการจะสามารถปรับปรุงแก้ไข ให้ดีขึ้นได้ ด้วยการพัฒนาคุณภาพของครูเป็นเบื้องต้น เพราะครู คือ แม่พิมพ์ที่พร้อมพัฒนา อย่างมีอาจที่จะปฏิเสธได้ ไม่ควรพอใจเพียงสถานภาพที่เป็นอยู่เท่านั้น หากแต่จะต้องก้าวไป ข้างหน้าอย่างมั่นคงและมั่นใจ

จากที่ได้อภิปรายมานี้ จึงสรุปผลวิเคราะห์ได้ว่า

๑. การจัดการศึกษาของโรงเรียนที่เป็นกรณีศึกษาทั้งสองประเภท มีความ สอดคล้องกับพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นแนวทาง ของ ไตรสิกขา แห่งพระพุทธศาสนา

๒. เมื่อเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ของโรงเรียนประภัสสรวทิตา วัดศรีนวล กับ โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว พระอารามหลวงแล้ว โรงเรียนประภัสสรวทิตา มีผลสัมฤทธิ์ ที่ดีกว่า เพราะนักเรียนโรงเรียนประภัสสรวทิตาเป็นนักบวช ต้องอยู่กับวัดมีศีลวัตรเป็นกรอบ ความประพฤติ ส่วนนักเรียนโรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว เป็นนักเรียนไปกลับ โอกาสที่จะ ถูกกระทบกระเทือนจากอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมที่เลวร้ายภายนอกวัดมีมากกว่า

๓. หากเปรียบเทียบโรงเรียนกรณีศึกษาทั้งสอง กับ โรงเรียนที่รัฐจัดอยู่นอกวัด แล้ว ผลสัมฤทธิ์ในด้านคุณธรรม จริยธรรม ของโรงเรียนกรณีศึกษาทั้งสองประเภทพบว่ามี มากกว่าโรงเรียนที่รัฐจัดอยู่นอกวัด เพราะโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในวัดนักเรียนมีโอกาสได้ใกล้ชิด และซึมซับเอาพฤติกรรมที่ดีจากสิ่งแวดล้อมที่ดีอันได้แก่ พระสงฆ์ ผู้ใหญ่นุสนทนาน พุทธกรรม ทางศาสนา และความรู้ด้านพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องและเป็นประจำ ผลประเมินจาก พฤติกรรมของศิษย์เก่าที่จบการศึกษาไปแล้วจากโรงเรียนกรณีตัวอย่าง ยังไม่พบปรากฏว่าได้ก่อ ปัญหาให้แก่สังคมในทางเสียหายแต่อย่างใด

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

(๑) โรงเรียนที่ตั้งอยู่ในวัดและบริหารจัดการโดยคณะสงฆ์อย่างเช่น โรงเรียนกรณีศึกษาที่ ๑ รัฐควรหาวิธีการที่จะยกฐานะหรือระดับของการสนับสนุนให้เท่าเทียมกับโรงเรียนของรัฐโดยทั่วไป แต่ให้คงตั้งอยู่ในวัดและให้พระสงฆ์เป็นผู้บริหารจัดการต่อไป โดยพระสงฆ์ผู้เป็นครูอาจารย์ให้ได้รับเงินเดือนเช่นเดียวกับข้าราชการครู และให้มีการจัดสวัสดิการให้เช่นเดียวกับข้าราชการครู พระสงฆ์ก็จะสามารถพัฒนาตนเองและอยู่ในตำแหน่งครูอาจารย์ได้อย่างมั่นคง โดยไม่ต้องลาสิกขาไปเป็นฆราวาสหรือลาออกไปและลดจำนวนลงเรื่อยๆ เหมือนเช่นในปัจจุบัน

(๒) โรงเรียนที่ตั้งอยู่นอกวัดซึ่งมิได้บริหารจัดการโดยคณะสงฆ์ควรเน้นการสอนวิชาที่เกี่ยวกับศีลธรรม จริยธรรม ให้มากกว่ากลุ่มสาระการเรียนรู้อื่นๆ เพื่อสร้างฐานแห่งมโนธรรมที่มั่นคงให้กับชีวิต โดยเฉพาะการเน้นหนักในด้านการปลูกฝังให้นักเรียนเกิดสัมมาทิฐิ ในมโนสำนึกเป็นเบื้องต้น มิใช่เพียงให้มีความรู้ระดับสัญญาหรือจดจำจากตำราเพียงไปตอบข้อสอบได้เท่านั้น หากแต่ให้นักเรียนมีความรู้ในระดับ ทิฐิ เพื่อสร้างอุดมการณ์ที่ดีและสูงส่งให้กับชีวิตของตนเองได้อย่างแท้จริง

(๓) โรงเรียนการกุศลวัดซึ่งมีครูอาจารย์ที่เป็นพระสงฆ์จำนวนน้อย ควรจะได้มีการบรรจุพระสงฆ์ให้เป็นครูอาจารย์เพิ่มมากขึ้น และส่งเสริมให้แต่ละวัดจัดการศึกษาประเภทนี้ให้แพร่หลายทั่วประเทศ

(๔) การจัดการศึกษาสำหรับเด็กวัยรุ่นไม่ควรจัดแบบสหศึกษา แต่ควรจัดให้อยู่แยกจากกัน เพราะตัวอย่างที่ปรากฏมาแล้วในสังคมไทยเป็นไปในทางลบมากกว่าทางบวก

(๕) ควรจะได้มีการทบทวนเพิ่มเติมในเรื่องนี้ เพื่อเป็นการฟื้นฟูพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการจัดการศึกษาตามแนวทางแห่งพุทธธรรมในโอกาสต่อไป

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๕๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ :

(๑) หนังสือ :

กวี รัชสิรวารักษ์. เหลียวหลังแลหน้า ขุนพลการศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์ภูมิสยาม, ๒๕๔๘.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์. จอมปราชญ์นักการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : บริษัทซัคเซสมิเดีย

จำกัด, ๒๕๔๒.

ธรรมโฆษ. รั้งสี่ธรรม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาการ, ๒๕๒๓.

ธรรมสภา. ชีวิต การงาน หลักธรรม ป.อ.ปยุตโต. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์

ธรรมสภา, ๒๕๓๗.

ธารทอง ทองสวัสดิ์. เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่

๘. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, ๒๕๓๐.

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. เพียงความเคลื่อนไหว. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย,

๒๕๓๕.

ประยูร แสงใส. “การบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์”. ขอนแก่น : เอกสารสัมมนา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๕๐

(อัคราณา).

พระครูสถิตวัฒนาภิรมย์. บทอภิปรายเรื่อง วัดจะมีส่วนร่วมรับภาระและจัดการศึกษาตาม
พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติได้อย่างไร. ณ หอประชุมสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์ วันที่
๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา
กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๔๖.

พระครูสิทธิธรรมนิเทศ์ และคณะ. “ระเบียบการรับนักเรียน โรงเรียนประภัสสรวินยา ปี
การศึกษา ๒๕๕๐”. ขอนแก่น : เอกสารสัมมนา โรงเรียนประภัสสรวินยา
วัดศรีนวล, ๒๕๕๐ (อัคราณา).

_____. “ธรรมนูญโรงเรียน ๒๕๕๐”. ขอนแก่น : เอกสารสัมมนา โรงเรียน
ประภัสสรวินยา วัดศรีนวล, ๒๕๕๐ (อัคราณา).

_____. “รายงานการพัฒนาคุณภาพการศึกษาปี ๒๕๔๙”. ขอนแก่น : เอกสารสัมมนา
โรงเรียนประภัสสรวินยา วัดศรีนวล, ๒๕๕๐ (อัคราณา)

_____. “รายงานการประเมินผลตนเอง” โรงเรียนประภัสสรวินยา วัดศรีนวล, ๒๕๕๐
(อัคราณา)

พระครูธรรมสารสุเมตต์ และคณะ. “ระเบียบการรับนักเรียนของโรงเรียนการกุศลวัดหนอง
แวง ปี ๒๕๕๐”. ขอนแก่น : เอกสารสัมมนา โรงเรียนการกุศลวัดหนองแวง ,
๒๕๕๐, (อัคราณา).

_____. “รายงานการพัฒนาคุณภาพการศึกษาปี ๒๕๔๙”. ขอนแก่น : เอกสารสัมมนา
โรงเรียนการกุศลวัดหนองแวง, ๒๕๕๐, (อัคราณา).

_____. “หนังสือคู่มือนักเรียน”, โรงเรียนการกุศลวัดหนองแวง. ขอนแก่น: เอกสาร
สัมมนา โรงเรียนการกุศลวัดหนองแวง, ๒๕๔๙ ,(อัคราณา).

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.

กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พุทธวิธีในการสอน. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,
๒๕๔๓.

_____. พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๓๘.

_____. ธรรมกับการพัฒนาชีวิต. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม,
๒๕๔๑.

_____ . การศึกษา เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๑.

_____ . ธรรมกับไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธ
ธรรม, ๒๕๔๒.

พระบุญนพ สุทนต์โล. ๕ ดีสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
บันลือธรรม (ม.ป.ป.).

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). ธรรมบุญชีวิต. กรุงเทพมหานคร : สถาบันบันลือธรรม
๒๕๔๘

พระไพศาล วิสาโล. พุทธศาสนากับคุณค่าต่อชีวิต. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร
จำกัด, ๒๕๔๗.

พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ. ธรรมวรรณคดีปฏิบัติการศึกษา. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ประชากรธรรม, ๒๕๔๔.

_____ . พุทธปัญญากับการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : สถาบันปัญญานันตะ,
๒๕๓๘.

พระมหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ. มงคลชีวิตฉบับก้าวหน้า. กรุงเทพมหานคร : บริษัทรุ่งศิลป์
การพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๖.

พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต). ปรัชญาการศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิ
โกมลคีมทอง, ๒๕๒๕.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตฺโต). เหลียวหลังแลหน้าการศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร :
บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๔.

พลาดิสัย สิทธิชัยกิจ. ตามรอยพระพุทธเจ้าหลวง รัชกาลที่ ๕ กับการปฏิรูปเมืองสยาม.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กึ่งมอรัณิง, ๒๕๔๕.

พิสุทธิพัฒน์ อมาตยกุล. ๑๕๐ ปี รัชกาลที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังทรัพย์
(ม.ป.ป.).

ไพฑูรย์ สีนารัตน์. รวมบทความเกี่ยวกับคุณธรรมและจริยธรรมในการศึกษา.
กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย. ๑๕๐ ปี รัชกาลที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. รำลึก ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธอาจารย์

(อจ อาศมมหาเถร). ขอนแก่น : คลังนาโนวิทยา, ๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๕.

ลดาวัลย์ นิยมนา และคณะ. “รายงานผลการประเมินคุณภาพของสำนักงานมาตรฐาน และ ประเมินคุณภาพการศึกษา ๒๕๔๗”. ขอนแก่น : เอกสารการประเมิน สถานศึกษาระดับพื้นฐาน โรงเรียนประภัสสรวิทยา วัดศรีนวล, ๒๕๔๗, (อัดสำเนา).

ลิขิต วีรเวทิน. คนไทยในอุดมคติ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส เอ็ม เอ ธุรกิจการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๘.

วรารณา นาคพนม. พื้นฐานการศึกษา. ลำปาง : วิทยาลัยครูลำปาง, ๒๕๒๗.

วสิน อินทสระ. หลักธรรมหัวใจพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๓๐.

_____. จอมจักรพรรดิอโศก. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๑๑

วิจิตร ศรีสะอ้าน. เอกสารการสอนชุดวิชาพัฒนศึกษา หน่วยที่๑. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๔.

วิทยากร เชียงกุล. แนวความคิดใหม่ทางการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พีพี, ๒๕๒๑.

วิลาสวงศ์ พงสะบุตร. ประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๑๕.

วุฒิชัย มูลศิลป์. เมื่อเริ่มปฏิรูปการศึกษาสมัยรัชกาลที่ ๕ – รัชกาลที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : บริษัทเวสต์มีเดีย จำกัด, ๒๕๔๒.

_____. การปฏิรูปการศึกษาสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๕.

สถาบันรามจิตติ. รายงานสภาวะเด็กและเยาวชนตามโครงการ Child Watch ปี

๒๕๔๘-๒๕๔๙. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

สมบุญ วรรณภพ. ประวัติและปรัชญาการศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๔

สมหมาย จันทรเรือง. พัฒนาการการศึกษาไทย อดีต ปัจจุบัน และในสหัสวรรษใหม่.

กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔..

เสฐียรพงศ์ วรรณปก. พระสูตรดับทุกข์. สิงห์บุรี : โรงพิมพ์บุญไพศาลเจริญ, ๒๕๔๕.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

พระมหานรินทร์ ชีรปัญญา. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรียนพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรมัธยมศึกษา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

(๓) หนังสือพิมพ์ :

พระราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑ จ.ศ. ๑๒๔๖.

เดลินิวส์. (๒๓ มกราคม ๒๕๕๑) : ๓.

(๔) บทสัมภาษณ์

๑. พระครูศิริธรรมนิเทศก์. เจ้าอาวาสวัดศรีนวล. สัมภาษณ์ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๒. นายคม พงษะ. รองผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ. สัมภาษณ์ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๓. นายสมาน แว่นแก้ว. ข้าราชการครู. สัมภาษณ์ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๔. นายชัยงค์ ช่วยจันทร์. ข้าราชการครู. สัมภาษณ์ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๕. สามเณรเกิดศักดิ์ สิมบุตร. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๖. สามเณรทศรินทร์ สุตนา. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๗. สามเณรวินัย เข็มสารจอต. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๘. สามเณรณัฐวุฒิ โพธิยะ. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๙. สามเณรพงศ์พัฒน์ อังคฮาด. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๑๐. สามเณรวิศิษฐ์ โพธิยะ. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๑๑. สามเณรสามารถ โพธิยะ. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๑๒. สามเณรวันชัย นิลลาด. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๑๓. สามเณรรวราช วงศาพิศ. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

๑๔. สามเณรวัชรินทร์ ไม้สุวรรณ. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๑๕. สามเณรธีรพล พงศ์โพธิ์ชัย. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๑๖. นายอานวย บุญเที่ยง. ผู้ปกครองศิษย์เก่า. สัมภาษณ์ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๑๗. นายบท ดาทอง. ผู้ปกครองศิษย์เก่า. สัมภาษณ์ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๑๘. นางทุมมา จันทรแดง. ผู้ปกครองศิษย์เก่า. สัมภาษณ์ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๑๙. นายเขียว ทองแสง (บิดาศิษย์เก่า) สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๑
๒๐. พระเทพวงศาจารย์ (คุณ ขนุดิโก). เจ้าอาวาสวัดหนองแขง. สัมภาษณ์ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๒๑. นายบุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล. รองผู้จัดการโรงเรียน. สัมภาษณ์ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑
๒๒. พระครูธรรมสารสุมนต์. ผู้อำนวยการ. สัมภาษณ์ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๒๓. นายมานิช กองทัพย์. ข้าราชการครู. สัมภาษณ์ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๒๔. นางสาวพิพัทธา จิตรประสงศ์. ข้าราชการครู. สัมภาษณ์ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๒๕. เด็กชายอภิรักษ์ ไพรัตน์. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๒๖. เด็กชายพงศกร ภูนาง. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๒๗. เด็กชายพัฒนพล สีลาพันธ์. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๒๘. เด็กชายสุกฤษฎี ปาปะโจ. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๒๙. เด็กชายสุกิจ โสคติ (นักเรียน) สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๑
๓๐. เด็กชายวุฒิชัย รูปทิศาล . นักเรียน. สัมภาษณ์ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๓๑. เด็กหญิงสิริรัตน์ พันธวงศ์. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๓๒. เด็กชายสุรเกียรติ์ สาคำภา . นักเรียน. สัมภาษณ์ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๓๓. เด็กหญิงริสา กวีวัชรินทร์. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๓๔. เด็กหญิงศศิวิมล กล่องใจ. นักเรียน. สัมภาษณ์ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๓๕. นายสุรชาติ สุภาวาทิน. บิดาศิษย์เก่า. สัมภาษณ์ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๓๖. นายบุญชู วิชัยวงศ์. บิดาศิษย์เก่า. สัมภาษณ์ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.
๓๗. นางยุภาวดี คุณภู่วัฒนธรรม. มารดาศิษย์เก่า. สัมภาษณ์ ๑ มีนาคม ๒๕๕๑.
๓๘. นางทองแดง ครหลวงคำ. มารดาศิษย์เก่า. สัมภาษณ์ ๘ มีนาคม ๒๕๕๑.
๔๐. นายอนันต์ ชาวไทย. บิดาศิษย์เก่า. สัมภาษณ์ ๘ มีนาคม ๒๕๕๑.

๒. ภาษาอังกฤษ :

A. S. horn by. **Oxford Advanced Learner's Dictionary.** Oxford University, Press. 1995

ภาคผนวก ก.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กับ
พระราชปณิธานในการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
พระผู้ทรงมีบทบาทสำคัญอีกพระองค์หนึ่ง
ในการวางรากฐานการศึกษาในระบบโรงเรียนในส่วนภูมิภาค

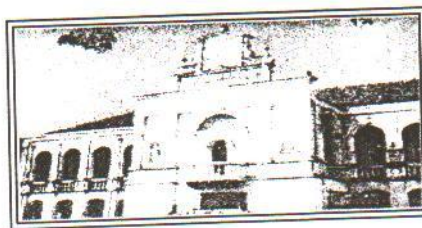
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
พระผู้ทรงวางรากฐานการศึกษาในระบบโรงเรียนในส่วนภูมิภาค

กระทรวงธรรมการ

ตั้งเมื่อ ๑๑ เมษายน ร.ศ.๑๑๑ (พ.ศ.๒๔๓๕)

พระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เสนาบดี

กระทรวงธรรมการ พ.ศ.๒๔๔๐-๒๔๔๘

(ที่มา : เหลียวหลังแลหน้า ขุนพลการศึกษาไทย, กวี รังสิวรารักษ์)

โรงเรียนวัดมรรณพาราม

โรงเรียนสำหรับทวยราษฎร์แห่งแรกของประเทศไทย ตั้งเมื่อ พ.ศ.๒๔๒๗

ประกาศจัดการศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ในหัวเมือง

๑๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗(พ.ศ.๒๔๔๑)

(ที่มา: เหลียวหลังแลหน้า ขุนพลการศึกษาไทย, กวี รัชสิวรักษ์)

ภาคผนวก ข.

โรงเรียนประภัสสรวิทยา
วัดศรีนวล

อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

รับรางวัลจากเจ้าอาวาส

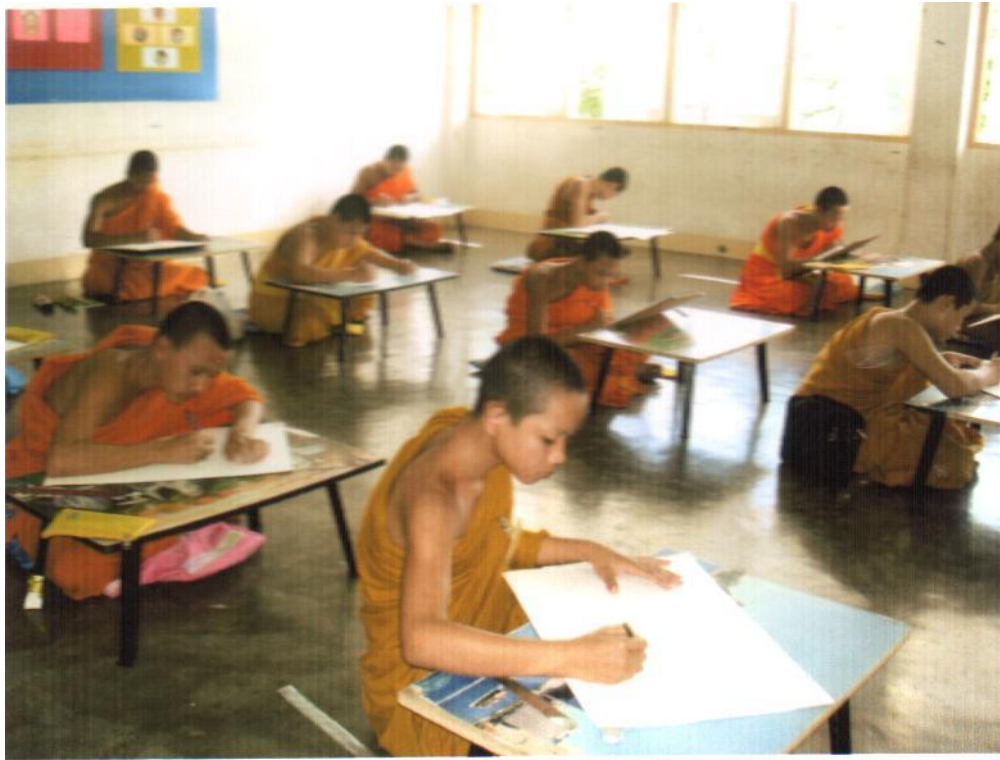
ฝึกงานอาชีพ

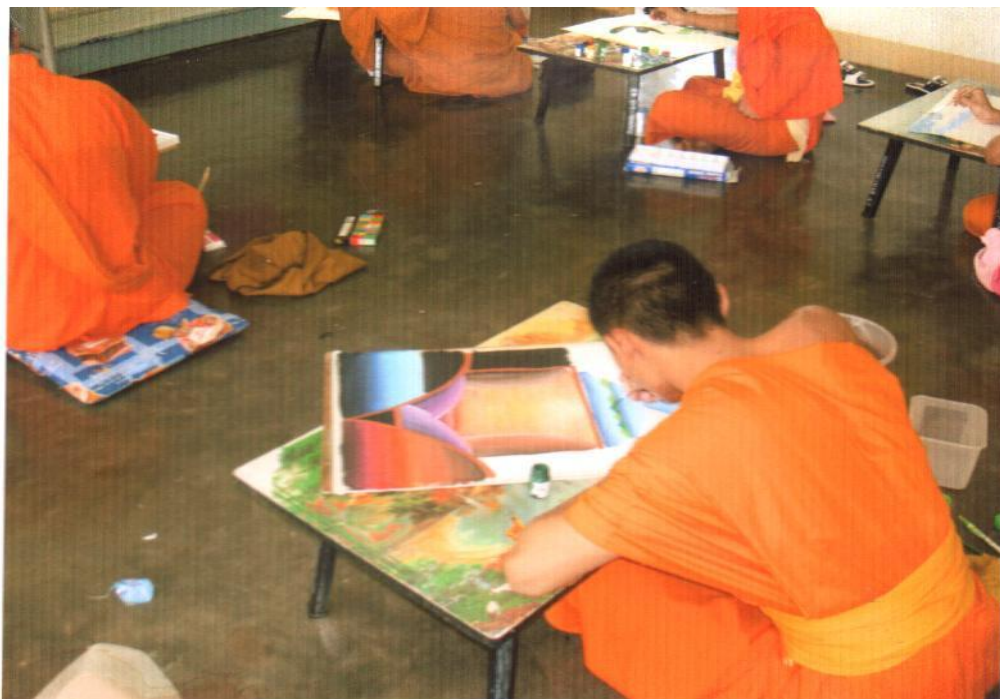
ฝึกงานอาชีพ

ฝึกงานศิลปะ

ฝึกงานศิลปะ

รางวัลชนะเลิศการแข่งขัน

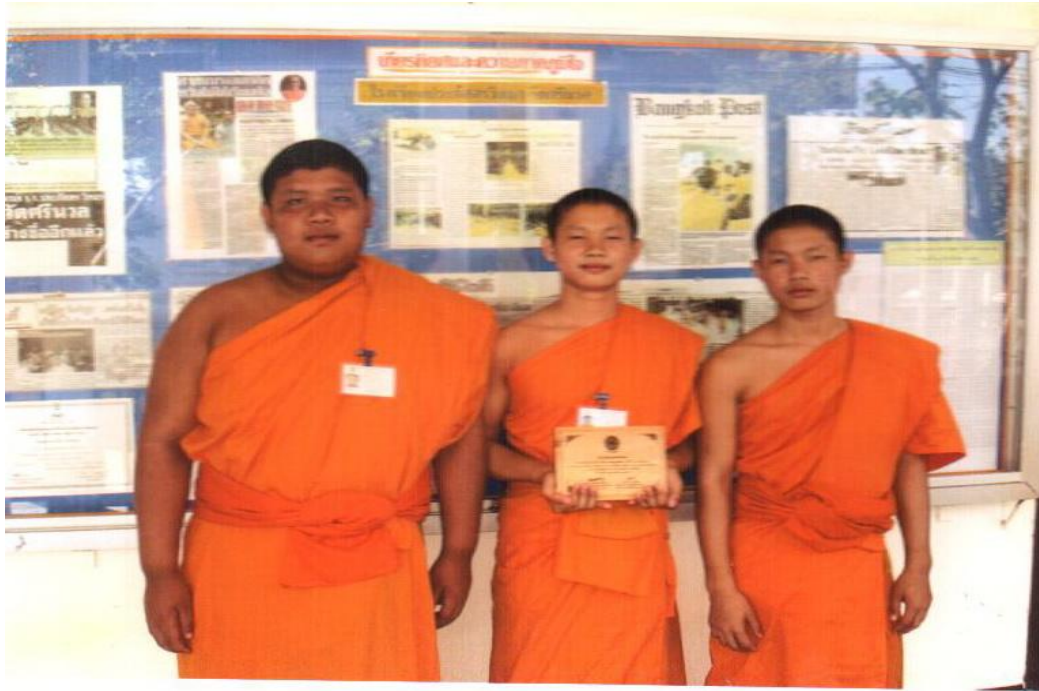
ฝึกงานศิลปะ

กิจกรรมส่งเสริมการอ่าน

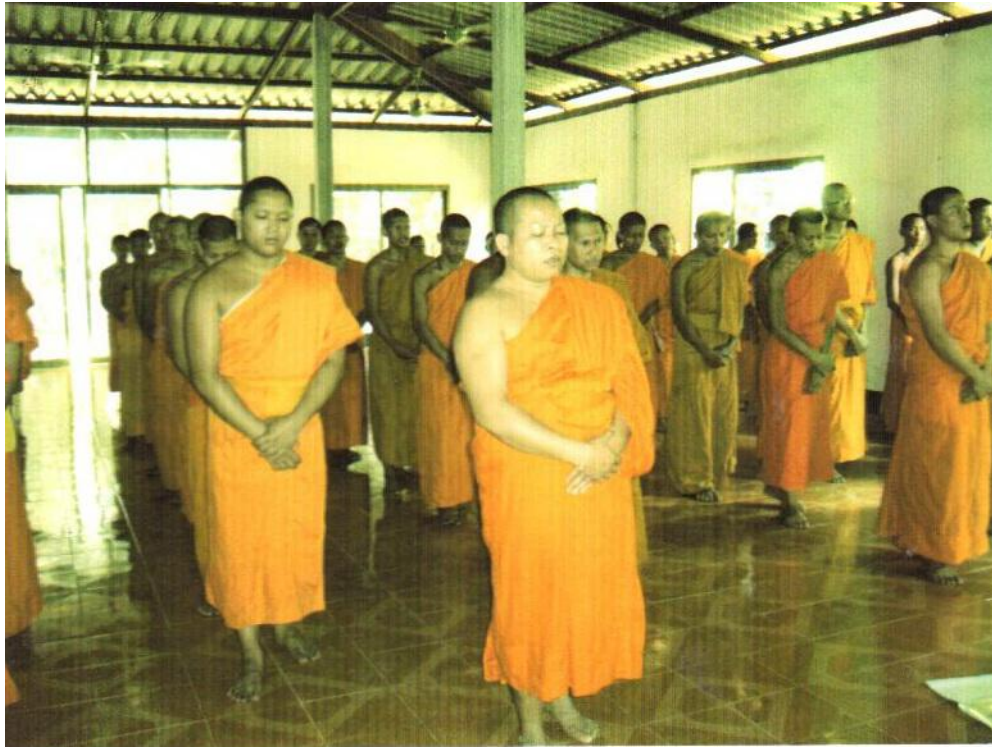
แข่งการบรรยายธรรม

รางวัลชนะเลิศการแข่งขัน

ปฏิบัติธรรมด้วยการนั่งสมาธิวิปัสสนา

เดินจงกรม

โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว

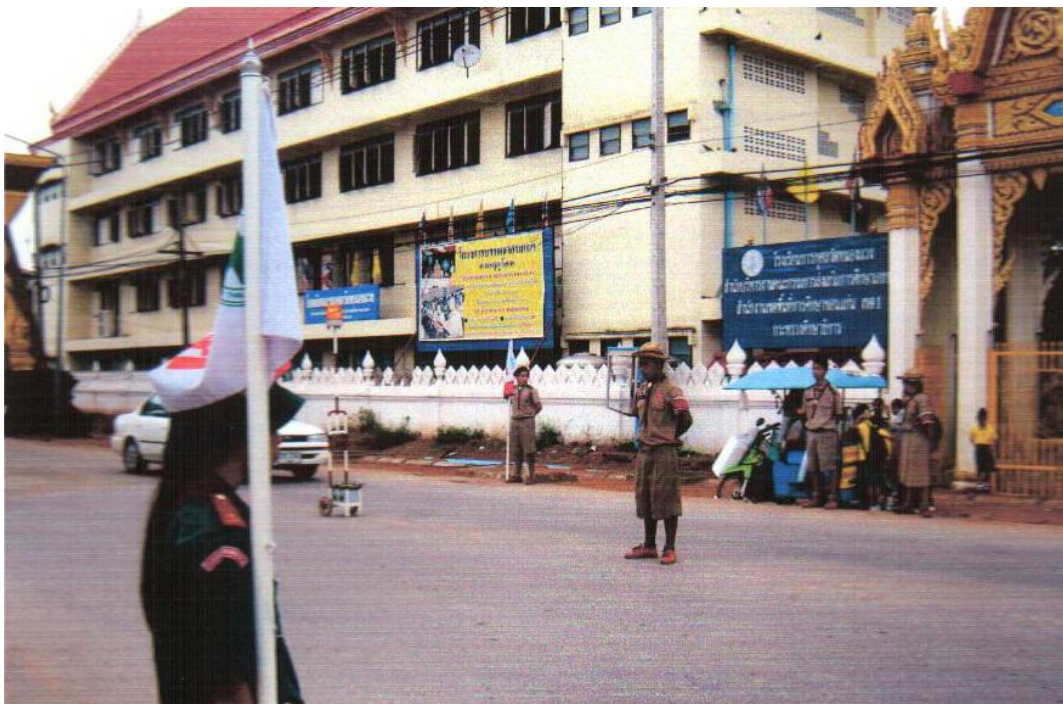
พระอารามหลวง

อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ฝึกसारวัตรนักเรียนบริการ บำเพ็ญประโยชน์ โดยการดูแลความปลอดภัยในการข้ามถนน

คณะนักเรียนร่วมกันทอดเทียนพรรษาและผ้าป่าวันเข้าพรรษา-อาสาพหุบูชา ประจำปี๒๕๕๐

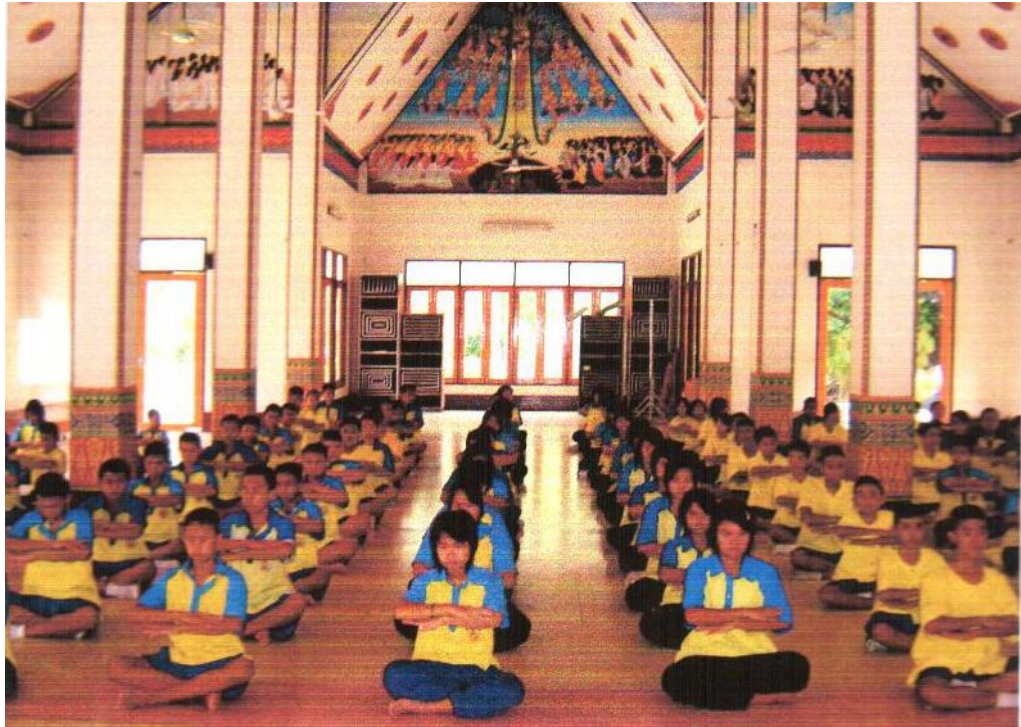
จัดกิจกรรมการอบรมคุณธรรม และจริยธรรม

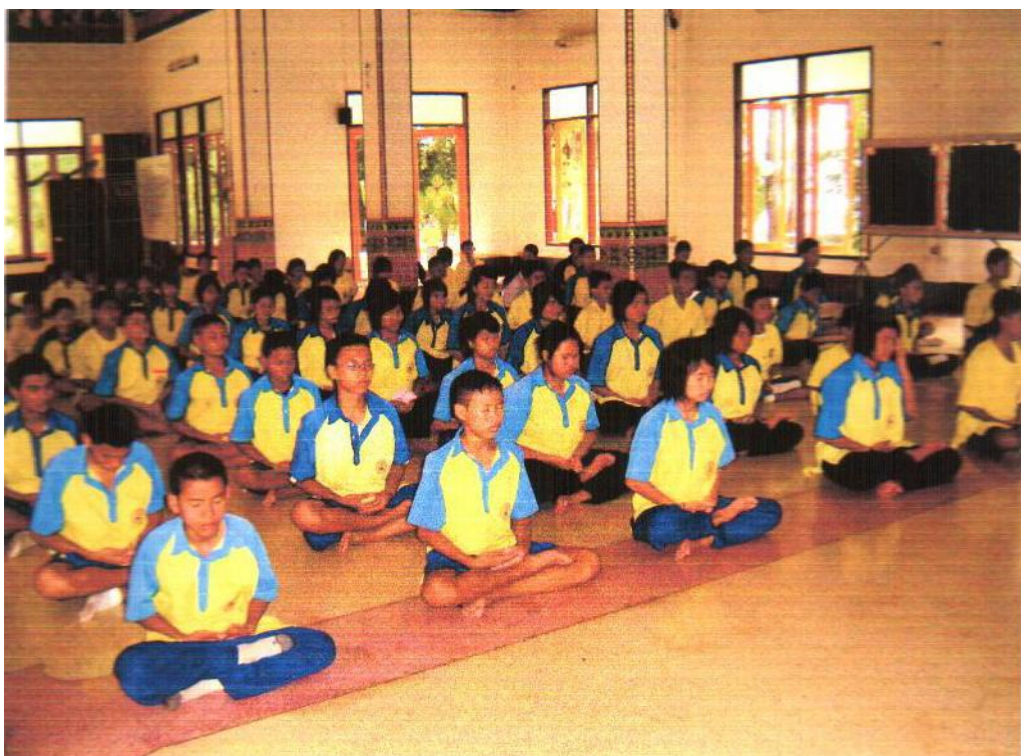

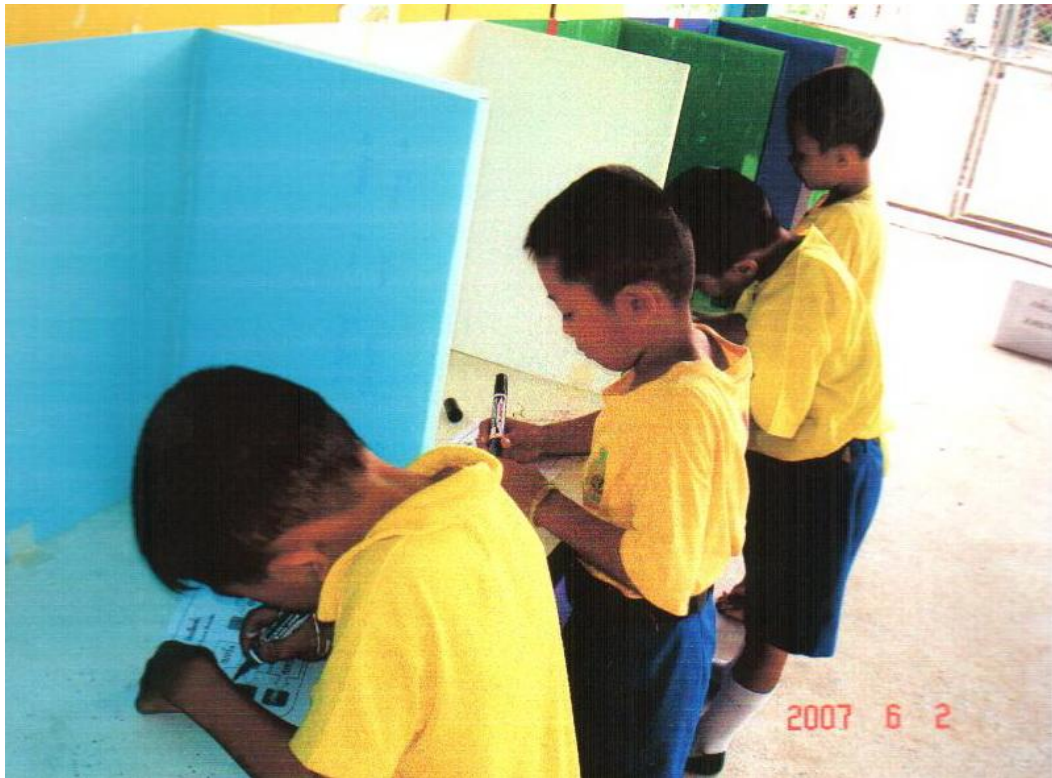
เคารพธงชาติ สมาทานศีล ๕ และนั่งสมาธิก่อนเข้าห้องเรียน

จัดระเบียบวินัย และอบรมพัฒนาจิตใจ

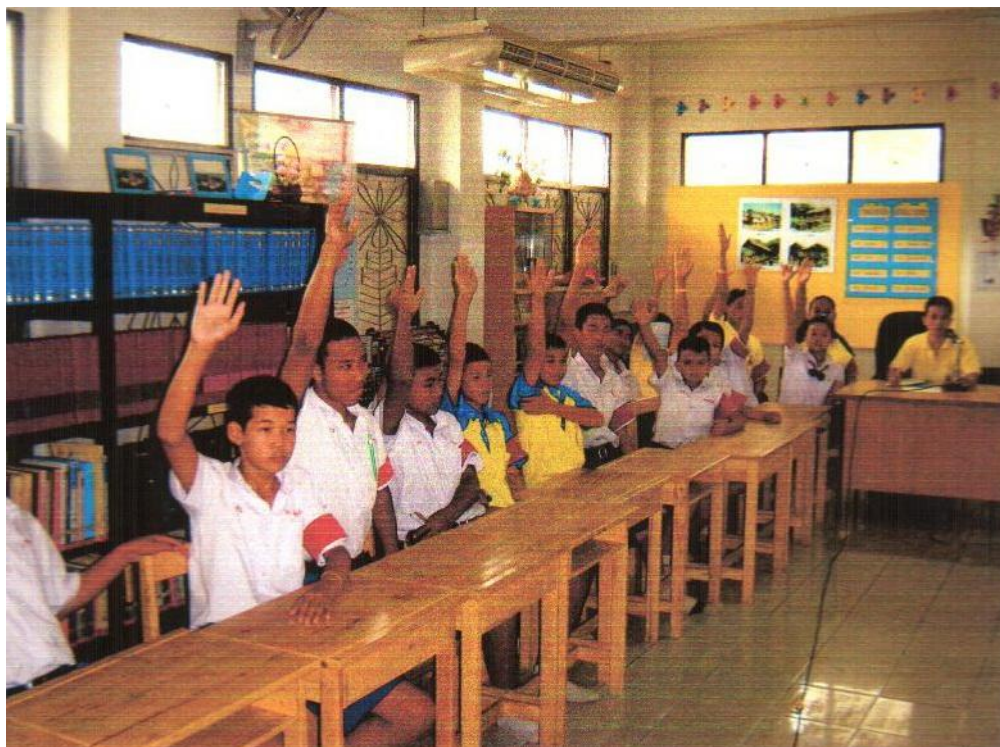

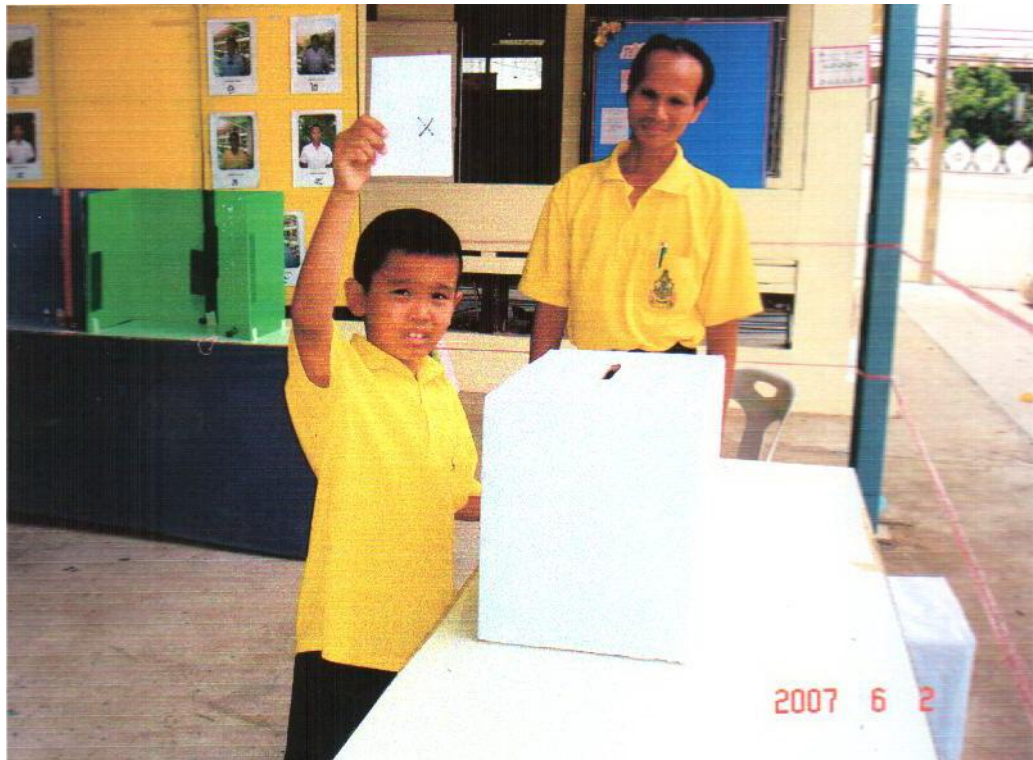
บรรยากาศการเลือกตั้งคณะกรรมการนักเรียน โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขง

ประชุมกรรมการนักเรียน เพื่อวางแผนการทำงาน และให้นโยบายในการปฏิบัติงาน

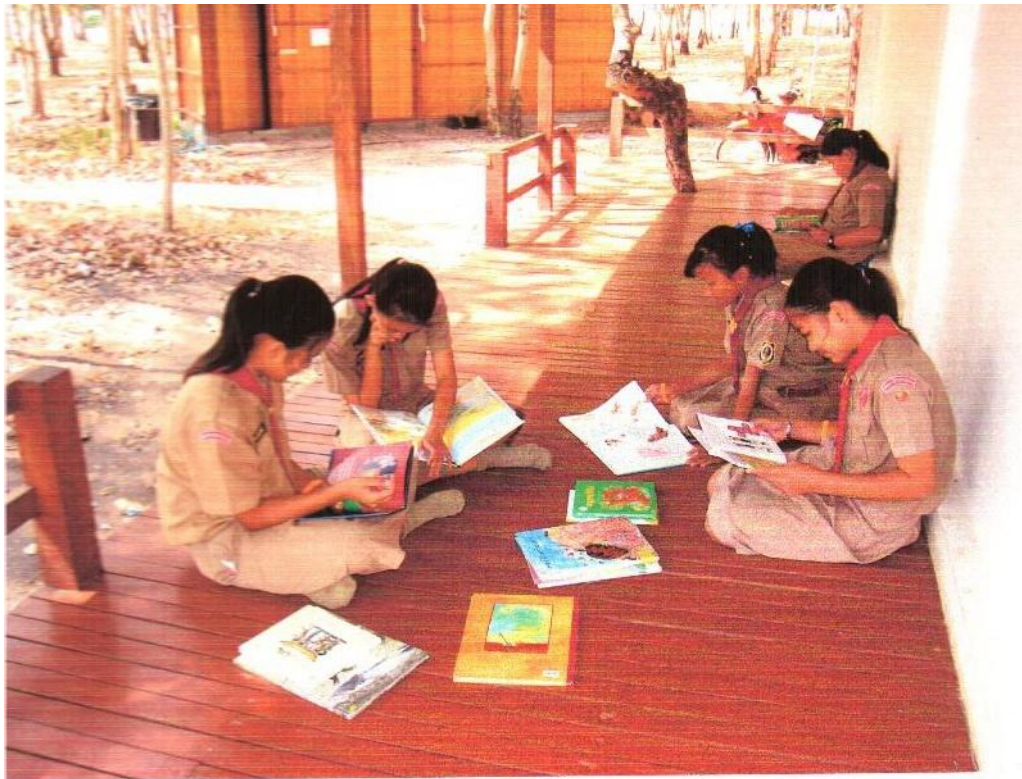
การเลือกตั้งคณะกรรมการนักเรียน ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๐

โครงการเครือข่ายศูนย์เด็กเต็ลนชัย

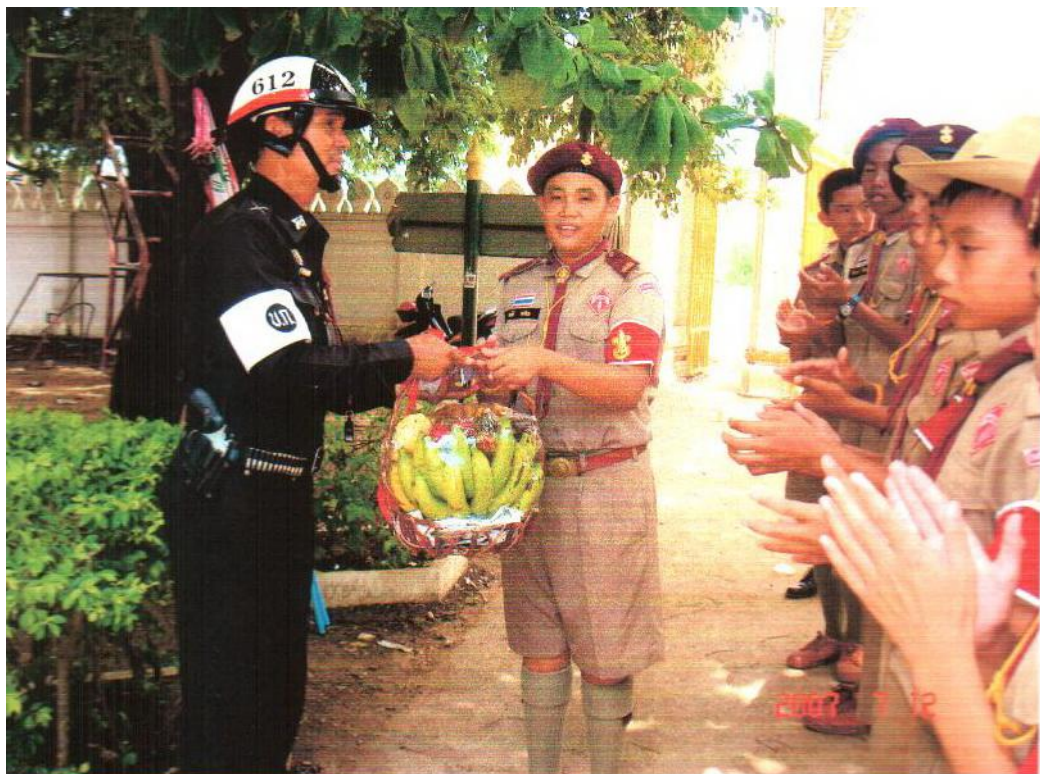

ทดสอบทักษะวิชาการกลุ่มโรงเรียนการกุศลวัด

ฝึกงานจราจร

พิธีมอบทุนการศึกษาแก่เด็กนักเรียน ที่สอบเข้าโรงเรียนของรัฐบาลได้

ภาคผนวก ก.

ระเบียบการรับนักเรียนเข้าเรียน

โรงเรียนประภัสสรวินยา วัดศรีนวล

โรงเรียนประภัสสรวินยา วัดศรีนวล มีระเบียบการรับนักเรียนเข้าเรียนดังนี้

๑. คุณสมบัติของผู้สมัคร

๑.๑ คุณสมบัติทั่วไป

- เป็นพระภิกษุ สามเณร ในพระพุทธศาสนา
- มีความประพฤติเรียบร้อย
- ไม่เป็นโรคติดต่อระยะร้ายแรง
- ไม่พิการจนเป็นอุปสรรคต่อการศึกษาและการอยู่ร่วมกับสังคม

๑.๒ คุณสมบัติเฉพาะระดับ

(๑) ช่วงชั้นที่ ๓ (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑-๓) ข้อใดข้อหนึ่ง

ก. สอบได้ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ หรือเทียบเท่าเข้าเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑

ข. จบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ เข้าศึกษาต่อชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒

ค. จบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ เข้าศึกษาต่อชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓

(๒) ช่วงชั้นที่ ๔ (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔-๖) ข้อใดข้อหนึ่ง

ก. สอบได้นักธรรมชั้นตรี บาลีประโยค ๑-๒ และหรือสอบได้ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ หรือสอบได้ระดับ ๔

ข. สอบได้นักธรรมชั้นโท บาลีประโยค ๓

ค. สอบได้นักธรรมชั้นเอก บาลีประโยค ๔

ง. สอบได้ตามหลักสูตรบาลีสาธิต หรือบาลีมัธยมศึกษาตอนต้น

จ. จบการศึกษาช่วงชั้นที่ ๓ หรือชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓

ฉ. จบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ เข้าศึกษาต่อชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕

ช. จบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ เข้าศึกษาต่อชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖

๒. หลักฐานการสมัคร

๒.๑ หลักฐานทั่วไป

- สำเนาทะเบียนบ้านของผู้สมัคร
- สำเนาทะเบียนบ้านของบิดามารดา

- ภาพถ่ายหน้าตรง ขนาด ๒ นิ้ว ไม่สวมหมวกแว่นตาดำ จำนวน ๒ แผ่น
ถ่ายไม่เกิน ๖๐ วัน

- หลักฐานการเปลี่ยนชื่อ หรือชื่อสกุล(ถ้ามี)

- หนังสือสุทธิตะพระภิกษุ สามเณร

๒.๒ หลักฐานเฉพาะระดับ

ก. มัธยมศึกษาตอนต้น

(๑) ประกาศนียบัตร หรือหนังสือรับรองผลการสอบนักธรรมหรือบาลีได้ใน
สนามหลวง

(๒) ใบ ป.๐๕ หรือหนังสือรับรองการจบหลักสูตร ประถมศึกษาปีที่ ๖

(๓) ระเบียบแสดงผลการเรียนหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานช่วงชั้นที่ ๒
ประถมศึกษาปีที่ ๔-๖ พพ. ๑:๒

ข. มัธยมศึกษาตอนปลาย

(๑) ประกาศนียบัตร หรือหนังสือรับรองผลการสอบนักธรรมหรือบาลีได้ใน
สนามหลวง

(๒) ใบ รบ. ๑ ค หรือหนังสือรับรองการจบหลักสูตรชั้นสูงสุดจาก
สถานศึกษาเดิม

(๓) ใบรับรองผลการเรียน มัธยมศึกษาปีที่ ๓ หรือเทียบเท่าเข้าเรียนต่อชั้น
มัธยมศึกษาปีที่ ๔

(๔) ระเบียบแสดงผลการเรียนหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานช่วงชั้นที่ ๓
มัธยมศึกษาปีที่ ๑-๓ พพ. ๑:๓

๓. วันเวลารับสมัคร วันที่ ๑๑ มีนาคม - ๕ พฤษภาคม ทุกปี เวลา ๐๘.๐๐ น.-๑๗.๐๐ น.

๔. กำหนดวันทดสอบความรู้พื้นฐาน วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ของทุกปี เวลา ๑๓.๐๐ น.-
๑๖.๐๐ น.

๕. ประกาศผลสอบ วันที่ ๑๕ พฤษภาคม ของทุกปี

๖. ปฐมนิเทศ และวันเปิดเรียน วันที่ ๑๖ พฤษภาคม ของทุกปี

๗. ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษา

๗.๑ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

- ค่าบำรุงห้องสมุด ๕๐ บาท

- ค่าบำรุงวัสดุ-อุปกรณ์ และสื่อการเรียนการสอน ๕๐ บาท

๗.๒ ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

- ค่าบำรุงห้องสมุด ๕๐ บาท

- ค่าบำรุงห้องคอมพิวเตอร์ ๑๐๐ บาท

- ค่าบำรุงวัสดุ-อุปกรณ์ และสื่อการเรียนการสอน ๕๐ บาท

ระเบียบการรับนักเรียนเข้าเรียน

โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว พระอารามหลวง

โรงเรียนการกุศลวัดหนองแขว พระอารามหลวง มีระเบียบการรับนักเรียนเข้าเรียนดังนี้

๑. คุณสมบัติของผู้สมัคร

๑.๑ คุณสมบัติทั่วไป

- ไม่เป็นโรคติดต่อร้ายแรง
- ไม่พิการทุพพลภาพถึงขนาดที่เป็นอุปสรรคต่อการเล่าเรียน

๑.๒ คุณสมบัติเฉพาะระดับ

อนุบาล - มีอายุ ๓-๕ ปี

ช่วงชั้นที่ ๑ (ประถมศึกษาปีที่ ๑-๓)

- อายุอยู่ในเกณฑ์บังคับ
- จบการศึกษาชั้นต่ำกว่าชั้นที่จะเข้าเรียน ๑ ชั้น

ช่วงชั้นที่ ๒ (ประถมศึกษาปีที่ ๔-๖)

- อายุอยู่ในเกณฑ์บังคับ
- จบการศึกษาชั้นต่ำกว่าชั้นที่จะเข้าเรียน ๑ ชั้น

ช่วงชั้นที่ ๓ (มัธยมศึกษาปีที่ ๑-๓)

- อายุอยู่ในเกณฑ์บังคับ
- จบการศึกษาชั้นต่ำกว่าชั้นที่จะเข้าเรียน ๑ ชั้น

๒. หลักฐานการสมัคร

๒.๑ สำเนาสูติบัตร หรือทะเบียนบ้าน

๒.๒ หนังสือรับรองผลการเรียนของชั้นที่จบการศึกษา

๒.๓ ภาพถ่าย ขนาด ๒ นิ้วหน้าตรง ไม่สวมหมวกแว่นตาดำ จำนวน ๓ แผ่น

๓. วันเวลารับสมัคร

รับสมัครตั้งแต่วันที่ ๑๐ มีนาคม ถึงวันที่ ๒๐ มีนาคม ของทุกปี ในเวลา
ราชการ

๔. กำหนดวันปรับพื้นฐานความรู้

กำหนดในต้นเดือน พฤษภาคม ของทุกปี

๕. ประกาศผลการรับสมัคร

ก่อนวันเปิดภาคเรียนที่ ๑

๖. วันเปิดเรียนและปฐมนิเทศ

ภาคเรียนที่ ๑ เปิดวันที่ ๑๖ พฤษภาคม ของทุกปี ปิดวันที่ ๑๐ ตุลาคม ของทุกปี

ภาคเรียนที่ ๒ เปิดวันที่ ๑ พฤศจิกายน ของทุกปี และปิดวันที่ ๓๑ มีนาคม ของทุกปี

๗. ค่าใช้จ่าย

ชั้นอนุบาล

ชั้นอนุบาล ๑ (อายุ ๓ ปี) มีค่าใช้จ่ายดังนี้

๑. ค่าประกันอุบัติเหตุ	๑๓๐ บาท
๒. ค่าที่นอน	๒๖๐ บาท
๓. ค่าผ้ากันเปื้อน	๖๐ บาท
๔. ค่าชุดพละ	๑๕๐ บาท
๕. ค่าหนังสือคู่มือนักเรียน	๑๐๐ บาท
๖. ค่าอาหารกลางวัน	๑,๔๐๐ บาท
๗. ค่าอาหารเสริม	๑,๐๐๐ บาท
รวม	๒,๑๐๐ บาท

ชั้นอนุบาล ๒ และ ๓ (อายุ ๔-๕ ปี) มีค่าใช้จ่ายดังนี้

๑. ค่าประกันอุบัติเหตุ	๑๓๐ บาท
๒. ค่าที่นอน	๒๖๐ บาท
๓. ค่าผ้ากันเปื้อน	๖๐ บาท
๔. ค่าชุดพละ	๑๕๐ บาท
๕. ค่าหนังสือคู่มือนักเรียน	๑๐๐ บาท
๖. ค่าบัตรนักเรียน/ห้องสมุด	๒๐ บาท
๗. ค่าบำรุงห้องสมุด	๘๐ บาท
รวม	๘๐๐ บาท

ประถมศึกษาปีที่ ๑-๓ มีค่าใช้จ่ายดังนี้

๑. ค่าประกันอุบัติเหตุ	๑๓๐	บาท
๒. ค่าชุดพละ	๑๕๐	บาท
๓. ค่าหนังสือคู่มือนักเรียน	๑๐๐	บาท
๔. ค่าบัตรนักเรียน/ห้องสมุด	๒๐	บาท
๕. ค่าบำรุงห้องสมุด	๘๐	บาท
รวม	๕๘๐	บาท

ประถมศึกษาปีที่ ๔-๖ มีค่าใช้จ่ายดังนี้

๑. ค่าประกันอุบัติเหตุ	๑๓๐	บาท
๒. ค่าชุดพละ	๑๕๐	บาท
๓. ค่าหนังสือคู่มือนักเรียน	๑๐๐	บาท
๔. ค่าบัตรนักเรียน/ห้องสมุด	๒๐	บาท
๕. ค่าบำรุงห้องสมุด	๘๐	บาท
รวม	๕๘๐	บาท

มัธยมศึกษาปีที่ ๑-๓ มีค่าใช้จ่ายดังนี้

๑. ค่าประกันอุบัติเหตุ	๑๓๐	บาท
๒. ค่าชุดพละ	๑๕๐	บาท
๓. ค่าหนังสือคู่มือนักเรียน	๑๐๐	บาท
๔. ค่าบัตรนักเรียน/ห้องสมุด	๒๐	บาท
๕. ค่าอาหารกลางวัน	๒,๐๐๐	บาท
รวม	๒,๕๘๐	บาท

แบบสัมภาษณ์

(เจ้าอาวาส)

๑. ชื่อโรงเรียน.....

๒. ชื่อผู้รับการสัมภาษณ์.....

๓. วันเดือนปีที่สัมภาษณ์.....

๔. สถานที่ที่สัมภาษณ์.....

๕. หัวข้อที่สัมภาษณ์

(๑) โรงเรียนแห่งนี้ตั้งขึ้นเมื่อใด.....

(๒) วัตถุประสงค์ที่ริเริ่มตั้งโรงเรียนนี้เพื่ออะไร.....

.....

(๓) ในฐานะเจ้าอาวาสท่านมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการโรงเรียนนี้อย่างไร...

.....

(๔) งบประมาณที่ใช้ดำเนินงานได้รับการสนับสนุนจากที่ใดบ้าง เพียงพอหรือไม่

.....

(๕) บุคลากรที่เป็นผู้บริหารและครูอาจารย์ มีวุฒิการศึกษาอะไรบ้าง.....

.....

(๖) นักเรียนที่เข้ามาเรียนมาจากที่ใดบ้าง และมีระเบียบวิธีการรับเข้าอย่างไร..

.....

(๗) ผลประเมินด้านคุณภาพการศึกษา โดยเฉลี่ยแล้วเป็นอย่างไร

ก. ด้านวิชาการทั่วไป.....

ข. ด้านพฤติกรรมของนักเรียน

ทางกาย วาจา.....

อารมณฺ์ สํักม สติปัญญา มโนธรรม.....

.....

.....

(๘) อุปสรรคปัญหาในการดำเนินการจัดการศึกษามีอะไรบ้าง มีวิธีแก้ไขอย่างไร

.....

.....

.....

(๙) แนวโน้มของการจัดการศึกษามีความก้าวหน้าหรือล้มเหลวหรือไม่ อย่างไร

.....

.....

.....

(๑๐) เสียงสะท้อนจากสังคมภายนอกเป็นอย่างไร.....

.....

.....

(๑๑) ข้อเสนอแนะทั่วไป.....

.....

.....

.....

.....

(ผู้บริหารโรงเรียน)

๑. ชื่อโรงเรียน.....
๒. ชื่อผู้รับการสัมภาษณ์.....ตำแหน่ง.....
๓. วันเดือนปีที่สัมภาษณ์.....
๔. สถานที่ที่สัมภาษณ์.....
๕. หัวข้อที่สัมภาษณ์

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

๑. สถานภาพ เจ้าอาวาส ภิกษุ คฤหัสถ์ ชาย/หญิง
๒. ตำแหน่ง ผู้รับใบอนุญาต ผู้อำนวยการ/ครูใหญ่
 ผู้ช่วยผู้อำนวยการ/ผู้ช่วยครูใหญ่
๓. อายุ.....ปี พรรษา.....
๔. ประสบการณ์การบริหารในตำแหน่ง.....ปี
- ๕.วุฒิการศึกษา
- ๕.๑ ศาสนศึกษา(นักธรรม-บาลี).....
- ๕.๒ สามัญศึกษา/ปริญญา.....
 สาขา.....

ตอนที่ ๒ ข้อมูลด้านเนื้อหาตามวัตถุประสงค์

๑. โรงเรียนนี้มีครู/อาจารย์กี่คน ผนรวาสก่ักคน พระสงฆ์กี่รูป จดันักเรียนเข้า
ชั้นเรียนกี่ชั้น แต่ละชั้นมีนักเรียนชั้นละก่ักคน รวบรวมดก่ักคน.....
-
-
๒. การบริหารการศึกษาในโรงเรียนดำเนินไปอย่างไร
- ก. การจัดกระบวนการสอนของครูและการเรียนของนักเรียน.....
-
-
- ข. หลักสูตรที่ใช้ในการเรียนการสอนแต่ละชั้นเรียน.....
-
- ค. กิจกรรมทางวิชาการ การศาสนาและอื่นๆ.....

.....
.....

๓. ความสัมพันธ์ของโรงเรียนกับชุมชนและหน่วยงานภายนอกเป็นอย่างไร

.....
.....

๔. การได้รับการสนับสนุนจากภายนอกด้านวิชาการ อุปกรณ์ งบประมาณ
จากภาครัฐและเอกชนมีมากน้อยเพียงไร.....

.....
.....

๕. ปัญหาอุปสรรคในการบริหารการศึกษามีอะไรบ้าง และมีวิธีแก้ไข
อย่างไร.....

.....
.....

๖. ทางโรงเรียนมีแผนหรือโครงการที่จะบริหารให้เกิดความก้าวหน้าอย่างไร

.....
.....

๗. เสี่ยงสะท้อนจากสังคมและทัศนคติของผู้ปกครองนักเรียนต่อการจัด
การศึกษาของโรงเรียนมีแนวโน้มเป็นประการใด.....

.....
.....

๘. ในฐานะผู้บริหารท่านมีนโยบายส่งเสริมการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนา
คุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนอย่างไรบ้าง.....

.....
.....

๙. ผลสัมฤทธิ์ในการเรียนของนักเรียนที่ผ่านมาโดยเฉลี่ยเป็นอย่างไร ได้มี
การเปรียบเทียบกับสถานศึกษาภายนอกบ้างหรือไม่ และผลเป็นอย่างไรเกี่ยวกับ

ความรู้ทางวิชาการ.....

ความรู้ทางพระพุทธศาสนา.....

พฤติกรรมของนักเรียนด้านอารมณ์ สังคม สติปัญญา มโนธรรม.....

.....

๑๐. ข้อเสนอแนะทั่วไป.....

.....

.....

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

แบบสัมภาษณ์

(ครู อาจารย์)

๑. ชื่อโรงเรียน.....

๒. ชื่อผู้รับการสัมภาษณ์.....

๓. วันเดือนปีที่สัมภาษณ์.....

๔. หัวข้อที่สัมภาษณ์

(๑) เข้ามาเป็นครู อาจารย์ที่โรงเรียนนี้ตั้งแต่เมื่อใด เหตุผลที่เข้ามาเพราะอะไร

.....

(๒) ความรู้สึกที่มีต่อโรงเรียน เจ้าอาวาส ผู้บริการ นักเรียน มีอย่างไร.....

.....

(๓) ความก้าวหน้าในหน้าที่การงานเป็นอย่างไร.....

.....

(๔) ปัญหาอุปสรรคในการปฏิบัติงานมีอะไรบ้าง.....

.....

(๕) ในฐานะผู้สอนท่านมีแนวทาง/วิธีสอนที่จะส่งเสริมพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียนอย่างไรบ้าง.....

.....

(๖) กิจกรรมที่โรงเรียนจัดขึ้นเพื่อส่งเสริมพัฒนาการด้านอารมณ์ สังคมสติปัญญา มโนธรรม ตามหลักพุทธธรรมมีอะไรบ้าง เพียงพอหรือไม่ อย่างไร.....

.....

(๗) ระหว่างที่ทำการสอนอยู่ในโรงเรียนแห่งนี้ ได้สังเกตเห็นแนวโน้มของพฤติกรรมของนักเรียนในทางก่อปัญหาหรือสร้างสรรค์สังคมประการใด.....

.....

(๘) หากมีกรณีที่นักเรียนมีพฤติกรรมไม่พึงประสงค์เกิดขึ้น ท่านมีวิธีแก้ไข

ปัญหาอย่างไร.....

.....

.....

(๕) ท่านคิดว่าเมื่อประเมินโดยภาพรวมแล้ว การจัดการศึกษาของโรงเรียนนี้
บรรลุวัตถุประสงค์มากน้อยเพียงใด มีปัญหาและอุปสรรคอะไรบ้างที่จะต้องปรับปรุงแก้ไข
ต่อไป.....

.....

.....

(๑๐) ข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาทั่วไป.....

.....

.....

.....

.....

แบบสัมภาษณ์
(นักเรียนที่กำลังศึกษาอยู่ในโรงเรียน)

๑. ชื่อโรงเรียน.....

๒. ชื่อผู้รับการสัมภาษณ์.....

๓. วันเดือนปีที่สัมภาษณ์.....

๔. หัวข้อที่สัมภาษณ์

(๑) ภูมิหลังของนักเรียนมีอย่างไร

ก. อาศัยอยู่กับบิดามารดา/ผู้ปกครอง ซึ่งมีรายได้เฉลี่ย.....ต่อเดือน

ข. อาชีพของบิดามารดา/ผู้ปกครอง.....

(๒) เหตุผลที่เข้ามาเรียนใน โรงเรียนนี้.....

.....
.....

(๓) เมื่อเข้ามาเรียนใน โรงเรียนนี้แล้วรู้สึกอย่างไรเกี่ยวกับ

ก. ครู อาจารย์.....

ข. เพื่อนนักเรียน.....

ค. วิชาการที่เรียน.....

ง. สังคมและบรรยากาศภายในโรงเรียน.....

จ. กิจกรรมที่โรงเรียนจัดขึ้น.....

ฉ. การเข้าร่วมกิจกรรมของนักเรียนอยู่ในระดับใด.....

(๔) ผลการเรียนรู้ของนักเรียนอยู่ในระดับใด.....

.....

(๕) นักเรียนคิดว่าตนเองมีพัฒนาการด้านคุณธรรม จริยธรรมและมีความรู้มาก
น้อยเพียงใด.....

.....

(๖) นักเรียนได้ร่วมกิจกรรมเพื่อส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมและวิชาการ
อะไรบ้าง.....

.....

(๗) มีปัญหาอุปสรรคส่วนตัวเกี่ยวกับการเรียนในโรงเรียนนี้อย่างไรบ้าง.....

.....

.....

(๘) เมื่อจบการศึกษาจากโรงเรียนนี้แล้ว มีความตั้งใจจะไปศึกษาต่อที่ใด เพราะเหตุใด.....

.....

(๙) นักเรียนตั้งความหวังไว้ในอนาคตจะไปประกอบอาชีพอะไร เพราะเหตุใด.....

.....

.....

(๑๐) ความเห็นทั่วไปเกี่ยวกับการเรียนการสอนของโรงเรียนแห่งนี้.....

.....

.....

.....

.....

แบบสัมภาษณ์
(บิดามารดาหรือผู้ปกครองศิษย์เก่า)

๑. ชื่อผู้รับการสัมภาษณ์.....
๒. เป็นบิดามารดาหรือผู้ปกครองของ.....
๓. วันเดือนปีที่สัมภาษณ์.....
๔. สถานที่ที่สัมภาษณ์.....
๕. หัวข้อที่สัมภาษณ์
 - (๑) เหตุผลที่ส่งผู้เป็นศิษย์เก่า ซึ่งอยู่ในความปกครองไปเข้าเรียนในโรงเรียนซึ่งบริหารจัดการโดยคณะสงฆ์เพราะอะไร.....
.....
.....
 - (๒) ผลสัมฤทธิ์ในการศึกษาของผู้เป็นศิษย์เก่าซึ่งอยู่ในความปกครองเป็นที่พอใจของบิดามารดาหรือผู้ปกครองเพียงไร.....
.....
.....
 - (๓) ขณะนี้บิดามารดาหรือผู้ปกครองของผู้เป็นศิษย์เก่า มีทัศนคติต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างไร.....
.....
.....
 - (๔) ศิษย์เก่าที่อยู่ในการปกครอง ขณะนี้ไปเรียนต่อหรือประกอบอาชีพอะไรประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด.....
.....
.....
 - (๕) หลังจากที่ศิษย์เก่าจบการศึกษาไปจากโรงเรียนที่บริหารจัดการโดยคณะสงฆ์แล้ว มีพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นทั้งในด้านความรู้ ความประพฤติ อารมณ์ สังคม สติปัญญา และด้านมโนธรรมอย่างไรบ้าง.....
.....
.....

(๖) พฤติกรรมในปัจจุบันของศิษย์เก่าซึ่งอยู่ในความปกครอง มีแนวโน้มที่จะก่อปัญหาให้แก่สังคมหรือไม่.....

.....

(๗) มีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยอย่างไรหรือไม่

.....

(๘) ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะทั่วไปของบิดามารดาหรือผู้ปกครอง.....

.....

ประวัติของผู้วิจัย

ชื่อ : นายประดิษฐ์ ดีเลิศ

เกิด : วันศุกร์ ที่ ๒๑ เดือน สิงหาคม พ.ศ.๒๔๗๔

สถานที่เกิด : บ้านพระบุ ตำบลพระบุ อำเภอพระยืน จังหวัดขอนแก่น

ภูมิลำเนาปัจจุบัน : บ้านเลขที่ ๑๗๑/๑๒๒ ถนนประชาสโมสร ตำบลในเมือง
อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

การศึกษา : จบชั้นประโยคประถมศึกษาที่โรงเรียนวัดบริบูรณ์ บ้านพระบุ
เมื่อพ.ศ.๒๔๘๒

- จบชั้นประโยคมัธยมศึกษาที่โรงเรียนขอนแก่นวิทยายน
เมื่อ พ.ศ.๒๔๙๐

- จบชั้นประโยคเตรียมอุดมศึกษา แผนกอักษรศาสตร์(สมัครสอบ)
เมื่อ พ.ศ.๒๔๙๒

- จบชั้นปริญญาตรีเป็นนิติศาสตรบัณฑิต
จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อพ.ศ.๒๔๙๗

- จบชั้นปริญญาตรีเป็นศึกษาศาสตรบัณฑิต
จากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช พ.ศ.๒๕๒๘

- จบชั้นปริญญาตรีเป็นรัฐศาสตรบัณฑิต
จากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช พ.ศ.๒๕๓๑

อาชีพ : ข้าราชการบำนาญ

เข้าศึกษา : วันที่ ๑๔ เดือน มิถุนายน พ.ศ.๒๕๔๕

ที่อยู่ปัจจุบัน : บ้านเลขที่ ๑๗๑/๑๒๒ ถนนประชาสโมสร ตำบลในเมือง
อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น